

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORTA ASYA ENTEGRASYON TARTIŞMALARI VE
AVRASYA BİRLİĞİ

NESİBE GÜL KILIÇ

2501161404

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ÖZGÜN ERLER BAYIR

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : NESİBE GÜL KILIÇ Numarası : 2501161404
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : DOÇ. DR. ÖZGÜN ERLER BAYIR
Tez Savunma Tarihi : 27.03.2019 Saati : 10:30
Tez Başlığı : " ORTA ASYA ENTEGRASYON TARTIŞMALARI VE AVRASYA BİRLİĞİ "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ÖZGÜN ERLER BAYIR		KABUL
2- DOÇ. DR. EMRE ERŞEN		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜY. ERTAN EROL		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ADİL BAKTIAYA		
2- DOÇ. DR. EMİRHAN GÖRAL		

ÖZ

ORTA ASYA ENTEGRASYON TARTIŞMALARI VE AVRASYA BİRLİĞİ

NESİBE GÜL KILIÇ

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yeni kurulan Orta Asya devletlerinin kendi aralarında ya da dış aktörlerle ne türden siyasi ve ekonomik entegrasyon kuracağı konusu günümüze dek tartışıl gelmiştir. Avrasya bölgesi ve özellikle Orta Asya ile etkileşimini arttırmak isteyen Rusya, Çin, ABD, Avrupa devletleri, Türkiye ve İran gibi dış aktörler bölgeyle entegrasyon konusunda birbirlerine rakip haline gelmiştir. Bu rekabet bölgedeki entegrasyon projelerini çeşitlendirmiş, bu projelerin önemini arttırmış ve Rusya'nın öncekilere nazaran daha iddialı bir kurum olan Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurmasının itici gücünü oluşturmuştur. Entegrasyon sürecinde Avrasya bölgesinin geldiği noktayı, entegrasyonun türünü ve onu etkileyen dinamikleri anlamak için bu tez çalışmasında; Avrasya'daki bölgeselleşme, bölgecilik ve bölgeyle etkileşim kuran başlıca aktörlerin ilişkisi incelenmiş ve Ernst B. Haas ve Philippe C. Schmitter'in entegrasyon koşulları Avrasya Ekonomik Birliği'ne uyarlanarak uygulanmıştır. Bu çalışma ile Orta Asya'da bölgeselleşme ve bölgecilik süreçleri ele alındığında en çok ön plana çıkan entegrasyon projesinin Rusya liderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliği olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu entegrasyon süreci ulus üstü özelliklerden çok hükümetlerarası entegrasyon özelliklerine sahiptir ve entegrasyonun temel karar alıcıları entegrasyon kurumları değil siyasi liderlerdir. Ayrıca bu çalışmada uygulanan entegrasyon koşullarını yüksek derece karşılayamadığı için Avrasya Ekonomik Birliği'nin ekonomik entegrasyon kurumundan siyasi bir entegrasyon kurumuna dönüşme potansiyelinin yüksek olmadığı sonucu çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrasya Ekonomik Birliği, Avrasya, Orta Asya, entegrasyon, entegrasyon teorileri, bölgeselleşme, bölgecilik, ekonomik entegrasyon.

ABSTRACT

CENTRAL ASIAN INTEGRATION DISCUSSIONS AND THE EURASIAN UNION

NESİBE GÜL KILIÇ

Since the collapse of the Soviet Union, political and economic integration establishing issue of newly-established Central Asian states and the issue of whether this integration will be among themselves or with external actors are still a matter of discussion. External actors who want to increase their interaction with the Eurasian region and especially Central Asia like Russia, China, the USA, European countries, Turkey and Iran have become competitors with each other in the matter of integration with the region. This competition has diversified regional integration projects, increased the significance of these projects, and become the driving force behind Russia's establishment of the Eurasian Economic Union which has been more assertive institution when compared to previous ones. In order to understand the current situation of the Eurasian integration, the type of this integration and integration dynamics which affect it, regionalization and regionalism processes and inter-relation of leading foreign actors were examined in this thesis. And then, Ernst B. Haas and Philippe C. Schmitter's integration conditions were adopted and applied to the Eurasian Economic Union. When the regionalization and regionalism processes of Central Asia was handled, it was concluded that the most forefront integration project is the Russian-led Eurasian Economic Union. In this integration, the decision-making process includes more intergovernmental features than supranational ones and major decision makers of the integration are political leaders, not integration institutions. In addition, the Eurasian Economic Union is not likely to transform into a political integration institution from an economic integration institution due to the fact that the low ranking of integration conditions which has been applied in this study.

Key words: Eurasian Economic Union, Eurasia, Central Asia, integration, integration theories, regionalization, regionalism, economic integration.

ÖNSÖZ

Sosyal bilimciler birçok kez siyasi, ekonomik ve sosyal entegrasyonun daha kesin ve doğru bir açıklamasını yapmaya çalışmışlardır. Ulusların iç ve dış politikalarını birbirinden bağımsız olarak yürütme yeteneği ve isteğinden vazgeçerek bunun yerine ortak karar almayı isteme ya da karar alma faaliyetlerini yeni bir merkezi organa devretme süreci olarak tanımlanabilen entegrasyon; sürekli değişen, dönüşen ve sayısız dinamiklerle şekillenen bir kavram ve süreç olduğu için çalışılması hayli zorlayıcıdır. Özellikle bu kavramı entellektüel açıdan geliştiren, teorileştiren ve kavramsallaştıran Avrupa bölgesinden çok daha farklı özelliklere sahip olan Avrasya bölgesinde çalışmaya ve anlamlandırmaya çalışmak sistemli ve kapsamlı bir çalışma ortaya koymak isteyen biri için daha da zorlayıcı bir hale bürünmüştür.

Bu çalışmada ilk olarak Orta Asya entegrasyon sürecini daha iyi anlamak adına başlıca entegrasyon teorileri, bu teorilerin temel varsayımları ve bölgeye yönelik yapılan çalışmaları incelenmiştir. İkinci bölümde, Orta Asya entegrasyonu üç düzeyden ele alınarak bölgeyle etkileşimini arttırmak isteyen rakip aktörlerden hangilerinin daha ileride olduğu ortaya çıkarılmak istenmiştir. Son bölümde ise ön plana çıkan ve en önemli entegrasyon projesi haline gelen Avrasya Ekonomik Birliği'nin geldiği noktanın, entegrasyon türünün, kurumsallaşmasının, başarılarının ve başarısızlıklarının sistemli bir şekilde ortaya konulması için İşlevselci teorisyenler olan Ernst B. Haas and Philippe C. Schmitter'in entegrasyon koşulları Avrasya Ekonomik Birliği'ne uygulanmıştır.

Bu çalışma boyunca öncelikle hiçbir zaman benden desteğini esirgemeyen aileme, tez dönemime başladığım ilk günden itibaren yardımlarını esirgemeyen ve çalışmamın her aşamasında bana rehberlik eden değerli hocam Doç. Dr. Hakan Güneş'e ve tezimin danışmanlığını üstlenerek nazik tutumuyla bana yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Özgün Erler Bayır'a teşekkürü bir borç bilirim.

NESİBE GÜL KILIÇ

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENTEGRASYON TEORİLERİ	11
1.2. Yeni İşlevselcilik	15
1.3. Post İşlevselcilik Teorisi.....	21
1.4. Liberal Hükümetlerarasıcılık Teorisi.....	23
1.5. Ulus Üstü Yönetim Teorisi	29
1.6. Ekonomik Entegrasyon Teorileri.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA’DA ENTEGRASYON SÜRECİ VE TEMEL AKTÖRLER	35
2.1. Orta Asya Entegrasyon Düzeyi Bütünleşme Çabaları	35
2.2. Orta Asya’da Bölgeselleşme Süreci	44
2.3. Orta Asya’da Bölgecilik ve Rakip Bölgecilik Girişimleri.....	62
2.3.1. Rusya	68
2.3.1.1. Bağımsız Devletler Topluluğu	69
2.3.1.2. Rusya-Belarus Birliği.....	71
2.3.1.3. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü	74
2.3.1.4. Avrasya Ekonomik Birliği	76
2.3.2. Çin	80
2.3.3. AB ve ABD	83
2.3.4. Türkiye	86
2.3.5. Hindistan ve Pakistan	88
2.3.6. İran.....	89

2.4. Orta Asya’da Güç, Siyaset ve Rekabet	91
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA’DA ÖNE ÇIKAN ENTEGRASYON PROJESİ: AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ	97
---	-----------

3.1. Avrasya Entegrasyon Sürecinin Tarihi Gelişimi ve Avrasya Ekonomik Birliği ...	97
--	----

3.2. Altyapı Koşulları.....	102
-----------------------------	-----

3.2.1. Birimlerin Büyüklüğü.....	102
----------------------------------	-----

3.2.2. Ticari Faaliyet Oranı	103
------------------------------------	-----

3.2.3. Devlet Liderleri	110
-------------------------------	-----

3.2.4. Zorlayıcı Gücün Varlığı	115
--------------------------------------	-----

3.3. Kuruluş Koşulları.....	117
-----------------------------	-----

3.3.1. Ortak Politikaların Uygulanması.....	118
---	-----

3.3.2. Birliğin Gücü.....	123
---------------------------	-----

3.3.2.1. Ulus Üstü Kurumlar	124
-----------------------------------	-----

3.3.2.1.1. Avrasya Ekonomik Komisyonu.....	124
--	-----

3.3.2.1.2. Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi	126
---	-----

3.4. Süreç Koşulları	128
----------------------------	-----

3.4.1. Karar Alma Tarzı.....	128
------------------------------	-----

3.4.2. Faaliyetlerin Oranı.....	131
---------------------------------	-----

3.4.3. Hükümetlerin Uyum Yeteneği	134
---	-----

SONUÇ.....	137
-------------------	------------

KAYNAKÇA	145
-----------------------	------------

EKLER.....	173
-------------------	------------

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Orta Asya devletlerinde ihracat faktörlerinin yoğunlukları.....49

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Bölge dışı aktörlerin Orta Asya devletlerinin toplam ihracatındaki oranları....	51
Tablo 2: Bölge dışı aktörlerin Orta Asya devletlerinin toplam ithalatındaki oranları.....	52
Tablo 3: Avrasya'ya yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarı (milyar dolar)	53
Tablo 4: Rusya'nın BDT ülkeleriyle göç ilişkisi	57
Tablo 5: Avrasya bölgesindeki ülkelerin çeşitli uluslararası örgütlere üyelikleri	90
Tablo 6: Entegrasyon koşulları.....	101
Tablo 7: Birimlerin büyüklüğü.....	103
Tablo 8: AEB kurulmadan önce Rusya'nın AEB üyesi ülkelere yaptığı ihracat miktarları (milyon ABD doları)	104
Tablo 9: AEB kurulmadan önce Rusya'ya AEB üyesi devletlerden gelen ithalat miktarı (milyon ABD doları)	105
Tablo 10: Kazakistan'ın ihracatında AEB üyelerinin yıllara göre miktarları ve toplam ihracattaki oranları (bin ABD doları).....	105
Tablo 11: Belarus'un ihracatında AEB üyelerinin yıllara göre miktarları ve toplam ihracattaki oranları (bin ABD doları)	106
Tablo 12: Rusya'dan AEB üyelerinde giden doğrudan yabancı yatırım miktarı (milyon ABD doları)	108
Tablo 13: AEB üyelerinden Rusya'ya gelen doğrudan yabancı yatırım miktarı (milyon ABD doları).....	108
Tablo 14: Yıllara göre Rusya'ya gelen göçmen sayısı	109
Tablo 15: Yıllara göre Rusya'dan AEB üyesi devletlere giden göçmen sayısı	109
Tablo 16: AEB'nin karar alma organları	128
Tablo 17: AEB üye devletlerinin AEB içi ve dış ticaret verileri.....	132
Tablo 18: Haas ve Schmitter'ın ekonomik birliğin başarılı bir şekilde uygulanması için gerekli gördüğü entegrasyon koşullarının AEB'ye uyarlanmış tablosu (zayıf/orta/yüksek)	137

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AET	: Avrasya Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
CES	: Common Economic Space
CSTO	: Collective Security Treaty Organization
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EAEU	: Eurasian Economic Union
EaP	: Eastern Partnership
EBRD	: European Bank of Reconstruction and Development
EDB	: Eurasian Development Bank
EİT	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	: International Monetary Fund
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OEA	: Ortak Ekonomik Alan
RATS	: Regional Anti-Terrorist Structure
SCO	: Shangai Cooperation Organization
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
TAPI	: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Projesi

TDİK	: Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TİK	: Türk İş Konseyi
TÜRKPA	: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı

GİRİŞ

1991-2010 yılları arasında Avrasya bölgesinde bağımsızlıklarına yeni kavuşan devletler tarafından kalkışılan 39 bölgesel entegrasyon girişiminden 36'sı fiilen kurulmuştur. Bunlardan 14'ü yeniden biçimlendirilmiş ve isimleri değiştirilmiştir. Kurulan örgütler 8 defa yeni üyelerin katılımıyla genişlemiş ya da üyelerinden bazılarını kaybederek küçülmüştür.¹ Bölge ülkelerinin kağıt üzerinde, çoğunlukla işlevsiz, aynı üyeleri ve aynı konuları kapsayan sayıca fazla yeni örgüt kurma süreci sosyal bilimciler tarafından birçok kez işlenmiştir. Avrupa entegrasyonu ile karşılaştırıldığında aksaklıklarla ve eksikliklerle dolu bu entegrasyon süreci son on senede ise bölgede kurulmuş olan diğer entegrasyon kurumlarından daha sistemli, kümülatif ilerleyen ve içinde ulus üstü kurumlar bulunduran Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB, *Eurasian Economic Union-EAEU*) kurulmasıyla önemli bir noktaya gelmiştir. Entegrasyon sürecinde Avrasya bölgesinin geldiği noktayı, entegrasyonun türünü ve onu etkileyen dinamikleri anlamak için bu çalışmada; Avrasya'daki bölgeselleşme, bölgecilik ve bölgeyle etkileşim kuran başlıca aktörlerin ilişkisi sırasıyla incelenmiş ve son bölümde Ernst B. Haas ve Philippe C. Schmitter'ın entegrasyon faktörleri Avrasya Ekonomik Birliği'ne uyarlanarak uygulanacaktır.

Orta Asya devletleri, bölgesel düzeyde çözüm gerektiren birçok konuda problem yaşamakta ya da işbirliğine gereksinim duymaktadır. İşçi göçü, ulaşım, devletler arası su tüketimi, Aral Gölü'nün kuruması, sınır kontrolü ve dini aşırıcılık, terörizm, suç şebekeleri, Afganistan ve Tacikistan'da yaşanan iç savaşlar gibi güvenlik tehditleri uluslararası özellik gösterdiği için bölge devletlerini ortak çözüm bulmaya itmiştir. Ayrıca SSCB, eski Sovyet ülkelerine iç piyasası, koordine olmuş ekonomi politikaları ve ortak para birimiyle yüksek düzeyde entegre olmuş ekonomik bir miras bırakmıştır. Bunlara ek olarak, Orta Asya devletlerinden her biri denize kıyısı olmayan kara devletleridir ve bu

¹ Niklas Wirminghaus, "Ephemeral Regionalism: The Proliferation of (Failed) Regional Integration Initiatives in Post-Soviet Eurasia", **Roads to Regionalism: Genesis, Design, and Effects of Regional Organizations**, Ed. by Tanja A. Börzel, Lukas Goltermann, Kai Striebinger, London and New York, Routledge, 2016, p.25.

yüzden ekonomisi çeşitlilik kazanmamış bölge devletleri dış ticaret ilişkilerinde dünya pazarına ulaşmak için her zaman başka bir ülke ile işbirliği yapmaya gereksinim duymaktadır.² Bu bahsedilen ortak sorunlar ve özellikler entegrasyona ihtiyaç duyulmasını sağlasa da bölge devletleri bu ihtiyacı karşılamada çeşitli zorluklar yaşamıştır. SSCB'nin yıkılışı sonrası yeni kurulan Orta Asya devletleri bir yandan yeni kurumları, yöntemleri ve ulusal kimliklerini temelden inşa etmek zorunda kalırken diğer yandan planlı ekonomiden piyasa ekonomisine olan zorlu geçişle ve SSCB'nin hayli entegre olan ekonomik bölgesinin dezentegrasyonu ile başa çıkmaya çalışmıştır. Bölge ülkelerinin büyük ölçüde hammadde kaynaklarına dayanan zayıf ekonomileri, yatırımlar için yeterli koşullara sahip olmamaları, devlet liderlerinin yetkilerinin bir kısmını entegrasyon kurumlarına vermekteki isteksizlikleri, başka bir devlet tarafında ikincil duruma itilme ve bağımsızlığını kaybetme korkusu gibi birçok sebep entegrasyon sürecinin gelişmesini ve derinleşmesini olumsuz etkilemiştir. Bu sayısız dinamikle şekillenen ve entegrasyona olan arz ve talebin örtüşmesiyle ortaya çıkan sürecin resmini çıkarmak için sistemli ve teorik bir çerçeve içinde analiz yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada Avrasya entegrasyonu; bölgeselleşme (aşağıdan yukarı entegrasyon), bölgecilik (yukarıdan aşağı entegrasyon) ve bölgeyle etkileşim kuran temel aktörlerin karşılıklı ilişkisi/rekabeti olmak üzere üç düzeyde incelenmektedir. Bahsedilen kavramlara açıklık getirmek gerekirse öncelikle bu kavramların tanımlanması zor olan ve yaygın tek bir tanımı bulunmayan kavramlar olduğu belirtilmelidir. Bölgecilik bir politika ya da bir proje olarak ele alındığında bölgeselleşme küreselleşme gibi her şeyden önce kendiliğinden oluşan ya da bağımsız güçler sonucu ortaya çıkan bir süreci ifade etmektedir. En temelde bölgeselleşme; bölgesel düzeydeki ticaret, insan, fikir ve hatta çatışma faaliyetlerinin yoğunlaşmasıdır. Bu etkileşim bölgelerin kurulmasını ve böylece bölgesel grupların, aktörlerin ve faaliyetlerin ortaya çıkmasını sağlayarak bölgenin şekillenmesine sebebiyet verir.³ Sınır aşırı ticaret akışı, ticaret bağlantıları, yatırım, göç,

² **Ibid.**, p.31.

³ Louise Fawcett, "Regionalism from an Historical Perspective", **Global Politics of Regionalism: Theory and Practice**, Ed. by Mary Farrell, Björn Hettne, and Luk Van Langenhove, London, Pluto Press, 2005, p.25.

işbirliği ve ortaklık anlaşmalarıyla ortaya çıkan bölgeselleşmenin nihai sonucu ülkelerin ekonomik karşılıklı bağımlılığını arttırmaktır. Alexander Libman'a göre eski Sovyet bölgesini, bölgeselleşme için neredeyse mükemmel bir bölge yapan iki temel özellik; ortak Sovyet geçmişi sayesinde bu ülkelerin benzer kültürleri ve kurumları paylaşımları ve altyapı, ulaşım, boru hatları ve elektrik bağlantıları Sovyet döneminde bir bütün halinde olduğundan karşılıklı bağımlılığının yüksek olmasıdır.⁴ Genel bir ifadeyle bölgecilik ise belirli sayıda devleti kapsayan coğrafi bir bölge içindeki siyasi, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin koordine edilmesinin teorisi ya da uygulamasıdır. Kurumsal düzeyde bölgecilik, koordinasyonun meydana gelmesini sağlayan normlar, kurallar ve resmi yapıların meydana gelmesini içerirken; duygusal düzeyde, siyasal kimliklerin ve bağılıkların devletten bölgeye kaymasını ifade etmektedir.⁵ Uluslararası ilişkilerde bölgecilik, ikiden fazla ülkenin dahil olduğu herhangi bir çeşit kurumsallaşmış bölgesel işbirliği olarak da tanımlanmaktadır.⁶

Orta Asya devletlerinin bölgeselleşme süreci incelenirken bölge ülkelerinin ekonomik görünümü, ihracat ve ithalatlarında AB, ABD, Rusya, Çin, Türkiye ve İran gibi başlıca bölge dışı aktörlerin yerine, bahsedilen bölge dışı aktörlerden gelen yatırım miktarlarına, doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerine, göç akışına, sosyal entegrasyon'u oluşturan yabancı eğitim kurumları ve yayın organları gibi bölgeselleşmeyi oluşturan temel dinamiklere bakılmıştır. Bölgecilik bölümünde ise bölge dışı aktörlerin Avrasya devletleriyle etkileşimi arttırmak için yaptıkları entegrasyon projeleri ve kurdukları resmi kurumlara yer verilmiştir. Son düzeyde ise bölgede etkin bir aktör olmak isteyen devletlerin arasındaki ilişkiye yer verilmiştir. Tek bir dinamiğe dayanmayan ve karmaşık bir bütünlük içeren bu ilişki içinde bölge dışı aktörlerin karşılıklı bağımlılığı önem taşımaktadır. Mathew ve Kanet, Avrasya'daki uluslararası siyasetin bölge kaynakları üzerinde rekabet ve kendine fiilen hareket alanı sağlama yarışı gibi geleneksel siyasi

⁴ Alexander Libman and Evgeny Vinokurov, **Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration**, UK, Palgrave Macmillan, 2012, p.56.

⁵ Andrew Heywood, **Global Politics**, UK, Palgrave Macmillan, 2011, p.482.

⁶ Yoo-Duk Kang, "Development of Regionalism : New Criteria and Typology", **Journal of Economic Integration**, Vol. 31, No: 2, June 2016, p.236.

hedeflerden tamamen kopmadığını savunmuştur. Rusya, SSCB'nin çökmesiyle sarsılan imajını ve güç kaybını onarmak isterken Batı en azından eski Sovyet coğrafyasının batı kısmını kapsamına dahil etmek istemektedir.⁷ Bölge dışı güçler tarafından bölgeye yapılan entegrasyon girişimleri Rusya tarafından sıfır toplamı oyun mantığıyla ele alınmaktadır. Yani başka bir gücün bölgede yayılması ve faaliyet alanını genişletmesi kendisi için bir kayıp ve tehdit olarak algılanmaktadır. Rusya NATO'nun bölgede yayılmasına ve AB'nin bölgeyle kurmaya çalıştığı komşuluk ilişkilerine çeşitli şekillerde tepkiler göstererek bu güçlerin entegrasyon projelerine karşı projeler geliştirmiştir.⁸ Bu rekabet de bölgedeki entegrasyon projelerini çeşitlendirmiş, bu projeleri daha önemli bir hale getirmiş ve Rusya'nın öncekilere nazaran daha iddialı bir kurum kurmasının itici gücünü oluşturmıştır.

Rusya'nın AEB'nin öncüsü olmasının ve en önemli siyasi önceliklerinden biri haline gelmesinin sebepleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Klasik Batı görüşüne göre AEB; büyük ölçüde çok taraflı bölgesel örgüt kisvesi altında Büyük Rusya'nın emperyal projesi ya da Avrupa Birliği'ne meydan okumak için çıkardığı bir örgüt olarak ele alınmaktadır.⁹ Benzer bir görüş; Rusya'nın, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bölgede kaybettiği güç ve kontrolün üstesinden gelmesi ve uluslararası düzlemdeki statüsünü yeniden inşa etmesi için kendi bölgesel bloğunu bir araç olarak kullanmak isteğini vurgulamıştır. 2000'lerin sonundan bu yana Avrasya entegrasyonu, Rus lider Putin'in, AB ve Çin'in Rusya'nın etki alanına artan şekilde el attıkları şeklindeki algısı tarafından şekillendiği de savunulmuştur.¹⁰ Bir diğer görüşe göre; Rusya'nın Avrupa'daki siyasi, ekonomik ve askeri gelişmelerden fiilen dışlanması, Rusya'ya eski Sovyet

⁷ Matthew Sussex and Roger E. Kanet, "Introduction: Power, Politics and Confrontation in Eurasia", **Power, Politics and Confrontation in Eurasia: Foreign Policy in a Contested Region**, Ed. by Roger E. Kanet and Matthew Sussex, New York, Palgrave Macmillian, 2015, p.7.

⁸ Suzanne Loftus and Roger E. Kanet, "Whose Playground Is It, Anyway? Power Rivalries in Post-Soviet Space", **Power, Politics and Confrontation in Eurasia: Foreign Policy in a Contested Region**, Ed. by Roger E. Kanet and Matthew Sussex, New York, Palgrave Macmillian, 2015, p.20.

⁹ Richard Sakwa, "How the Eurasian elites envisage the role of the EEU in global perspective", **European Politics and Society**, Vol. 17, Sup: 1, 2016, p.6.

¹⁰ Rilka Dragneva and Kataryna Wolczuk, "The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power", **Chatham House**, Russia and Eurasia Programme, May 2017, p.6.

devletleri ile entegrasyon projeleri dışında bir alternatif bırakmamıştır. Bu görüşe göre Avrupa'nın kurumsal yayılmacılığından Rusya'nın dışlanması üç boyutu vardır; politik-ekonomik (IMF ve Dünya Bankası), askeri (NATO'nun operasyonel faaliyetleri) ve mekânsaldır (AB emperyalizmi ve NATO'nun fiziksel yayılmacılığı).¹¹ Avrasya entegrasyonunun AB'ye meydan okumak için kalkışılmış bir proje olduğunu fazla düşünmeyen görüşe göre ise AEB çok kutuplu uluslararası sistemde Avrasya'yı ayrı bir blok olarak inşa etme teşebbüsüdür. Diğer bir hedef ise bölgenin Çin'e ve bütünde Asya'ya karşı pazarlık gücünü arttırmaktır. AEB, Amerika liderliğindeki Atlantik sistemi ile Çin merkezli Asya kıtası gibi büyük bloklar arasındaki bağlantıyı kolaylaştırma aracı olarak görülmüştür.¹²

Bu çalışmanın temel amacı; Avrasya entegrasyonunu bölgeselleşme, bölgecilik ve bölgeyle etkileşim kurmak isteyen dış aktörlerin karşılıklı ilişkisi olmak üzere üç düzlemde inceleyerek entegrasyon sürecinin kapsamlı ve sistemli bir analizini yapmak ve bu süreçte diğerlerinden daha önemli bir entegrasyon projesi olarak ön plana çıkan AEB'ye Haas ve Schmitter'in entegrasyon faktörlerini uygulayarak entegrasyonun türünü ve geldiği noktayı belirlemektir. Bu faktörler sayesinde AEB'nin güçlü ve zayıf yönleri, koyulan hedeflerin ne kadarına ulaşıldığı, kurumsallaşmasının türü, hangi alanlarda entegrasyon sağlandığı, üye devletlerin koyulan kurallara uyum gösterme kabiliyeti gibi çeşitli konulara açıklık getirilmesi amaçlanmaktadır. Böylece entegrasyonun gelecekte nereye doğru evrileceği, AEB'nin uzun vadede faaliyet gösterecek bir örgüt olup olmadığı ve siyasileşme potansiyelinin ne kadar olduğu konusunda fikir sahibi olunması hedeflenmektedir.

Literatürde Avrasya entegrasyonu üzerine sayısız akademik çalışma vardır. Bu çalışmaların bir kısmı sadece tanımlayıcı ve bilgi verici şekilde oluşturulmuşken bir kısmında da entegrasyon teorileri çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Fakat entegrasyon teorilerinin Avrupa merkezli olmasından dolayı bu çalışmalar bölge

¹¹ Ksenia Kirkham, "The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony?", **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 7, 2016, p.121.

¹² Sakwa, "How the Eurasian elites envisage the role of the EEU in global perspective", p.16.

entegrasyonuna kapsamlı bir açıklama getirememiş ya da yalnızca bu teorilerden bazılarının bölgeyi açıklamakta yetersiz kaldığı ortaya konulmuştur. Literatürdeki çalışmaların büyük kısmı ise entegrasyon sürecini jeopolitika temelli incelemiş ve entegrasyonun Rusya'nın bölgede ve nihayetinde uluslararası sistemde büyük güç olma isteğine hizmet ettiğine ve bölgedeki dış aktörlerin rekabetine odaklanmıştır. Bu durum da bölgeselleşme sürecini, ulusal ve bölgesel kimlik inşası ve otoriter liderlerin rejim sürdürme istekleri gibi iç sebepleri gözardı etmelerine sebep olmuştur. Bu tezin önemi ise hem genel itibariyle bölge entegrasyonunu incelerken hem de AEB'yi incelerken entegrasyonu etkileyen iç ve dış faktörlerin ikisine de bakarak kapsamlı bir çalışma ortaya koymaya çalışması ve bunun için entegrasyon teorilerinden yararlanmasıdır.

Entegrasyon ve bölgencilik çalışmalarında Avrupa entegrasyon teorileri ve uygulamalarına literatürde büyük bir eğilim vardır. Bölge uzmanları kendi bölgelerini özel ya da benzersiz olarak değerlendirseler dahi bu yerlerdeki bölgencilikler sıklıkla doğrudan ya da dolaylı olarak Avrupa entegrasyon teorileri ve uygulamalarıyla karşılaştırılmıştır. Akademik alandaki bu Avrupa merkezîyetçilik özellikle Avrupa dışındaki bölgeleri çalışanlar için çeşitli sorunlara yol açmaktadır.¹³ Avrupa örneği standart olarak kabul edildiği için ortaya çıkan diğer tür bölgencilikler gevşek, gayri resmi ya da zayıf olarak kabul edilmiş ve bölgesel entegrasyon gelişimleri AB tarzı kurumsallaşma üzerinden değerlendirilmiştir.¹⁴ Bölgenin kendine has özelliklerinden ötürü Avrasya entegrasyonu birebir bu teorilerin çerçevesinde değerlendirildiğinde teorilerin bazı temel varsayımlarının dahi Avrasya entegrasyon süreciyle örtüşmediği görülmüştür. Fakat yine de entegrasyon sürecinin bir bölgede nasıl işlediğini ve AEB merkezli entegrasyonun türünü daha iyi anlayabilmek için entegrasyon teorilerine ihtiyaç vardır. Bu sebeple bu çalışmanın ilk bölümünde başlıca entegrasyon teorilerine, onların temel varsayımlarına ve bu teorilerin Avrasya entegrasyonu ile ilgili yapılmış çalışmalarına yer verilmiştir.

¹³ Philippe De Lombaerde and et al., "The problem of comparison in comparative regionalism", **Review of International Studies**, Vol. 36, 2010, p.742.

¹⁴ **Ibid.**, p.743.

Avrasya entegrasyonunun türünü belirlerken öncelikle literatürde yer edinen entegrasyon teorilerinden hiçbirine tamamen uymadığını belirtmek gereklidir. Büyük ölçüde Avrupa entegrasyonunu anlamlandırmak için oluşturulmuş bu teoriler bölge devletlerinin kendi rızalarıyla biraraya gelerek entegrasyonu inşa ettiklerini varsayarlar. Bu yüzden de Avrasya bölgesini derinden etkileyen baskı ve başka bir devlet tarafından subordinate edilme korkusuna yer vermez ya da zaten yüksek derecede entegre bir birimin ayrılık sonrası yeniden entegrasyonda yaşadıkları ikilem ve sıkıntılarla entegrasyon arasında doğrudan ilişki kurmazlar. Bu da bu teorilerin tam anlamıyla Avrasya bölgesine uygun olmamasına sebep olmaktadır.

Entegrasyon teorileri başlıca iki karşıt teori etrafında şekillenmiştir. Bu teoriler yeni işlevselcilik ve liberal hükümetlerarasıcılık teorileridir. Yeni işlevselci teorinin temel mantığını birkaç cümlede anlatmak gerekirse; iki ya da daha fazla devlet belirli bir ekonomik sektörde entegrasyonu sağlamak için birlikte çalışırlar. Bu hedefi daha etkili bir şekilde gerçekleştirmek için faaliyetleri yönetecek bir ulus üstü bürokrasi (üst otorite) atarlar. Bir sektördeki entegrasyon hedeflenen faydaları sağlasa da ilişkili sektörler entegrasyon ağına dahil olmadan entegrasyonun tüm avantajlarından yararlanılamaz. Bu yüzden bir sektördeki entegrasyon, ilişkili diğer sektörlerin de entegrasyona dahil olması için işlevsel bir baskı oluşturur. Böylece bölgesel entegrasyon genişler ve derinleşir.¹⁵ Entegrasyonun kendi itici gücünü oluşturarak diğer sektörlerle yayılmasına **spill-over** denir. Haas'tan farklı olarak Schmitter ise entegrasyonu otomatik ya da kaçınılmaz olarak değerlendirmek yerine kendi çıkarları peşinde koşan aktörlerin hedeflerine varmak için geliştirdiği işlevsel bağlantılar olarak görmüştür.¹⁶

Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi birçok yönden yeni işlevselci önermelere karşı çıkar ve entegrasyonun devletlerin zenginliğine ve gücüne hizmet ettiğini savunur. Teorinin temel kurucusu olan Andrew Moravcsik'e göre entegrasyon, sürekli olarak ekonomik çıkarını gözeten ulusal liderler tarafından yapılan bir dizi rasyonel seçimin

¹⁵ Ben Rosamond, **Theories of European Integration**, New York, St. Martin's Press, 2000, p.58.

¹⁶ **Ibid.**, p.56.

sonucudur. Entegrasyon süreci ulusal liderlerin iradelerinin bir yansımasıdır. Yani entegrasyon süreci ulusal liderlerin siyasi iradelerinin yerini almamıştır ya da ondan üstün gelmemiştir.¹⁷ Bu teorinin siyaset hakkında iki temel varsayımı vardır: Entegrasyon sürecinde devletler asıl aktörlerdir ve bu aktörler rasyoneldir. İlk varsayıma göre, devletler amaçlarını merkezi otoritenin siyasal kararlar almasıyla değil, devletler arası müzakereler ve pazarlıklar ile yürütür. İkinci olarak devletler rasyoneldir; devletler, alternatif yolların faydasını hesaplar ve hangisi daha fazla fayda sağlayacaksa onu seçerler. İşbirliği için anlaşmaya varmak ya da uluslararası bir kuruluş kurmak karşılıklı bağımlı olan rasyonel (stratejik) devlet tercihlerinin ve hükümetlerarası müzakerelerin ortak bir sonucudur.¹⁸

AEB ele alınırken yeni işlevselci teorisyenler olan Haas ve Schmitter'in entegrasyon faktörlerinden yararlanılmasının sebebi AEB merkezli entegrasyon girişiminin yeni işlevselcilik teorisiyle daha iyi açıklanmasından dolayı değil, bu faktörlerin herhangi bir entegrasyon girişiminin başarısını ve geldiği noktayı ölçerken faydalı ve işlevsel bir çerçeve sunmasından ötürü gelmektedir. Haas'a göre bölgesel entegrasyonun sağlanması için temel koşullar; çoğulcu sosyal yapıya sahip olmak, büyük ölçüde ekonomik ve endüstriyel gelişim sağlamış olmak ve katılımcı ülkeler arasında ortak bir ideolojik örüntünün olmasıdır. Fakat biraraya gelen her devlet gelişmiş ekonomi ve demokrasiye Avrupa ülkeleri gibi sahip değildir. Bu yüzden Haas, bölgesel entegrasyonun diğer bölgeler ya da küresel olarak oluşma ihtimalinin çok sınırlı olduğunu düşünmüştür. Diğer bölgelerin çeşitli çevresel faktörleri sebebiyle başarılı bir şekilde Avrupa örneğini taklit edemeyeceğini ifade etmiştir. Bu durum ise Haas'ın teorisinin uygulanabilirlik alanını daraltmaktadır.¹⁹ Schmitter'in çalışmalarıyla beraber Haas, yeni işlevselciliğin Avrupa entegrasyon projesine olan yakın bağıını gevşetmeye ve bu teoriye genel bir uygulanabilirlik alanı sağlamaya çalışmıştır.²⁰ Böylece, 1964 yılında Latin

¹⁷ Andrew Moravcsik, **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, London and New York, Taylor and Francis, 1998, p.4.

¹⁸ Andrew Moravcsik and Frank Schimmelfennig, "Liberal Intergovernmentalism", **European Integration Theory**, Ed. by Antje Wiener and Thomas Diez, New York, Oxford University Press, 2009, p.68.

¹⁹ Rosamond, **Theories of European Integration**, p.71.

²⁰ Søren Dosenrode, "Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework", **Perspectives on Federalism**, Centro Studi Sul Federalismo, Vol. 2, Issue: 3, 2010, p.22.

Amerika'daki entegrasyon projelerini inceledikleri çalışmalarında teoriye daha geniş bir uygulama alanı sağlayan birtakım ölçütler ortaya koymuşlardır.²¹ Bir bölgedeki entegrasyon projesinin geldiği noktayı daha iyi anlamamızı sağlayan bu ölçütleri Avrasya bölgesine uyarlamak, AEB'yi doğru bir şekilde analiz etmekte büyük fayda sağlayacaktır.

Haas ve Schmitter'in entegrasyon projelerini incelerken belirledikleri değişkenler birlik kurulmadan önce edinilmesi gereken değişkenler (altyapı koşulları), birliğin kurulması için müzakere edilirken ve fiilen kurulduğu zamanki değişkenler (kuruluş koşulları) ve birlik faaliyete geçtikten sonraki süreçte ortaya çıkan değişkenler (süreç koşulları) olarak üç temel kategoriye ayrılmaktadır.²² Altyapı koşulları; birimlerin büyüklüğü, birimler arasındaki faaliyetlerin oranı, çoğulculuk ve ulusal elitlerin birbirini tamamlar nitelikte olmasıdır (ulusal ortamda birbirine tekabül eden grupların benzer özellikler ve değerlere sahip olması). Kurulum koşulları yeni oluşturulan kurumların yönetsel amaçları ve birliğin gücünden oluşmaktadır. Entegrasyon sürecinin koşulları ise karar alma tarzı, faaliyetlerin büyüme oranı ve hükümetlerin uyum yeteneğidir.²³

2012'de AEB kurulmadan önceki Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan'ın varlık gösterdiği entegrasyon süreciyle Avrupa entegrasyon sürecinin ilk yıllarının karşılaştırmalı çalışmasının yapıldığı değerli çalışmada Haas ve Schmitter'in ortaya koyduğu bu koşullar Avrasya bölgesine uyarlanarak uygulanmıştır.²⁴ Bu faktörlerin AEB öncesi entegrasyon sürecine uygulanması, Haas ve Schmitter'in entegrasyon faktörlerinin bölge entegrasyonunu anlamada yararlı ölçütler olduğuna dair önemli ipuçları vermiştir. Bu tez çalışmasında ise altyapı koşullarından bölgeyle pek örtüşmeyen çoğulculuk ve elitlerin uyumu faktörleri çıkarılarak bölge devletlerinin entegrasyona dahil olmasını ve devam etmesini etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkan baskı unsuruyla bölgede

²¹ Ernst B. Haas and Philippe C. Schmitter, "Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America", **International Organization**, Vol. 18, No: 4, Autumn 1964, pp.705-737.

²² **Ibid.** p.711.

²³ **Ibid.** p.720.

²⁴ Steven Blockmans, Hrant Kostanyan and Ievgen Vorobiov, "Towards a Eurasian Economic Union: The challenge of integration and unity", **CEPS Special Report**, No: 75, December 2012, pp.1-39.

zorlayıcı güç olarak hareket eden Rusya'ya ve entegrasyon sürecinin temel karar vericileri olan devlet liderlerine yer verilmiştir.

Bu çalışma büyük ölçüde İngilizce kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Rusça bilmemek ve dolayısıyla Rusça çalışmalardan yararlanmamak çalışmanın daha çok Avrupa merkezli değerlendirilmesinin önünü açacağı için Rus ve diğer Avrasya devletlerinden akademisyenlerin İngilizce dilindeki kitap, makalele ve raporlarına yer vermeye çalışılmıştır. Ayrıca bölge ülkelerinin kayıt dışı ekonomilerinin fazla oluşu ile ekonomik ve ticari verilerin ulusal kaynaklar tarafından her devlette farklı verilmesi ekonomik entegrasyonun boyutunun doğru bir şekilde ölçülmesini kısıtlamıştır. AEB kurulduktan sonra AEB'nin bölge ülkelere yaptığı ekonomik etkinin ölçülmesi konusunda ise AEB'nin kurulmasıyla küresel, bölgesel ve ulusal ekonomik kriz ve sorunların aynı döneme denk gelmesi bu ölçümün tam olarak yapılmasının dış etkenlerin etkisinin azaldığı daha ileri bir tarihe ertelenmesine sebep olmuştur.

Entegrasyon süreci siyasi, ekonomik ve sosyal etkileşimin karmaşık bütünü olduğu için bu çalışmada hem nitel hem nicel verilerden yararlanılmıştır. Belge tarama yöntemi ile kitaplar, akademik makaleler, akademik dergiler, raporlar, resmi belgeler, haber kaynakları, araştırılan kurumların resmi siteleri, diğer internet kaynakları, röportajlar, istatistiksel veriler ve grafikler kullanılarak bu çalışma hazırlanmıştır. Özellikle ekonomik entegrasyon sürecine açıklık getirmek için birçok istatistiksel veri ve güvenilir kurumların resmi sitelerinden elde edilen bilgiler tablolar ve grafikler hazırlanarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Böylece bölgeye etki eden aktörlerin hangilerinin daha fazla etkileşim içinde olduğu ya da son bölümde AEB üyesi devletlerin kendi aralarındaki ekonomik faaliyet oranlarının ne kadar olduğu karşılaştırılmalı çalışmalarla belirlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENTEGRASYON TEORİLERİ

Teoriler, entegrasyon süreçlerini ve sonuçlarını anlamakta bize yardımcı olurlar; sadece kuruluşların şu anki gidişatını anlamamızı sağlamaz, ayrıca gelecekteki gelişmeler ve kurumsal davranışlar hakkındaki olasılıkları tahmin etmemizi kolaylaştırırlar. Genel bir ifadeyle entegrasyon teorileri, entegrasyon hakkındaki çeşitli konuların ve varsayımların aydınlatılmasını ve problemleştirilmesini sağladıkları için bir bölgenin entegrasyonu üzerine çalışma yaparken bu teorileri ele almak elzemdir.²⁵ Bu bölümün amacı entegrasyon teorilerini detaylıca incelemek değil, tarihsel ve entelektüel açıdan entegrasyon kavramı ve sürecinin nasıl ele alındığını ortaya koymak ve varsa bu teorilerin Avrasya entegrasyon süreci üzerine yapılmış çalışmalarını incelemektir.

Özellikle 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (*European Economic Community*) kurulmasından bu yana büyük ölçüde Avrupa'daki ve dünyanın diğer bölgelerindeki bölgesel entegrasyonun sebeplerini inceleyen teori çalışmalarında çok yoğun bir artış olmuştur. Fakat entegrasyon kavramını açıklamaya çalışan ve bu konuda çeşitli kuramlar geliştiren birçok teorisyen olmasına karşın entegrasyonun ne olduğu konusunda maalesef bir görüş birliği yoktur. Örneğin bazı teorisyenler entegrasyonu bir durum olarak ele alırken, bazıları süreç olarak tanımlamayı uygun görmüştür. Diğer taraftan bazı teorisyenler bölgesel entegrasyonu siyasal süreç ya da ekonomik süreç olarak ele alırken, bazıları her ikisini bir arada ele alarak incelemiştir. Bu durum ise, bölgesel entegrasyonu anlamaya çalışanlar için büyük bir kafa karışıklığına sebep olmaktadır.²⁶ Fakat yine de bir bölgedeki entegrasyon sürecini daha iyi anlamak için, entegrasyonun bu konuda çalışmalar yapan başlıca araştırmacılar tarafından nasıl tanımlandığını incelemek büyük önem taşımaktadır.

²⁵ Antje Wiener and Thomas Diez, **European Integration Theory**, New York, Oxford University Press, 2009, p.4.

²⁶ Joseph S. Nye, "Comparative Regional Integration: Concept and Measurement", **International Organization**, Vol. 22, No: 4, Autumn 1968, p.855.

Ernst B. Haas'a göre entegrasyon, farklı ulusal çevrelerden siyasi aktörlerin bağılılıklarını, beklentilerini ve siyasal eylemlerini ulusal devletlerin üzerinde yetki alanına sahip olan veya bunu talep eden yeni bir merkeze kaydırmaları için ikna edilme sürecidir.²⁷ Haas bu tanımıyla entegrasyonu hem sosyal hem de siyasal bir süreç olarak ele almıştır.

Karl Deutsch bölgesel entegrasyonu, birbirine karşılıklı bağımlı olan ve tek başına üretmekte yetersiz olacağı sistem özelliklerini ortaklaşa üreten birimler arasındaki ilişki olarak tanımlar. Onun için entegrasyonun devlet benzeri bir oluşum içermeye ihtiyacı yoktur. Asıl amaç ulus üstü bir birim inşa etmektir ve bu birimin barışı sağlamak, çok amaçlı daha geniş bir yeterliliğe ulaşmak, belirli hedefleri başarıyla tamamlamak ve yeni bir imaj ve rol kimliği kazanmak gibi dört unsura sahip olması gerekmektedir.²⁸

Leon N. Lindberg'e göre entegrasyon; ulusların iç ve dış politikalarını birbirinden bağımsız olarak yürütme yeteneği ve isteğinden vazgeçerek bunun yerine ortak karar almayı isteme ya da karar alma faaliyetlerini yeni bir merkezi organa devretme sürecidir. İkinci bir tanımı ise birkaç farklı çevreden siyasal aktörün beklentilerini ve siyasal faaliyetlerini yeni bir merkeze kaydırmaya ikna edilmeleri süreci şeklindedir.²⁹

Bella Balassa entegrasyonun süreç olarak ele alındığında; farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak için tasarlanan önlemleri kapsadığını söylemiş, durum olarak ele alındığında ise ekonomik entegrasyonu ulusal devletler arasındaki çeşitli ayrımcılık biçimlerinin bulunmaması olarak tanımlamıştır.³⁰

Entegrasyon teorilerinin büyük kısmı siyasal entegrasyona odaklansa da entegrasyonun birden fazla çeşidi vardır. Joseph Nye, temelde entegrasyon çeşitlerini,

²⁷ Ernst B. Haas, **The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957**, California, Stanford University Press, 1958, p.139.

²⁸ Dosenrode, "Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework", p.5.

²⁹ Arne Niemann and Philippe C. Schmitter, "Neofunctionalism", **European Integration Theory**, ed. by Antje Wiener and Thomas Diez, New York, Oxford University Press, 2009, p. 47.

³⁰ Bela Balassa, "The Theory of Economic Integration: An Introduction", **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, ed. by Brent F. Nelsen and Alexander C-G . Stubb, the United States of America, 1994, p.126.

ekonomik entegrasyon (ulusötesi ekonomi oluşturulması), sosyal entegrasyon (ulusötesi toplum oluşturulması) ve siyasal entegrasyon (ulusötesi siyasi sistem oluşturulması) olarak üçe ayırmaktadır. Bu bahsedilen entegrasyon çeşitlerini de alt çeşitlere ayırarak ve entegrasyon seviyelerine değil çeşitlerine odaklanarak bu kavramın daha iyi anlaşılabilirliğini öngörmüştür. Hangisinin öncelikli veya daha kolay başarılabilir olduğunu öncül olarak ele almadan çeşitli entegrasyon süreçlerinin birbiriyle olan ilişkisini ölçmeye çalışmıştır.³¹

Bu bölümde başlıca entegrasyon teorilerinden olan işlevselcilik, yeni işlevselcilik, post işlevselcilik, liberal hükümetlerarasıcılık, ulus üstü yönetim ve ekonomik entegrasyon teorilerine sırasıyla yer verilecektir. Bu teorilerin başlıca varsayımları ve temel özellikleri kısaca incelenerek genel olarak entegrasyon kavramının, özelde ise Avrasya entegrasyon sürecinin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

1.1. İşlevselcilik

II. Dünya Savaşı sürerken David Mitrany, savaş sonrası dünyanın nasıl şekilleneceği ve gelecekteki savaşların nasıl önlenebileceği üzerine çalışarak “*A Working Peace System*” adlı ünlü kitabını yazmıştır. Savaşların önlenmesi konusunda onun “fonksiyonel alternatifi” Avrupa Birliği değil dünya birliği kurmak olmuştur. Fakat yaptığı çalışmalar, Avrupa Birliği’nin düşünsel temellerini atan ve bütünleşme sürecinde aktif rol oynayan Jean Monnet gibi kişilerin ilgisini çekerek hem Avrupa entegrasyonuna hem de sonradan kurulan entegrasyon teorilerine entelektüel bir altyapı oluşturmuştur.³² Mitrany bahsedilen kitabıyla “faydacı işlevsel yaklaşım” fikrini ortaya koymuş ve bir dizi birbirinden ayrı işlevsel kurumlar kurmayı önermiştir. Her bir kurum, insan yaşamının belirli bir alanında işlevine ve seviyesine göre değişen ve yazılı kanunlarla ortaya konan yetkilere sahip olacaktır.³³ Bu yaklaşımın temel bakış açısı egemenliğin bir formül

³¹ Nye, “Comparative Regional Integration: Concept and Measurement”, p.858.

³² David Mitrany, **A Working Peace System**, Chicago, Quadrangle Books, 1966, p.93.

³³ David Mitrany, “A Functional Approach to World Organization”, **International Affairs**, Vol. 24, Issue: 3, 1948, p. 352.

yoluyla değil sadece işlev yoluyla etkili bir şekilde ulus üstü bir yapıya devredilebileceğidir.³⁴

Mitrany, dünyanın “rakip politik birim”lere bölünmesini uluslararası çatışmanın kökeni olarak görür. Dünya federal hükümetinin ise bu bölünmeyi ortadan kaldıracığına inanır fakat modern devletlerin yasalara ve antlaşmalara uymaması ve süregelen milliyetçilik akımı bu hükümetin oluşması karşısında büyük bir engel teşkil etmektedir. Mitrany, siyasal ayrışmanın uluslararası faaliyetler ve kuruluşlar ağının yayılmasıyla önlenilebileceğini ve böylece bütün ulusların varlıklarının ve çıkarlarının gittikçe birbirine entegre olacağını öngörür. İşlevselci entegrasyon ile ulusal-uluslararası, kamu-özel ve politik-politik dışı gibi kavramlar arasındaki ayrımların belirsizleşeceği düşünülmüştür. İşlevselci kuruluşlar inşa edildiği ve devletler bunlara katıldığı için ulusal ayrımlar gitgide önemsizleşecektir. Ve en sonunda, merkezi otorite birçok kuruluşu koordine edebilecektir.³⁵

Mitrany’ye göre ortak eylem sadece ortak yarara hizmet ettiğinde yapılmalıdır. Bu uluslararası alan için de geçerlidir ve uluslararası örgütler sadece ulusal özgürlükle birleştirilebilir. Devletlerin bütün çıkarları ortak değildir ve ortak çıkarlar her devlet için aynı derecede önemli değildir. Bölgesel entegrasyon, grubun bazı çıkarlarını birbirine bağlarken bazı çıkarlarını birbirinden ayıracak ve dışarı atacaktır. Bu problemten kaçınmanın tek yolu ise doğal seleksiyon (ayrışma) ile ortak çıkarların birbirine bağlanmasıdır. Mitrany bu ayrışmayı “işlevsel ayrışma” olarak tanımlamaktadır.³⁶

İşlevselci (fonksiyonalist) yaklaşım, ülkeleri bölen politik konulardan birbirine yakın ve ortak insanların çıkarlarını oluşturan sosyal konulara kayılması ve odak noktasının güçten, problem ve niyete kaydırılması gerektiğini söyler. Bu yüzden işlevsel işbirliği, güvenlik ve askeri konuları kapsayan birincil önceliğe sahip devlet politikalarıyla (**high politics**) değil, ekonomi ve sosyal konuları kapsayan ikincil önceliğe sahip devlet

³⁴ Walter Mattli, **The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond**, UK, Cambridge University Press, 1999, p.22.

³⁵ Mitrany, **A Working Peace System**, p.93.

³⁶ **Ibid.**, p.104.

politikaları (**low politics**) ile başlamalıdır.³⁷ Küresel ekonomik entegrasyon refahı getirecek ve istikrarlı ve barışçıl bir uluslararası sistemi garanti altına alacaktır. Mitrany, ekonomik birliğin siyasi birliği beraberinde getireceğine inanmaktadır.³⁸

Yeni işlevselcilik ve hükümetlerarasıcılık başta olmak üzere birçok teoriye entelektüel açıdan katkı sağlayan ve temel oluşturan bu teori, aynı zamanda birçok yönden eleştirilere maruz kalmış olsa da ulusların nasıl bir araya getirileceğini araştıran, hipotezler oluşturan ve entegrasyonu kavramsallaştıran bir teori olması açısından önem taşımaya devam etmektedir.

1.2. Yeni İşlevselcilik

Sosyal bilimciler birçok kez ekonomik ve sosyal entegrasyonun daha kesin ve doğru bir açıklamasını yapmaya çalışmışlardır. Yeni işlevselcilik (neo-fonksiyonalizm), her ne kadar entegrasyon teorileri içinde en ağır eleştirilere maruz kalan başlıca teori olsa da entegrasyonu anlamak için oluşturulmuş en temel analitik çalışma olarak kabul edilmektedir.³⁹ Yeni işlevselcilik teorisi genel olarak ulus devletler neden ve nasıl tamamen egemenliklerini sonlandırmak ister ve bir taraftan aralarındaki çatışmaları çözmek için yeni yöntemler elde ederken neden ve nasıl egemenliklerinin fiili yetkisini kaybederek gönüllü olarak komşularıyla birleşirler gibi soruları açıklamaya çalışır. Bu teorinin, işlevselcilikten ayrılan en önemli özelliği analitik odağını, teleojiden işlevselci yöntemin faydacı boyutuna kaydırmasıdır. Bu durum işlevselciliğin normatif ve ütöpik ağırlığının azalmasına, böylece daha analitik olmasına ve güçlü bir uygulanabilirlik alanı kazanmasına olanak sağlamıştır.⁴⁰

Siyaset bilimci Robert Cox'un da belirtmiş olduğu gibi kuramları zaman ve mekândan bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Yeni işlevselcilik teorisi Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulması üzerine ilk

³⁷ Mitrany, "A Functional Approach to World Organization", p.359.

³⁸ Mattli, **The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond**, p.23.

³⁹ **Ibid.**, p.10.

⁴⁰ Dosenrode, "Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework", p.23.

olarak 1950’li yılların sonu ve 1960’lı yılların başında bu teorinin kurucusu olarak kabul edilen Ernst Haas’ın işlevselcilik yaklaşımını eleştiren “*The Uniting of Europe*” ve Lean Linderberg’in “*The Political Dynamics of European Integration*” adlı kitaplarıyla oluşturulmuştur.⁴¹ Haas, Jean Monet’nin pragmatik Avrupa entegrasyonu yaklaşımından etkilenmiş ve bunu işlevselcilik yaklaşımıyla birleştirmiştir. Entegrasyonun mantığı ilk defa onun tarafından sistemli bir şekilde analiz edilmiş ve detaylandırılmıştır. 1960’lı yılların ortalarında bu teoriye yapılan eleştiriler 1965-1966 yıllarında yaşanan Boş Sandalye Krizi gibi olumsuz gelişmelerle artmıştır. Sonrasında yeni işlevselci teorisyenler, teorinin bazı hipotezlerini ve iddialarını yeniden ele alarak eksik yanlarını düzeltmeye çalışmışlardır. 1980’li yılların ortasında Avrupa entegrasyon sürecinin yeniden canlanmasıyla yeni işlevselci teori de akademik dünyaya önemli bir geri dönüş yapmıştır.⁴²

Yeni işlevselci teorinin entelektüel geçmişi, işlevsel, federalist ve iletişim teorilerinin birleşme noktasında yer alır. Ayrıca Amerikan siyaset biliminin grup teorilerinden ve çoğulculuk (*pluralism*) kavramından etkilenmiştir.⁴³ Bütün bunlara ek olarak, bu teori Amerikan siyaset biliminin davranışsal devriminin ortasında doğmuştur. Sosyal bilimciler öncesinde daha çok kurumsal ve yapısal analizlere odaklanırken, bu dönemde siyasal davranış üzerine analizler yapmaya ve siyasal süreci incelemeye yönelmiştir. Bu yöntem ise sosyal bilimlerde yapılan çalışmaları daha ölçülebilir ve bilimsel bir hale getirmiştir.⁴⁴ Yaşanan bu entelektüel gelişmeler ile ele alındığında yeni işlevselciliğin, kendinden önceki entegrasyon teorilerinden neden daha bilimsel ve analitik varsayımlar içerdiği daha kolay anlaşılacaktır.

İşlevselcilikten farklı olarak Haas ve onu takip eden yeni işlevselci teorisyenler evrensel değil bölgesel entegrasyon üzerine çalışmış ve entegrasyon sürecini işlevselci teori gibi yalnızca işlevsel ya da teknokratik açıdan değil siyasal açıdan da açıklamaya

⁴¹ Rosamond, *Theories of European Integration*, p.54.

⁴² Niemann and Schmitter, *Neofunctionalism*, p.45.

⁴³ *Ibid.*, p.45.

⁴⁴ Rosamond, *Theories of European Integration*, p.54.

çalışmışlardır.⁴⁵ Yine işlevselci yaklaşımdan farklı olarak bu teori, ulus üstü kurumların özerk etkisine ve kurumların kendi çıkarlarını korumaya çalışmasına önem verir. Ayrıca Mitrany entegrasyon sürecinde halk desteğindeki değişime önem verirken, yeni işlevselcilik elitlerin davranışlarındaki değişime öncelik vermektedir.⁴⁶ Haas'a göre bölgesel entegrasyonun sağlanması için temel koşullar; çoğulcu sosyal yapıya sahip olmak, büyük ölçüde ekonomik ve endüstriyel gelişim sağlamış olmak ve katılımcı ülkeler arasında ortak bir ideolojik örüntünün olmasıdır. Philippe Schmitter'in çalışmalarıyla beraber Haas, yeni işlevselciliğin Avrupa entegrasyon projesine olan yakın bağını gevşetmeye ve bu teoriye genel bir uygulanabilirlik alanı sağlamaya çalışmıştır.⁴⁷

Yeni işlevselciliğin temel mantığını birkaç cümlede anlatmak gerekirse; iki ya da daha fazla devlet belirli bir ekonomik sektörde entegrasyonu sağlamak için birlikte çalışırlar. Bu hedefi daha etkili bir şekilde gerçekleştirmek için faaliyetleri yönetecek bir ulus üstü bürokrasi (üst otorite) atarlar. Bir sektördeki entegrasyon hedeflenen faydaları sağlasa da ilişkili sektörler entegrasyon ağına dahil olmadan entegrasyonun tüm avantajlarından yararlanılamaz. Bir sektördeki entegrasyon, ilişkili diğer sektörlerin de entegrasyona dahil olması için işlevsel bir baskı oluşturur. Böylece bölgesel entegrasyon genişler ve derinleşir.⁴⁸

Yeni işlevselci teoride entegrasyon dinamikleriyle alakalı temel üç kavram vardır; 'fonksiyonel **spillover**' (işlevselci yayılma), 'siyasal **spillover**' ve 'ortak çıkarların bir üst seviyeye taşınması'. **Spillover**, bölgesel entegrasyonun itici gücü olarak görülür. Haas'a göre modern endüstriyel ekonominin farklı sektörleri birbirine son derece bağımlıdır ve bir sektördeki herhangi bir bütünleyici hareket onunla ilişkili diğer sektörlerde daha ileri adımların atılmasının önünü açar. Belirli bir grubun talebi olmadığında bile sektör entegrasyonu ekonominin tamamına yayılacak kendi itici gücünü oluşturur. Bu sürece fonksiyonel **spillover** denir.⁴⁹ Siyasal **spillover** ise beklentilerdeki marjinal değişim,

⁴⁵ Dosenrode, "Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework", p.22.

⁴⁶ Niemann and Schmitter, Neofunctionalism, p.46.

⁴⁷ Dosenrode, "Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework", p.22.

⁴⁸ Rosamond, **Theories of European Integration**, p.58.

⁴⁹ **Ibid.**, p.60.

değerlerin değişmesi ve ekonomik entegrasyonun bir yansıması olarak yerel çıkar gruplarının ve siyasi partilerin ulus üstü seviyede birleşmesidir. Ortak çıkarların bir üst seviyeye taşınması ise üye devletler aralarındaki karşılıklı bağımlılığın diğer yönlerini korumak için ortak bir paydada buluşulması gerektiğini kabul ederken ortak politikaya varmada ciddi sorunlar yaşadıkları zaman oluşur. Aralarındaki tikanıklıkları çözmenin tek yolu ilişkili alanlarda karşılıklı tavizler vermektir. Pratikte tarafların ortak çıkarlarının bir üst seviyeye taşınması kurumsallaşmış özerk arabulucuların hizmetleriyle oluşur.

Yeni işlevselciliğin, aktörlere ve onların etkileşimine odaklanması entegrasyonu sonuçtan daha çok süreç olarak ele aldığını göstermektedir. Schmitter, entegrasyonu otomatik ya da kaçınılmaz olarak değerlendirmek yerine kendi çıkarları peşinde koşan aktörlerin hedeflerine varmak için geliştirdiği işlevsel bağlantılar olarak görmüştür. Yani, entegrasyon süreci çoğulcu demokratik çevre içinde kendi çıkarları peşinde koşan aktörlerin karmaşık ağından doğar.⁵⁰ Haas da aktörlerin çıkar ve fayda sağlama isteklerine vurgu yapmıştır⁵¹; ona göre “iyi Avrupalılar” topluluğun asıl yaratıcıları değildir, topluluk oluşturma süreci ulusal grupların belirli çıkar ve amaçları ile şekillenir. Aktörler, eğer izlenen yol fayda sağlayacaksa ulus üstü araçlara başvurarak amaçlarını gerçekleştirmek isterler.⁵²

Yeni işlevselci teorinin gelişmeye başladığı ilk dönemde teorinin yer ve zamandan bağımsız olarak uygulanabilir en genel entegrasyon teorisi olduğu savunulsa da sonrasında,⁵³ Haas bölgesel entegrasyonun diğer bölgeler ya da küresel olarak oluşma ihtimalinin çok sınırlı olduğunu düşünmüştür. Siyasal toplumun gelişmesi için temel ön koşullar büyük ölçüde yayılmadığı için bu pek mümkün değildir. Ayrıca diğer bölgelerin çeşitli çevresel faktörleri sebebiyle başarılı bir şekilde Avrupa örneğini taklit

⁵⁰ **Ibid.**, p.56.

⁵¹ Ben Rosamond, “The uniting of Europe and the foundation of EU studies: revisiting the neofunctionalism of Ernst B. Haas”, **Journal of European Public Policy**, Vol. 12, No: 2, April 2005, p.244.

⁵² Dosenrode, “Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework”, p.23.

⁵³ Niemann and Schmitter, Neofunctionalism, p.47.

edemeyeceğini ifade etmiştir. Bu durum ise Haas'ın teorisinin uygulanabilirlik alanını daraltmaktadır.⁵⁴

Yeni işlevselcilik teorisi, uluslararası sistemde devleti tek rasyonel aktör olarak gören ve bütün ilişkileri sıfır toplamlı oyun (**zero-sum game**) olarak ele alan realist teoriden farklı olarak, doğası gereği çoğulcudur ve aktörler arasındaki ilişkiyi pozitif toplamlı bir anlayışla (**positive sum game**) değerlendirir. Bu teori, sadece yerel politik alanla sınırlı olmayan ve ulusal sınırların ötesinde koalisyonlar kuran ve onlarla ilişkiye geçen çeşitli, farklı ve değişken aktörlerin bölgesel entegrasyonu şekillendirdiğini varsayar.⁵⁵

Yeni işlevselci entegrasyon modelindeki altyapı koşulları; birimlerin büyüklüğü, faaliyetlerin oranı, çoğulculuğun derecesi, ekonomik birliğin oluşum koşulları; yeni kurumların yönetsel amacı, gücü ve işlevleri, entegrasyon sürecinin koşulları ise; karar alma tarzı, faaliyetlerin büyüme oranı ve aktörlerin uyum yeteneği şeklinde özetlenebilir.⁵⁶ Haas ile Schmitter'in çalışmalarıyla oluşturulan bu önemli kriterlerin yanı sıra Schmitter bir entegrasyon teorisinin sadece birleşmeyi değil aynı zamanda ayrışmanın nedenlerini de açıklaması gerektiğini savunmuş ve yaptığı çalışmalar literatüre büyük bir katkı sağlamıştır.⁵⁷ Bu ayrışmayı açıklamak için "**spill-back**" gibi çeşitli yeni kavramlar ile bu teoriyi daha güçlü bir hale getirmeyi amaçlamıştır.⁵⁸

Bu teorisinin Avrasya bölgesi ile ilişkili çalışmalarına bakıldığında A. Obydenkova makalesinde, 'entegrasyonun inkâr edilemez avantajları varken neden Sovyet sonrası dönemde Avrasya bölgesinde çok az derecede ilerleme kat edilmiştir' sorusuna cevap vermek için ilk olarak yeni işlevselci teorisinin ve ona alternatif olarak da liberal hükümetlerarasıcılık teorisinin temel varsayımlarının bölgeye uygunluğunu test etmeye

⁵⁴ Rosamond, **Theories of European Integration**, p.71.

⁵⁵ Niemann and Schmitter, Neofunctionalism, p.47.

⁵⁶ Dosenrode, "Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework", p.22.

⁵⁷ Philippe C. Schmitter, "Neo-Neo-Functionalism", **European Integration Theory**, Ed. by Wiener, Antje and Thomas Diez, Oxford, Oxford University Press, 2003, p.4.

⁵⁸ Philippe C. Schmitter and Zoe Lefkofridi, "Neo-Functionalism as a Theory of Disintegration", European Disintegration - A Blind Spot of Integration Theory?, 22nd CES Conference, Paris, July 8-10, 2015, p.3.

çalışmıştır.⁵⁹ Çalışmasında yeni işlevselci teorinin yukarıda bahsedilen üç temel ölçütünü Avrasya bölgeciliğine uygulamıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki ülkelerin arasında karayolları, tren yolları, işçi göçü gibi gelişmiş etkileşim sistemi; su ve enerji gibi doğal kaynakların yanı sıra mal ve hizmetlerin geçişi gibi gelişmiş bağlantı sistemi ve ulus üstü, ulus aşırı, uluslararası ve ulus altı gibi her seviyede işbirliği mevcutken, bu iyi gelişmiş bağlantı sistemlerinin yeni işlevselcilerin öngördüğü gibi yeni bir birliğin kurulmasına ve entegrasyonun geliştirilmesine sebep olmadığı belirtilmiştir. İşlevselci teorinin temel fikri olan 'işlev'in entegrasyondaki öneminin bu bölgeyi açıklamada tamamen yanlış olduğu söylenmiştir. Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi ise Avrasya entegrasyonundaki başkanlığın önemi ve iki taraflı etkileşim gibi olguları açıklama konusunda kolaylık sağladığı öngörülmüştür. Ayrıca yazar bu teorilerin bazı konuları göz ardı ettiğini savunarak; üye devletler arasındaki asimetrinin (çeşitliliğin) önemine, liderin rolüne, demokrasi, otoriterlik, rejim geçişinin rolü ve etnisitenin Avrasya entegrasyonu üzerindeki etkisine tek tek yer vermiştir.⁶⁰

Yine yeni işlevselci teoriyi Avrasya bölgesine uygulayarak entegrasyon sürecini ne kadar açıklayabildiğini ölçmeye çalışan başka bir çalışma olan Bram Liplijn'in tezine göre ise yeni işlevselci teori Avrasya'daki entegrasyon projelerini açıklama konusunda yetersizdir. Bu çalışmada, işlevsel ve siyasal spillover olgularını Bağımsız Devletler Birliği, Avrasya Ekonomik Topluluğu, Avrasya Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan ve son olarak Avrasya Ekonomik Birliği'ne uygulanmıştır.⁶¹ Sadece Gümrük Birliği Mahkemesi'nin yönetiminin ve Avrasya Komisyonu'nun ulus üstü özelliklere sahip olduğu ve işlevsel spillover olgusunun entegrasyon sürecinde çok az derece görüldüğü belirtilmiştir. Rusya, Kazakistan ve Belarus devlet başkanlarının Avrasya entegrasyonunun en büyük itici gücünü oluşturmaları ise liberal hükümetlerarasıcı yaklaşımın 'bölgesel entegrasyon hükümetlerarası yönetilir' varsayımını kanıtlar nitelikte

⁵⁹ Anastassia Obydenkova, "Comparative regionalism: Eurasian cooperation and European integration. The case for neofunctionalism?", **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 2, 2011, p.87.

⁶⁰ **Ibid.**, p.97.

⁶¹ Bram Liplijn, "Eurasian Integration: Regional Integration in the Heart of the Continent: Neofunctionalism, Liberal Intergovernmentalism and the Eurasian Integration Process", (**unpublished master thesis**), Leiden University, The Netherlands, 2015, p.60.

olduğu belirtilerek bu teorinin bölgedeki entegrasyonu daha iyi açıklayabileceği fakat yeni işlevselciliğin de çalışılmaya değer bir teori olduğu söylenmiştir.⁶²

1.3. Post İşlevselcilik Teorisi

Liesbet Hooghe ve Gary Marks 2008 yılında yazdıkları “*A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus*” adlı makaleleriyle post-işlevselci teoriyi inşa etmişlerdir. Bu çalışmalarıyla kamuoyu, siyasal partiler ve kimlik çalışmalarından yararlanarak bölgesel entegrasyon tercihleri, stratejileri ve sonuçları hakkında hipotezler oluşturmayı amaçlamışlardır. Onlara göre Avrupa Birliği, kimlik politikaları ve işlevsel ve dağıtımsal baskı tarafından yürütülen çok seviyeli yönetim sisteminin bir parçasıdır.⁶³ Temel iddiaları ise Avrupa entegrasyonunun siyasileştiği ve bu siyasileşmenin entegrasyonun içeriğini ve karar verme sürecini değiştirdiğidir.⁶⁴ Buna ek olarak Avrupa entegrasyonunun gidişatını anlamak için diğer teorilerde incelenen çıkar gruplarının ekonomik tercihlerinin ötesini irdelemek gerektiğini savunmuşlardır.

Post-işlevselci teoriye göre AB entegrasyonunun iki baskın teorisi olan yeni işlevselcilik ve liberal hükümetlerarasıcılık teorileri işlevsellik, ekonomik tercihler ve çıkar grupları arasındaki pazarlık gibi konularda birleşmişlerdir. Fakat AB entegrasyonunu açıklamada çok faydalı olamamışlardır. Yeni işlevselcilik ve liberal hükümetlerarasıcılık teorileri, firmalar arasındaki ekonomik anlaşmazlıkların çözülmesi talebiyle sürdürülen Avrupa entegrasyonunun ilk 30 yılını genelleştirmişlerdir. Hooghe ve Gary’nin “rıza dayanan mutabakat” (**permissive consensus**) dönemi olarak adlandırdıkları bu dönemde kamu daha pasiftir. 1991 yılından sonraki süreci ise Avrupa’da yaşanan yeni gelişmeler ile birlikte değerlendirerek “zorlayıcı uyumsuzluk”

⁶² **Ibid.**, p.13.

⁶³ Hooghe and Marks, “A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus”, **B.J.Pol.S.**, Cambridge University Press, Vol. 39, 2008, p.1.

⁶⁴ **Ibid.**, p.23.

(*constraining dissensus*) dönemi olarak adlandırmışlardır. Teorileriyle özellikle “zorlayıcı uyumsuzluk” dönemini analiz etmeye çalışmışlardır.⁶⁵

Hooghe ve Gary kimliğin, entegrasyon sürecinde oynadığı role odaklanarak kamuoyu üzerinde, elitler ve çıkar gruplarındakinden daha büyük bir etkisinin olduğunu savunmuşlardır. Kimliğin genel olarak çok seviyeli yönetim için özelde ise bölgesel entegrasyon için belirleyici olduğunu öngörmüşlerdir. Kimliğin entegrasyon sürecinde önem taşıdığını açıklarken siyasi partiler arasındaki “stratejik rekabeti” teorileştirmişlerdir. Kimlik, aktörlerin tercihlerini etkiler ve bunun yayılmasıyla Avrupa entegrasyonu hakkındaki konular siyasallaşır. Yerel politikalar ile entegrasyonun sonuçları birbirine daha bağlı hale gelir. Avrupa’da ulusal hükümetler arasındaki anlaşma pazarlıkları, ülkelerindeki referandumu kaybetme korkusu tarafından son derece sınırlandırılmıştır. Parti liderleri Avrupa politikalarının seçim sonuçlarına etkisi konusunda endişe duymuşlardır. AB entegrasyonunun siyasallaşması yani geniş kamuoyunun AB politikalarına ve kurumlarına bağlı olarak hareketlenmesi, entegrasyonu artırmaktan çok sınırlandırmıştır.⁶⁶ Hooghe ve Gary varsayımlarının doğru olduğunu Avrupa’da kamu ile elitler arasındaki uçurumun artması, partiler arası çatışmaların artması, bir dizi referandum mağlubiyeti ve hükümetlerin daha ileri bir entegrasyon hakkında daha çekingen davranması gibi örneklerle kanıtlamaya çalışmıştır.⁶⁷

İlk olarak AB entegrasyonu konusunda kamu ve parti tercihlerini, ikinci olarak kamu ve parti tercihlerinin önemli olduğu koşulları ve son olarak AB siyallaşmasını⁶⁸ teorileştirmeye çalışan post-işlevselci teori büyük ölçüde AB’ye odaklanan ve diğer bölgeleri analiz etmeyen bir teori olsa da ampirik bir çalışma yaparak hipotezlerini genelleştirmeye çalıştığı için literatüre zenginlik katan bir entegrasyon teorisi olmuştur.

⁶⁵ *Ibid.*, p.5.

⁶⁶ *Ibid.*, p.21.

⁶⁷ Frank Schminmelfennig, “On the Way to a Post-Functionalist Theory of European Integration”, **B.J.Pol.S.** Cambridge University Press, Vol. 39, 2008, p.211.

⁶⁸ Hooghe and Marks, “A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus”, p.3.

1.4. Liberal Hükümetlerarasıcılık Teorisi

Analitik bir yaklaşım içeren liberal hükümetlerarasıcılık teorisi (*Liberal Intergovernmentalism Theory*) birçok yönden yeni işlevselci önermelere karşı çıkar ve entegrasyonun devletlerin zenginliğine ve gücüne hizmet ettiğini savunur. Teorinin temel kurucusu olan Andrew Moravcsik, “*The Choice for Europe*” adlı kitabıyla entegrasyonun sebeplerini ortaya çıkarmak için devletlerin tercihlerini, devletler arası pazarlığı ve kurumsal seçimi sosyal bilim teorilerine dayandırarak incelemiştir.⁶⁹ Kitabının temel iddiası ise 1955’ten bu yana Avrupa entegrasyonunun geniş çizgileri, üç ana faktörü göstermektedir. Bu faktörler ticari avantajların örüntüsü, önde gelen hükümetlerin göreceli pazarlık gücü ve devletler arası bağlılığın güvenilirliğinin sağlanması için yapılan teşviklerdir. Bunlardan en önemlisi ise ticari çıkarlardır. Moravcsik’e göre entegrasyon, sürekli olarak ekonomik çıkarını gözeterek ulusal liderler tarafından yapılan bir dizi rasyonel seçimin sonucudur.⁷⁰ Bölgesel ticaret bağımlılığının entegrasyon için var olan talebi gösteren bir faktör olduğunu düşünmüştür ve Avrupa entegrasyonunu incelerken ekonomik verilere yer vermiştir.⁷¹

Moravcsik ve Schimmelfennig’in ortaya koyduğu çalışmaya göre, liberal hükümetlerarasıcılık teorisinin temel üç özelliği vardır. Bunlardan ilki; bu teori kapsamlı bir sosyal bilim teorisi olarak temellendirilmiştir. Yeni işlevselcilik, hükümetlerarasıcılık, rasyonel kurumsalcılık gibi teorilerden yararlanarak entegrasyon teorisini modernize etmeye çalışmıştır.⁷² İkincisi, tek bir siyasi hareketi inceleyen dar bir yaklaşım olmaktan çok, bölgesel entegrasyonun evrimini açıklamaya çalışan büyük bir teoridir. Bu teori tek bir faktör ile entegrasyonun açıklanamayacağını savunarak, entegrasyonun gidişatını açıklamaya uygun birden fazla teori ve faktörü birbirine bağlayan tutarlı bir yaklaşım oluşturmayı amaçlamaktadır. Son temel özelliği ise; temel

⁶⁹ Andrew Moravcsik, **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, p.2.

⁷⁰ **Ibid.**, p.3.

⁷¹ Obydenkova, “Comparative regionalism: Eurasian cooperation and European integration. The case for neofunctionalism?”, p.91.

⁷² Moravcsik and Schimmelfennig, “Liberal Intergovernmentalism”, p.67.

varsayımları birbiriyle ilişkili birkaç genel önerme ile özetlenebilecek basit bir teori olarak ele alınmasıdır. Fakat aynı zamanda tek sebebe dayanan entegrasyon yaklaşımlarını reddeder ve entegrasyonu açıklamak için gerekli görülen tercihlerin, pazarlıkların ve kurumların yer aldığı çok basamaklı bir model oluşturur.⁷³

Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi, Jean Monnet ve yeni işlevselcilerin öngördüğü gibi entegrasyonun öncelikli olarak, ekonomik planlamanın zorunluluklarını, önceden verilen kararların beklenmeyen sonuçlarını ve tarafsız ulus üstü uzmanların girişimlerini yansıtan teknokratik bir süreç tarafından sürdürüldüğü düşüncesine karşı çıkar. Entegrasyon süreci ulusal liderlerin iradelerinin bir yansımasıdır. Yani entegrasyon süreci ulusal liderlerin siyasi iradelerinin yerini almamıştır ya da ondan üstün gelmemiştir. Bu teori yeni işlevselcilerin entegrasyonu, savaş sonrası dönemde ekonomik politika ile jeopolitikanın raslantısal bağlantısının bir sonucu olarak görmesini de eleştirir. Entegrasyona yönelinmesinin en önemli motivasyonu başka bir Fransız-Alman savaşının olmasını önlemek, küresel prestij ve gücü artırmak ya da süper güçlere karşı denge sağlamak değildir. Elbette bu faktörlerin entegrasyon sürecine etkisi vardır fakat bu etki entegrasyonun belirleyici gücünü oluşturacak kadar büyük değildir.⁷⁴ Bunlara ek olarak bu teorisin diğer teorilerden farkını yansıtan önemli bir varsayımı ise Avrupa entegrasyonunun ulus devletlerin yerine geçmekle alakalı değil, ulus devletleri kurtarmak ve ünlü tarihçi Alan Milward'ın tabiriyle onları “küreselleşme ile başa çıkmaya” adapte etmekle alakalı olduğunu belirtmesidir.⁷⁵

Moravcsik ve Schimmelfennig'e göre liberal hükümetlerarasıcılık teorisinin başarısı, entegrasyon ve Avrupa siyaseti hakkındaki önemli varsayımlarının doğruluğundan kaynaklanmaktadır. Siyaset hakkında iki temel varsayımı vardır. Entegrasyon sürecinde devletler asıl aktörlerdir ve bu aktörler rasyoneldir. İlk varsayıma göre, devletler amaçlarını merkezi otoritenin siyasal kararlar almasıyla değil, devletler

⁷³ **Ibid.**, p.68.

⁷⁴ Moravcsik, **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, p.4.

⁷⁵ Moravcsik and Schimmelfennig, “Liberal Intergovernmentalism”, p.73.

arası müzakereler ve pazarlıklar ile yürütür. Bu varsayım realist yaklaşımın bir sonucu değildir. Yani realist teori gibi ulusal güvenliği en temel etken olarak görmez, devlet gücünün zorlayıcı kabiliyete dayandığını ve devletin tercihlerinin ve kimliğinin değişmediğini varsaymaz. Ayrıca devletler arası kurumları önemsiz görmez. İkinci olarak devletler rasyoneldir. Yani devletler, alternatif yolların faydasını hesaplar ve hangisi daha fazla fayda sağlayacaksa onu seçerler. İşbirliği için anlaşmaya varmak ya da uluslararası bir kuruluş kurmak karşılıklı bağımlı olan rasyonel (stratejik) devlet tercihlerinin ve hükümetlerarası müzakerelerin ortak bir sonucudur.⁷⁶

Liberal hükümetlerarasıcılık teorisinde uluslararası işbirliği için karara varma sürecini üç basamaklı bir yapı içinde açıklanmaktadır. Devletler ilk olarak tercihlerini belirler, sonra önemli anlaşmalar için pazarlık yaparlar ve en sonunda istedikleri sonuçları elde etmek için kurumlar kurarlar. Bu modele göre her basamak birbirinden ayrıdır ve her biri ayrı bir teori ile açıklanır. Moravcsik'e göre işbirliği sadece birden çok nedensel dizilimin bitiminde açıklanabilir.⁷⁷

Moravcsik bu modeli Avrupa entegrasyon sürecine uygulayarak, Avrupa entegrasyonunu ulusal liderler tarafından yapılan bir dizi rasyonel seçim olarak görmüştür. İlk olarak yerel tercihler, genel jeopolitik amaç ve çıkarlar ya da çoğunlukla ekonomik olan belirli çıkarlar ile belirlenmiştir. İkinci olarak, uluslararası kurumların altyapısı, önemli pazarlıklar sonucu asimetrik karşılıklı bağımlılığa dayanan hükümetlerarası pazarlıklarla şekillenmiştir. Son olarak, Avrupa kurumlarının seçimleri federal ideolojiyi yansıtmaktadır; teknokratik yönetime ihtiyaç duymakta ya da üye devletlerin bağılıklarını güven altına almaya çalışmaktadır.⁷⁸

Moravcsik'in öngördüğü üç basamaklı modelin ilk basamağı ulusal tercihler ile ilgilidir ve bu basamakta liberal veya toplumsal yaklaşımlar kullanılmıştır. Bu teoriye göre, devletlerin temel amaçları ve tercihleri sabit ya da tekdüze değildir. Bu amaçlar ve

⁷⁶ **Ibid.**, p.68.

⁷⁷ **Ibid.**, p.69.

⁷⁸ **Ibid.**

tercihler, devletten devlete ya da bir devlet için farklı zamanlara ve konulara bağılı olarak çeşitlilik gösterir. Hükümetler, üretici grupların ticari avantajlarını güven altına almaya çalışırlar. Düzenleyici ve bütçesel kısıtlar ile yönetsel koalisyonların makroekonomik tercihlerine bağılı olarak entegrasyonu yönetirler. Fakat ekonomik çıkarlar tek başına bütün süreci açıklayamaz. Jeopolitik çıkarların da Avrupa entegrasyonu üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Moravcsik kitabında on beş olayı incelemiş ve ekonomik küreselleşme güçlerinin her olayda önemli rol oynadığını, jeopolitika ve ideolojinin ise ikincil öneme sahip olduğunu gözlemlemiştir.⁷⁹

Farklı ulusal tercihlere sahip devletler arasındaki uluslararası müzakerelerin doğasını anlamak için, liberal hükümetlerarasıcılık teorisi ikinci basamakta pazarlama teorisini uygulamıştır. Farklı devletlerin ulusal tercihleri nadiren birbiriyle tam olarak örtüşür fakat bu devletler koordinasyon ya da işbirliğini ortak fayda sağlamak için başarmak zorundadırlar. Aynı zamanda bu devletler, işbirliğinden doğan kazancın üye devletlere nasıl dağıtılacağını da düşünmek zorundadırlar. Ortak ve bireysel çıkarlar çoğunlukla birbiriyle çatışır. Pazarlık teorisi uluslararası işbirliğinin aktörlerin göreceli pazarlık gücüne bağılı olduğunu varsayar. Devletler arasında çıkan dağıtımsal çatışmaları çözmenin tek yolu devletler arasında çetin pazarlıklar yapmaktan geçer.⁸⁰ Büyük devletler entegrasyon kuralları içerisinde önemli değişiklikler üzerinde fiili veto kullanabilirler. Bunun sonucunda pazarlık, geniş devlet çıkarlarının en küçük ortak paydasına kaymaya eğilimli hale gelir. Moravcsik'e göre bir devleti önemli bir konu hakkında tercih etmeyeceği sonuçları kabul etmeye iten tek şey dışlanma/üyelikten çıkarılma korkusudur.⁸¹

Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi, devletler arasındaki pazarlık sürecini açıklarken Robert Keohane ile Joseph Nye'in ürettiği 'asimetrik karşılıklı bağımlılık'

⁷⁹ **Ibid.**, p.70.

⁸⁰ Moravcsik, **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, p.3.

⁸¹ Andrew Moravcsik, "Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community", **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Ed. by Brent F. Nelsen and Alexander C-G. Stubb, the United States of America, 1994, p.216.

(*asymmetric interdependence*) kavramını kullanır. Karşılıklı bağımlılık, dünya siyasetinde devletler arası veya farklı devletlerin aktörleri arasındaki karşılıklı etkileşim ile şekillenen durumları ifade etmektedir.⁸² Keohane ve Nye’a göre devletler arası güç, zorlayıcı güç kaynaklarına sahip olmaktan değil, konuya özel değişen karşılıklı bağımlılıktaki asimetriden kaynaklanmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinde, iki devlet arasında olumsuz olarak nitelendirilebilecek herhangi bir gelişme her iki taraf için de bazı sonuçlar doğurmaktadır. Fakat pazarlık sürecinde, daha fazla kaynağı olan (ya da daha az kaynağa ihtiyacı olan) daha güçlü, daha az kaynağı olan (ya da daha fazla kaynağa ihtiyacı olan) taraf daha güçsüz durumdadır.⁸³ Asimetrik karşılıklı bağımlılık belirli anlaşmaların ve önemli role sahip tercihlerin faydalarının eşit dağılmaması anlamına gelir. Genellikle güçlü aktörler belirli anlaşmalar yapmaya çok az ihtiyaç duyarlar, diğerlerini işbirliği yapmadan tehdit edebilirler ve onları istediklerini yapmaya zorlayabilirler. Bu aktörler, diğerlerinin tercihleri hakkında daha çok bilgiye sahip oldukları için kurumların işlemlerini de kendi avantajlarına manipüle edebilirler.⁸⁴

Moravcsik’in öngördüğü son basamak kurumsal seçimidir. Uluslararası kurumlar, rasyonel kurumsalcı teorisyenler tarafından beklenmeyen, öngörülemeyen ve çoğunlukla istenmeyen sonuçlarla başa çıkma araçları olarak görülür. Liberal kurumsalcılık, devletlerin entegrasyon sürecinde kurumlar kurmayı neden seçtiğini açıklarken neoliberal kurumsalcılık ve yeni işlevselcilik teorilerinden yararlanır. Neoliberal kurumsalcılık teorisine göre, uluslararası kurumlar kalıcı uluslararası işbirliği için gerekli koşullardır. Yeni işlevselcilik ise devletlerin, hükümetlerin önemli tercihlerine karşıt hareket edebilecek ulus üstü kurumlara bilerek yetkisini devrettiğini ve belirsiz koşullar altında bu kurumların kasıtlı olmayan ve istenmeyen bazı sonuçları bünyesinde bulundurduğunu öngörür. Fakat bunların yanı sıra uluslararası kurumlar, belirli konular üzerine olan daha ileri uluslararası müzakerelerin geçiş maliyetini azaltarak ve diğer devletlerin gelecekteki

⁸² Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, **Power and Interdependence**, 4th edition, Boston, Longman, 2012, p.7.

⁸³Andrew Moravcsik, “Robert Keohane: Political Theorist”, **Power, Interdependence and Nonstate Actors in World Politics**, Ed. by Helen V. Milner and Andrew Moravcsik, New Jersey, Princeton University Press, 2009, p.249.

⁸⁴ Moravcsik and Schimmelfennig, “Liberal Intergovernmentalism”, p.71.

tercihleri ve davranışları hakkındaki belirsizlikleri azaltan önemli bilgiler sağlayarak devletlere yardım ederler. Örneğin Avrupa Birliği'nde daha etkili pazarlık yapmak ve belirsizlikleri azaltmak için normlar ve prosedürler oluştururlar.⁸⁵

Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi de diğer entegrasyon teorileri gibi eleştiriler almış ve eksik yanları irdelenmiştir. Örneğin Mattli bu teoriyi, entegrasyon konusunda sadece pazarlık sürecine odaklanmakla ve devam eden sosyal süreç olmasını göz ardı etmekle eleştirmiştir. Ona göre, sadece başlıca devletler arası kararlara veya belirli devletler arası pazarlıklara odaklanır ve daha küçük konulardaki günlük karar verme süreçlerini açıklamaz. Bu teoriye göre entegrasyon seviyesinin artırılması büyük bir karardır ve güçlü devletlerin tercihlerinin aynı noktada birleşmesi sonucu oluşur. Uygulamada aynı mantık ile hareket edildiğinde entegrasyonun yavaşlamasının ya da duraksamasının aynı devletlerin tercihlerinin birbirinden uzaklaşmasından kaynaklanması gerektiğinin fakat bunun doğru olmadığını savunmaktadır.⁸⁶

Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi kendi teorisyenleri tarafından bile evrensel bir teori olarak görülmemiştir. Bu teori entegrasyonu birçok koşul altında açıklar fakat tercihler, pazarlıklar ve güvenilir bağlılıklar hakkındaki varsayımlarını ihlal eden koşullardaki süreçleri açıklayamaz. Teorinin iki önemli kısıtlılığından ilki; bu teori sosyal tercihlerin oldukça belirgin ve iyi tanımlanmış olduğu konu alanlarında oluşturulan politikaları çok iyi şekilde açıklarken tersi durumları açıklamakta yetersiz oluşudur. İkinci olarak hükümetlerarası pazarlık asimetrik karşılıklı bağımlılığın, yüksek geçiş ücreti ve asimetrik bilgi gibi nadir oluşan koşullar dışında devletler arası pazarlığa yön vermesine dayanır. Yani bir devletin diğerleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olması ya da geçiş maliyetlerinin devletler arasında eşit dağılmaması asimetrik karşılıklı bağımlılığın devletler arası pazarlığa yön vermesini zorlaştırır ve bu koşullar altındaki entegrasyon sürecini açıklamada bu teori eksik kalır.⁸⁷

⁸⁵ Moravcsik and Schimmelfennig, "Liberal Intergovernmentalism", p.72.

⁸⁶ Mattli, **The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond**, p.29.

⁸⁷ Moravcsik and Schimmelfennig, "Liberal Intergovernmentalism", p.76.

1.5. Ulus Üstü Yönetim Teorisi

Alec Stone Sweet ve Wayne Sandholtz, “*European Integration and Supranational Governance*” adlı kitaplarıyla ulus üstü yönetim teorisini (*Supranational Governance Theory*) geliştirmişlerdir. Bu kitap, Avrupa Topluluğu’nun devletler arası pazarlıktan çok boyutlu ve yarı federal yönetim şekline geçişini yani kurumsallaşmasını teorileştirmiştir. Ulus üstü yönetim teorisi, ulus üstü yönetim sürecine, yani herhangi bir politika alanında bağlayıcı kurallar koymak için Avrupa Topluluğu’nun yetkilendirilmesi sürecine odaklanan bir teoridir.⁸⁸ Temel amacı ise ulus üstü yönetimin zamanla nasıl ortaya çıktığını, genişlediğini, derinleştiğini ve evrildiğini açıklamaktır.⁸⁹ Stone ve Sandholtz, Avrupa Topluluğu’nun kurumsal gelişimini inceleyerek genel bir Avrupa entegrasyon teorisi oluşturdıklarını iddia etmişlerdir.⁹⁰

Ulus üstü yönetim teorisinin cevap aradığı başlıca sorular: “Neden siyaset oluşturma bazen ulus devlet seviyesinden ulus üstü seviyeye geçer? Neden entegrasyon bazı siyaset alanlarında diğer alanlardan daha hızlı ilerler? Avrupa Topluluğu iki çeşit karar alma yöntemi olan hükümetlerarası ve ulus üstü yöntemlerle ne derecede yönetilir?” gibi çeşitli sorulardır.⁹¹ Bu teoriye göre Avrupa entegrasyonu, ‘ulus ötesi alışveriş (ticaret, Euro grubunun gelişmesi, bağlantılar ve ortaklıklar)’, ‘ulus üstü örgüt’ ve ‘Avrupa Topluluğunun kural koyuculuğu’ şeklinde belirlenen üç nedensel faktör tarafından teşvik edilmekte ve sürdürülmektedir. Bu teori alışveriş, örgüt ve kurallar şeklinde belirlenen bu üç faktör arasındaki nedensel bağlantılar kurulduğu zaman ulus üstü örgütlerin başarı sağlayacağını savunmaktadır. Yeni işlevselci teorisinin birçok varsayımını kullanan ulus üstü yönetim teorisi ‘*spillover*’ kavramını da kullanarak; bir sektördeki ulus üstü

⁸⁸ Alec Stone Sweet and Wayne Sandholtz, **European Integration and Supranational Governance**, New York, Oxford University Press, 1998, p.1.

⁸⁹ Alec Stone Sweet and Wayne Sandholtz, "European Integration and Supranational Governance", **Journal of European Public Policy**, Vol. 4, No: 3, September 1997, p.297.

⁹⁰ Sweet and Sandholtz, **European Integration and Supranational Governance**, p.3.

⁹¹ **Ibid.**, p.1.

alışverişin artmasının kademeli olarak diğer sektörler de geçeceğini ve entegrasyonun genişleyip yayılacağını öngörmektedir.⁹²

Ulus üstü yönetim teorisi, Avrupa Topluluğu'nun yavaş yavaş fakat kapsamlı olarak ulus devletlerin işlevlerinin hepsinin yerine geçtiğini savunmakta ve hükümetlerarasıcılık teorisinin birçok varsayımını reddetmektedir. Diğer yandan, yeni işlevselcilik teorisinin kurucularından Deutsch'un sosyal alışveriş, iletişim ve işlemler ile Haas'ın küresel karşılıklı bağımlılık, siyasal seçim, ulus üstü kurumların gelişimi gibi odak noktaları ile yakınlık göstermektedir.⁹³ Bu teorinin, yeni işlevselciliğin birçok varsayımını teorisinde kullanması başka araştırmacılar tarafından yeni işlevselciliğin devamı olmakla ve yeni bir şey ortaya koymamakla eleştirilmesine sebep olmuştur.

1.6. Ekonomik Entegrasyon Teorileri

Savaş sonrası dönemde federalistler, işlevselciler, yeni işlevselciler uluslararası çatışmalara barışçıl çözümler bulmak için genel olarak entegrasyonun siyasal sonuçları üzerine çalışmalar yapmışlardır. Ekonomistlerin yaptığı çalışmalar ise daha çok ekonomik entegrasyon sürecini tanımlamak ve entegrasyonun refaha olan etkisini ortaya çıkarmak üzerinedir. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda entegrasyonun ekonomik kazançları sürecin devam etmesinin başlıca motivasyonu olmuştur. Bu yüzden ekonomistlerin yaptığı entegrasyon çalışmaları önemli bir yere sahiptir.⁹⁴

Ekonomik entegrasyonun kesin hatlarla belirlenmiş bir entegrasyon tanımı yoktur. Bu çalışmada entegrasyonun tanımı ele alınırken belirtildiği gibi, Balassa ekonomik entegrasyonu hem süreç hem de durum olarak ele alarak iki tanım yapmıştır. Ona göre entegrasyon süreç olarak ele alındığında; farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak için tasarlanan önlemleri kapsar, durum olarak ele alındığında ise ekonomik entegrasyonu ulusal devletler arasındaki çeşitli ayrımcılık biçimlerinin bulunmaması anlamına gelir. Balassa'nın tanımını yorumlarken entegrasyon

⁹² Sweet and Sandholtz, "European Integration and Supranational Governance", p.299.

⁹³ Sweet and Sandholtz, **European Integration and Supranational Governance**, p.6.

⁹⁴ Balassa, "The Theory of Economic Integration: An Introduction", p.125.

ile işbirliği arasındaki ayrımı ortaya koymak önemlidir. İşbirliği ayrımcılığı azaltmayı amaçlayan faaliyetleri içerirken, ekonomik entegrasyon süreci bazı ayrımcılık çeşitlerinin önlenmesini zorunlu kılan tedbirleri ihtiva eder. Ekonomik entegrasyonun temel özelliği bir bölgedeki ayrımcılıkların yok edilmesidir.⁹⁵ Bunlara ek olarak ekonomik faaliyetlerin nihai amacı refahın artırılmasıdır. Bu yüzden, ekonomistlere göre entegrasyonun arzu edilebilir olması için refah ihtiyacına katkı sağlıyor olması gereklidir.⁹⁶

Ekonomik entegrasyon teorileri siyasi faktörlerin entegrasyon üzerinde oynadığı rolü inkar etmezler. Örneğin Balassa, Fransa ile Almanya arasında gelecekte çıkabilecek savaşın önlenmesi ya da Batı Avrupa'nın dünya gücü olarak inşa edilmesi gibi gelişmelerin ekonomik entegrasyona hizmet eden siyasi hedefler sonucu oluştuğunu söylemiştir. Entegrasyon teorisyenleri tarafından ekonominin genellikle ikincil öneme sahip olduğu varsayılsa da ekonomi ve siyaset birbirine karşılıklı bağımlı faktörler olduğunu için birbiriyle tam olarak bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Çünkü siyasal motivasyonlar ekonomik entegrasyonu etkileyebilir ve ekonomik entegrasyon da siyasal alanda çeşitli etkiler doğurabilir. Ekonomistler entegrasyonu değerlendirirken siyasal faktörleri ve siyasal sonuçları değerlendirmezler, sadece çeşitli ekonomik problemlerin çözümlerinin siyasal araçlarla ve siyasal süreçle ilişkili olduğunu incelerler.⁹⁷

Ekonomik entegrasyonun, bütünleşmenin farklı derecelerini temsil eden birkaç çeşidi vardır. Bunlar; serbest ticaret bölgesi (ticaret tarifelerini ve ticaret üzerindeki tarife dışı sınırları kaldırmak) , gümrük birliği (serbest ticaret bölgesi ve ortak dış gümrük vergisi uygulamak), ortak pazar (gümrük birliği ve hizmetlerin serbest ticareti ve üretim faktörlerinin serbest hareketini sağlamak), ekonomik birlik (ekonomi politikalarının harmonize olması ve ortak kurallar uygulanması) ve tam ekonomik entegrasyon. Ekonomik entegrasyonun en ileri seviyesi olan tam ekonomik entegrasyonda parasal,

⁹⁵ **Ibid.**, p.126.

⁹⁶ **Ibid.**, p.132.

⁹⁷ **Ibid.**, p.129.

mali, sosyal ve konjonktür karşıtı politikaların birleşmesi ve üye devletler için bağlayıcı kararlar alan ulus üstü yönetimin kurulmasının gerekli olduğu öngörülür.⁹⁸

Ekonomik entegrasyon teorisi uluslararası ekonominin bir parçası olarak görülebilir fakat bir birlik içerisinde devletlerin ekonomik politikalarının koordine edilmesine ihtiyaç duymaları ve ulusal pazarların büyüyerek kaynaşmalarını ortaya çıkaran ‘uluslararası ticaret teorisi’ ile anlamı genişlemiştir. Ayrıca ekonomik entegrasyon teorisi yer seçimi kuramı/kuruluş yeri teorisinin (**location theory**) bazı özelliklerini bünyesinde bulundurmaktadır. Birbirine yakın ülkelerin entegrasyonu, ulusal sınırlarla ekonomik faaliyetlerin devam etmesini ve üretimin yer değiştirmesini engelleyen yapay sınırların kalkması anlamına gelir. Bu entegrasyonun bölgesel kümelenme ve dağılma eğilimleri konumsal analiz araçları kullanılmadan yeterli olarak anlaşılmayacağı için yapılan değerlendirmelere yer seçimi kuramı önemli bir katkı sağlar.⁹⁹

Ekonomik entegrasyon konusunda iki karşıt görüş vardır. Bunlar; liberal görüşü savunanlar (**liberalist**) ve ulusal ekonominin devlet tarafından planlanmasını savunanlardır (**dirigist**). I. Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda ortak serbest pazar idealine dönüşmesiyle iki karşıt akımdan liberaller galip çıkmıştır. Genel bir ifadeyle liberaller için entegrasyon, ticari mal hareketlerinin önündeki zorlukların ortadan kalkması ve pazar ekonomisinin kurulmasıdır. Diğer bir ifadeyle entegrasyon, ticaret ve ödemelerin serbestleşmesiyle aynı şey olarak görülür. Karşıt görüşe ise entegrasyon, devlet ticareti ile ve ticari sınırlar gevşetilmeden ulusal ekonomik planların koordinasyonu ile başarılabilir. Ortak Ekonomik Yardım Konseyi (*Council of Mutual Economic Assistance*) gibi Sovyet tipi ekonomilerin entegrasyon projelerinde bu bakış açısının uygulanmaya çalışıldığı görülmüştür.¹⁰⁰

Ekonomik entegrasyonun farklı alanlarıyla ilgilenen birçok ekonomik entegrasyon teorisi vardır. Bunlardan başlıcaları; gümrük birliği teorisi (**custom union theory**), optimal

⁹⁸ **Ibid.**, p.126.

⁹⁹ **Ibid.**, p.127.

¹⁰⁰ **Ibid.**, p.130.

para alanı teorisi (*optimal currency area theory*) ve mali federalizm teorisidir (*fiscal federalism theory*). Jacop Viner “*The Custom Union Issue*” adlı kitabıyla gümrük birliği teorisinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Ona göre gümrük birliği, ülkeler arası ticaret sınırlarının kalkmasını ve üye olmayan üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin uygulanmasını ifade eder.¹⁰¹ Gümrük birliği teorisinde büyük ölçüde mal piyasası ve gümrük birliği üzerinden ekonomik entegrasyon ele alınırken, optimal para alanı teorisi para birliği kurmak için ekonomik olarak yeterli şartları anlamaya çalışır ve para, mal piyasası ve üretim faktörleri piyasasına odaklanır. Robert Mondell ve Ronald McKinnon bu teorinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.¹⁰² Mali federalizm teorisi ise federal ülkelerde meydana gelen özel mali problemleri ele alır ve özellikle kamu malları, vergi ve kamu borcu gibi konular üzerine eğilir.¹⁰³

Ekonomik teorilerin Avrasya bölgesine uygulanması konusunda çok fazla çalışma olmamakla beraber Bahar Şanlı, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği” adlı makalesiyle konuyu ele almaya çalışmıştır. Ona göre “bölgede kısa vadede birlik oluşumunu zorlaştıran sorunlar yaşansa da uzun vadede bunların çözülmesi halinde, bölgeyi çevreleyen güçlü ülkelerin de katılımıyla Avrasya Birliği’nin kurulması mümkün olabilecektir.”¹⁰⁴ Şanlı makalesinde, Avrasya bölgesindeki entegrasyon hareketinin ve Avrasya Birliği’nin olabilirliğini tartışmayı amaçlamıştır. Avrasya coğrafyasının mevcut durumunu ve bölgedeki küçük çaplı entegrasyon hareketlerini inceleyerek, Avrasya Birliği’nin oluşumu önündeki engellerden bahsetmiştir. Şanlı, bölgede yaşanan sorunları güvenlik ihtiyaçları, ekonomik işbirliği, siyasi engeller ve ulaştırma altyapısı olarak sınıflandırmıştır. Avrasya bölgesindeki ülkeler arasındaki kalkınmışlık farklılıkları, ekonomik yapı ve teknoloji seviyesindeki dengesizlikler kısa vadede birliğin oluşumunu olumsuz etkilemektedir. Yaşanan ulaşım konusundaki altyapı sorunlarının giderilmesi, çeşitli alanlarda hukuki ve yasal

¹⁰¹ Mattli, **The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond**, p.31.

¹⁰² **Ibid.**, p.37.

¹⁰³ **Ibid.**, p.38.

¹⁰⁴ Bahar Şanlı, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 22, Sayı: 1, Ocak 2008, s.13.

düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve küresel güçlerle mücadele amacına yönelik ortak politikaların geliştirilmesiyle yani kısaca var olan sorunların giderilmesiyl uzun vadede Avrasya Birliği'nin oluşabileceğini savunmuştur.¹⁰⁵

¹⁰⁵ **Ibid.**, p.28.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA ENTEGRASYON SÜRECİ VE TEMEL AKTÖRLER

2.1. Orta Asya Entegrasyon Düzeyi Bütünleşme Çabaları

Coğrafi olarak Orta Asya; batıda Hazar Denizi ve Ural Nehri havzasından doğuda Altay Dağları ve Turfan havzasına, kuzeyde Batı Sibiry Ormanları'na sınır steplerden güneyde Hindukuş ve Kopet Dağları'na kadar uzanan bölgeyi tanımlamaktadır. Orta Asya iki ana coğrafi bölgeden oluşmaktadır. Batı kısmı; Hazar Denizi'nin doğusunda ve onun kuzeyinde kalan Kazak dağlık bölgesinde yer alan, doğuda Tanrı ve Pamir Alay Dağları'na ve güneyde Kopet Dağları'na uzanan Turan Ovası'nı ve doğu kısmı Tarım Havzası ve Çungarya Havzası'nın yüksek platolarını kapsamaktadır. Orta Asya'nın bu iki ana bölgesi Batı ve Doğu Türkistan olarak adlandırılmaktadır. Orta Asya üç ana doğal bölgeye ayrılmıştır; stepler, çöller ve dağlar. Orta Asya'nın doğu ve batı kısımları arasında uzanan sıradağlar çoğunlukla doğu-batı eksenindeki Pamirler'den oluşmaktadır. Doğuda Mançurya'dan batıda Macaristan'a uzanan Avrasya bölgesi boyunca uzanan step kuşağının bir parçası olan Orta Asya step kuşağı; yaklaşık olarak Aral Gölü'nün kuzeyine, Sır Derya (Seyhun) Nehri ve Tanrı Dağları'na uzanmaktadır. Step kuşağının güneyinde Orta Asya'nın büyük kısmını oluşturan ve Karakum, Kızılkum ve Takla-Makan büyük çölleri, birkaç küçük kum çölleri ve Üstyurt Platosu'yla çevrelenen çöl kuşağı yer almaktadır.¹⁰⁶

Yalnızca fiziki coğrafya ile bu bölgeyi tanımlamak eksik olacağı için Orta Asya'ya, bölgeyi diğerlerinden farklı kılan özelliklere sahip tarihi ve kültürel bir varlık olarak yaklaşılması gerekmektedir. Bu noktada Orta Asya; büyüyen Türk nüfusu çeşitli düzeylerde yerel İran kültürüyle asimile olduğu ve yerel nüfusu ise günümüzde Türkleşmiş çeşitli İranlı halklardan oluştuğu için Türk-İran, batılı ve iç Asya kalpgahının

¹⁰⁶ Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, Ed. by Denis Sinor and Nicola Di Cosmo, Leiden and Boston, Brill, 2003, p.2.

(*heartland*) parçası olan bir bölge olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁷ Orta Asya hakkındaki güvenilir tarihi bilgiler, Orta Asya'nın batı kısmındaki Aral Denizi'nin güneyindeki bütün bölgelerin Ahameniş Pers İmparatorluğu'na dahil olduğu dönem olan milattan önce 6. yüzyıla dayanmaktadır. Milattan sonra 6. yüzyılda yeni bir göçebe devlet olan Türk Hanedanlığı, Orta Asya'nın siyasi ve etnik tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Türk boylarının fethettikleri topraklara göç etmesiyle birlikte Türkler Avrasya'nın geniş topraklarına yayılmışlardır. Özellikle batı yönündeki genişlemelerle Türk boyları, kuzey steplerdeki İranlı göçebelerin yerini almıştır. Türklerin Batı ve Doğu Türkistan'a nüfuz etmesiyle birlikte göçebe Türkler ve yerleşik İranlı halk arasında karşılıklı ve kademeli asimilasyon başlamış ve 20. yüzyıla kadar devam etmiştir.¹⁰⁸ Milattan sonra 8. yüzyılın başında Orta Asya, tedricen Müslüman dünyanın kapsamına dahil olmuştur. İslam dünyasının bir parçası olarak Orta Asya; güney ve batısındaki komşularıyla paylaştığı birçok kültürel özelliği, iç Asya göçmenleriyle paylaştığı özelliklerle eşsiz şekilde harmanlamıştır.¹⁰⁹

Seyhun ve Ceyhun havzasındaki medeni bölge olan Mâverâünnehr, onuncu asırdan itibaren Orta Asya'da yaşayan ulusların egemenliğine girmiş ve zamanla Türkleşmiştir, günümüzde sadece göçebeler değil yerleşik halkın çoğunluğu da Türkçe konuşmaktadır. Gerek nüfusunun kalabalıklığı, gerek verimli topraklarıyla Mâverâünnehr, Türk hakimiyetindeki eyaletler arasında önemli bir yere sahip olmuştur.¹¹⁰ Tarihsel açıdan bakıldığında “bin şehir ülkesi” (*the land of thousand cities*) olarak batıya kadar ünlenen Orta Asya'nın şehirleri; askeri üsler, yönetim merkezleri, çeşitli bölgesel birimlerin ekonomik merkezleri, uluslararası ve yerel ticaret yolları boyunca uzanan iletişim merkezleri ve ticaret noktaları ve kültürel merkezler olarak hizmet etmişlerdir.¹¹¹ Astronomi, fizik, kimya, biyoloji, tıp, matematik ve felsefe gibi birçok alanda İbn-i Sina

¹⁰⁷ *Ibid.*, p.vii.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p.6.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p.vii.

¹¹⁰ V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, 3. Baskı, İstanbul, Kronik, 2017, s.89.

¹¹¹ Ahmad Hasan Dani, **History of Civilizations of Central Asia: Volume II**, Ed. by Janos Harmatta, Delhi, Motilal Banarsidass Publishers, 1999, p.108.

ve el-Biruni gibi ünlü bilim insanlarını yetiştirmiş bu topraklar hem bilim merkezi olmuş hem de İpek Yolu ile bu bilimsel gelişmelerin dünyaya yayılmasını sağlayan köprü vazifesi görmüştür. Frederick Starr, Orta Asya halklarının DNA'larının bir yerinde medeniyetler arasında köprü olma ve bağlantı kurma kapasitesinin olduğu yorumunu yapmıştır.¹¹² Tarihsel olarak ticaret yolları ve iletişim kanallarıyla dünyayı birbirine bağlayan Orta Asya devletlerinin Sovyetler Birliği çöktükten sonraki dönemde birbiriyle ve dünyanın geri kalanıyla nasıl etkileşim kurmaya çalıştığı, ne gibi problemler yaşadığı ve entegrasyon konusunda nasıl ilerleme kaydettiğine bakmak önem taşımaktadır.

1991-2010 yılları arasında Avrasya bölgesinde 39 bölgesel entegrasyon girişiminden 36'sı fiilen kuruldu ve bunlardan 14'ü yeniden biçimlendirildi ve isimleri değiştirildi. 8 defa kurulan örgütler yeni üyelerin katılımıyla genişledi ya da üyelerinden bazılarını kaybederek küçüldü. Bölge devletlerinin bağımsızlıkları sonrası ilk on yıl 28 yeni kuruluşun inşa edilmesiyle bölgesel entegrasyon çabalarının çok yoğun yaşandığı bir dönemdi. 2000-2010 yılları arasında ise 11 yeni örgüt kurulmuştur.¹¹³ 2010 yılından sonra kurulan yeni kuruluşların sayısının daha fazla azaldığını ve 2015 yılında kurulan Avrasya Ekonomik Birliği'nin ön plana çıktığını görüyoruz. Bölge ülkelerinin bu son dönemde kağıt üzerinde, çoğunlukla işlevsiz, aynı üyeleri ve aynı konuları tekrar tekrar biraraya getiren sayıca fazla yeni örgütler kurmak yerine ilerleme kaydeden örgütlerin işlevini arttırmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bu kadar çok birbiriyle örtüşen yeni örgütün kurulması fakat birçoğunun kayda değer gelişme göstermemesi Nikitin tarafından “alfabe çorbası”¹¹⁴ ve Pomphret tarafından “spagetti kasesi”¹¹⁵ benzetmeleriyle eleştirilmiştir.

Mattli'ye göre entegrasyon girişimlerinin başarısı ve başarısızlığı, öncelikle entegrasyon gruplarının kazanımları ile belirledikleri hedeflerin ne kadar örtüştüğüne bakılarak ölçülür. Bir anlaşmayı imzalamak entegrasyon kurma anlamına gelmemektedir.

¹¹² S. Frederick Starr, “Rediscovering Central Asia”, **The Wilson Quarterly**, Vol. 33, No. 3, 2009, p.42.

¹¹³ Wirminghaus, “Ephemeral Regionalism: The Proliferation of (Failed) Regional Integration Initiatives in Post-Soviet Eurasia”, p.25.

¹¹⁴ Alexander Nikitin, “The End of the ‘Post-Soviet Space’: The Changing Geopolitical Orientations of the Newly Independent States”, **Chatham House**, Russia and Eurasia Briefing Paper, February 2007, p.3.

¹¹⁵ Richard Pomphret, “Regional integration in Central Asia”, **Econ Change Restruct**, Springer, Vol. 42, 2009, p.51.

Bu sadece ekonomilerini birbirine yakınlaştırmayı hedefleyen birkaç devlet liderinin bu konuda söz verdiğini belirtir. Gerçek entegrasyon, bu sözlerin uygulanmasıyla başarılı ve bu durum da ortak kurallar, düzenlemeler ve politikaların kurulduğu uzun bir süreci gerektirir.¹¹⁶ Fakat bu önermeyi Avrasya'daki bölgecilik girişimlerine uyguladığımızda, bölge devletlerinin bağımsızlıklarından bu yana kurdukları örgütlerin büyük hedeflerinin çoğunluğu üye devletler tarafından uygulanmadığı için ekseriyetinin sınıfta kaldığını söyleyebiliriz.

Avrasya bölgesinde süregelen entegrasyon girişimlerinin karakterini ve başarısızlıklarının sebebini anlamak için bölgeyi dünyanın diğer kısımlarından ayıran tarihi geçmişini ele alarak incelemek önem taşımaktadır. Entegrasyon teorilerinin tartışıldığı ilk bölümde bahsedildiği gibi özellikle yeni işlevselci teorisyenlerin cevabını aradığı “ulus devletler neden ve nasıl tamamen egemen olmalarını sonlandırmak isterler”¹¹⁷ sorusunu, Avrasya ve özelde Orta Asya bölgesi için “yeni egemenliğine kavuşmuş ulus devletler neden ve nasıl tamamen egemen olmalarını sonlandırmak isterler” şeklinde sormak anlamlı bir cevap bulmamızda ve bölgenin entegrasyon sürecinde yaşadığı durgunlukları, geri dönüşleri ve kopuşları anlamamızda bize ışık tutacaktır.

Tarihsel olarak baktığımızda Orta Asya'nın kadim toprakları; modern dünyanın ekonomik, kültürel ve entelektüel oluşumunun belirleyici gücünü oluşturuyordu. Orta Asya'nın Altın Çağı olarak tanımlanabilecek refah döneminde bölge içindeki mallar yoğun bir şekilde yer değiştiriyor ve Çin, Avrupa ve Hindistan gibi ekonomik ve kültürel merkezlerle bölge bağlantı kuruyordu. Orta Asyalılar tekstil, kağıt, elbise dokumacılığı ve çelik sektörlerinde denizaşırı ticaretler yapacak kadar güçlendiler. Bu durum yarım yüzyılı aşkın zaman diliminde bölgenin; matematik, coğrafya, tıp, astronomi gibi çeşitli alanlarda hayranlık uyandıran bilgi ve beceri birikimine sahip olmasına sebep oldu ve bu birikim

¹¹⁶ Mattli, **The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond**, p.12.

¹¹⁷ Dosenrode, “Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework”, p.23.

yüzyıllar boyunca su kaynaklarının kullanılması ve korunmasıyla sürdürüldü.¹¹⁸ Genel itibariyle Çarlık döneminde daha yumuşak bir yönetim sürdürülürken Sovyet yönetimi dönüşümsel değişikliklerde bulunmuştur. Çarlar; modern eğitim, modern teknoloji ve kadının özgürleşmesi konularında eskisiyle aynı kalırken SSCB döneminde bütün bu alanlarda ve özel mülkiyetin kaldırılması konusunda devrimsel değişiklikler yapılmıştır. 2000 yıldan daha uzun sürede Orta Asya'ya refah sağlayan büyük ticaret koridorlarının kesilmesi pahasına yapılan bu temel değişiklikler, bölgenin daha geniş bir dünyayla ticari ve entelektüel iletişimini doğrudan azaltmıştır.

1990'larda bazı batılı araştırmacıların iddialarından farklı olarak¹¹⁹, Orta Asyalılar bağımsız olmaya çalışmamışlardır, kendi deyimleriyle bağımsız bırakılmışlardır.¹²⁰ Sovyet döneminde temel üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olması, Sovyet yönetim yapısının ve hukuki sisteminin yüksek derecede merkezi olması gibi sebepler SSCB'nin çökmesiyle ortaya çıkan bu devletler için yeni kurumlar kurmayı, ekonomik sektörün özelleştirilmesini ve Sovyetlerden kalan siyasal ve hukuki düzenin tamamen farklı bir yolla yeniden inşa edilmesini zorunlu kılmıştır. Hiç şüphesiz bu büyük ve geniş kapsamlı değişimler yeni kurulan devletler için üstesinden gelinmesi güç zorluklara ve büyük bir maliyetin çıkmasına sebep olmuştur.¹²¹

1991 yılından sonra yeni kurulan Orta Asya devletleri bir yandan yeni kurumlar ve yöntemleri temelden inşa etmek zorunda kalırken diğer yandan planlı ekonomiden piyasa ekonomisine olan zorlu geçişi ve SSCB'nin hayli entegre olan ekonomik bölgesinin dezentegrasyonu ile başa çıkmaya çalışmıştır. Bunları başarmak için bölgedeki her yeni hükümet birbirinden tamamen farklı olan dört seçenekten birini seçmek zorunda kalmıştır: Eski kural koyucu olan Rusya'nın yöntemlerini sürdürmek veya genişletmek, en baştan yenilerini icat etmek, dışarıdan yeni kurumlar ve yöntemler benimsemek ya da

¹¹⁸ S. Frederick Starr, "Chapter 2: In search of a usable past", **Central Asia 2050 : Unleashing the Region's Potential**, Ed. by Rajat Nag, Harinder S. Kohli and Johannes F. Linn, India, Sage Publications, 2016, p.9.

¹¹⁹ *Ibid.*, p.10.

¹²⁰ Hakan Güneş, "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Kalkınma Modelleri: Yapısal Dönüşümün Karşılaştırmalı Analizi", **Kalkınma ve Küreselleşme**, Der. Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşat, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2004, s.318.

¹²¹ Starr, "Chapter 2: In search of a usable past", p.11.

onları kendine uyarlamak ve son olarak ulusal deneyime dayanan bir yöntem aramak.¹²² Bu seçeneklerden birçoğunu düşenen ve hiçbirini tam anlamıyla bir bütün olarak uygulamayan Orta Asya hükümetleri, rejim konsolidasyonunu sağlamak ve piyasa ekonomisine geçiş yapmak için bir model olarak en başta yükselen Asya ekonomilerine bakmıştır. Bölgede model anlayışının öncüsü olan Kazakistan devlet başkanı Nazarbayev; Japonya, Güney Kore ve Singapur örneklerini hızlı ekonomik gelişme sağlamak için düşünmüştür. Kırgızistan yine benzer örneklerden olan Japonya, Güney Kore ve Malezya'yı ön plana çıkardı fakat daha sonra komşularına nazaran zayıf doğal kaynaklara sahip bu ülke İsviçre'nin ekonomik yapısının kendisi için daha iyi bir örnek oluşturabileceğine kanaat getirmiştir.¹²³ Komşularıyla karşılaştırıldığında şok-terapi yerine tedrici (kademeli) bir özelleştirme stratejisi izleyen Özbekistan, özellikle Batılı kaynaklar tarafından Çin modeline en yakın devlet olarak değerlendirilmiştir.¹²⁴ Dönem dönem kendilerine özgü yeni bir model inşa etme isteği taşıyan bu devletlerin model arayışları, kendilerini ideolojik olarak Sovyet mirasından başkalaştırma isteklerinin de bir yansımasıdır.¹²⁵

SSCB'nin dağılması sonrasında her yeni devlet kendisi ile komşuları arasında karşıtlık geliştirerek kendi ulusal kimliğini oluşturmaya ve onu güçlendirmeye çalışmıştır. Kendi ulusal kimliğini tanımlama ve bunu diğerlerinden ayırma hedefiyle Kırgızistan Manas destanını ulusal destan olarak ön plana çıkarmış, Kazakistan kendini göçebe gelenekleri ve Gök Tanrı inancı olan Tengricilik yönüyle tanımlamış, Özbekistan aynı hedefi Timur İmparatorluğunun kurucusu Timur'u dünya hükümdarı olarak yücelterek sürdürmüş, Türkmenistan ilk cumhurbaşkanları tarafından yazılan yeni bir belgeyi Türkmen ulus kimliğinin ve değerlerinin kodlanmış bir özeti olarak kabul etmiş ve Tacikistan tüm bölgenin kültürünü oluşturduğunu iddia etmiştir. Bu tür azamet ve yücelik iddiaları hiç şüphesiz hem Rusya ile komşuları arasında hem de komşu devletlerin

¹²² **Ibid.**, p.11.

¹²³ Güneş, "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Kalkınma Modelleri: Yapısal Dönüşümün Karşılaştırılmalı Analizi", p.340.

¹²⁴ **Ibid.**, p.341.

¹²⁵ **Ibid.**, p.342.

birbirleri arasındaki ‘biz’ ve ‘onlar’ ayrımını derinleştirmiştir. Ayrıca Sovyet döneminde cumhuriyetlerin sınırları sıklıkla gelişigüzel ve farazi olarak ulusal ya da etnik hatlara göre çizilmiştir ve bu durum Sovyet sonrası devletlerin kimliklerinin ayrılmasının tohumlarını o zamandan atmıştır.¹²⁶

Orta Asya devletleri bağımsızlık sonrası büyük bir izolasyon yaşamıştır ve bunun çeşitli fiziksel koşullardan kaynaklanan sebepleri bulunmaktadır. Bütün bağlantı ağlarının birbiriyle direk bağlamak yerine Moskova’da birleşen topla ve dağıt (**hub and spoke**) yöntemine dayanan Sovyet ulaşım haritası, Orta Asya devletlerinin karşılıklı izolasyonunun sebeplerinden biridir. Ayrıca SSCB döneminde bütün yabancı temas Moskova aracılığıyla yapıyordu ve altyapı sistemi buna göre düzenlenmişti. Bu yüzden 1991 yılından sonra Orta Asya devletlerinin başkentlerinin birbiriyle etkileşim kurması Moskova ile etkileşim kurmasından daha zor bir hale gelmiştir. Başkentleri birbirine bağlayan yolların harap olması ve eski telefon sisteminin ortadan kalkmış olması iletişimi büyük ölçüde güçleştirmiştir.¹²⁷ Ayrıca bölge ülkeleri bağımsızlık sonrası her ne kadar siyasi ve ekonomik işbirliğine hayati derecede ihtiyaç duysa da, büyük ölçüde doğal kaynak ihracatına dayalı ekonomilerinde benzer malları ihraç ve ithal etmeleri, yani bu ülkelerin birbirlerini tamamlayıcı ekonomilerden çok rakip ekonomiler olmaları¹²⁸ bahsedilen izolasyonun sürdürülmesine sebep olmuştur.

70 yıllık siyaset, ekonomi ve kültür gibi her alanda yüksek derecede entegre olmuş bir birimin dezentegrasyonu sonrası ortaya çıkan yeni devletlerin entegrasyonu ele alınırken bu devletlerin aslında ‘yeniden entegrasyon’ çabasına girdiklerini göz önünde bulundurmak önemlidir. Sovyetler Birliğinin dağılması, Schmitter’in dezentegrasyonun nedensel mantığını anlamlandırmak için ortaya koyduğu¹²⁹ “**spill-back**” kavramına güzel bir örnektir. **Spill-back**; hem yetki düzeyinden hem de kapsamından geri adım atmak ve

¹²⁶ Starr, “Chapter 2: In search of a usable past”, p.11.

¹²⁷ **Ibid.** p.12.

¹²⁸ Wirminghaus, “Ephemeral Regionalism: The Proliferation of (Failed) Regional Integration Initiatives in Post-Soviet Eurasia”, p.32.

¹²⁹ Schmitter and Lefkofridi, “Neo-Functionalism as a Theory of Disintegration”, p.2.

muhtemelen bölgesel entegrasyonun statüko öncesi durumuna geri dönüş yapmaktır.¹³⁰ Burada statükodan kasıt; genişleyen ya da derinleşen entegrasyonun gelişim sürecinden sonra denge durumunun oluşmasıdır. Bu dönemde, günümüzde AB’de görüldüğü gibi faaliyetler rutinleşir ya da kurumsallaşır ve koyulan kurallar üye devletler tarafından tanınır. Bu durum Nye tarafından “*status quo*”¹³¹, Schmitter tarafından “*encapsulation*”¹³² ve Dosenrode tarafından “*equilibrium*”¹³³ olarak tanımlanmıştır. Eski Sovyet bölgesinde 25 yıllık entegrasyon sürecinde bahsedilen denge durumuna henüz ulaşamamıştır.

Tek bir çizgide devam etmeyen entegrasyon süreci; içinde denge, *spill-back* ve dezentegrasyon basamaklarını barındıran bir bütündür. Entegrasyon çıkar temelli olduğu için entegrasyon projelerinden vadedilene ya da beklenilene ulaşılmayınca *spill-back* yaşanabilir. Ya da uluslararası sistemde yaşanan krizler bunu tetikleyebilir.¹³⁴ Yeni işlevselcilerin genellikle Avrupa entegrasyonuna bakarak yaptığı çıkarımlardan biri olan ‘belirli düzeyde bir krizin *spill over*’a sebep olabileceği’¹³⁵ varsayımının ise Avrasya entegrasyonunda işlemediğini görüyoruz. Bölgecilik girişimlerinin tartışıldığı bölümde görüleceği üzere; ekonomik krizler, bölge devletlerini ulusal ekonomilerini korumak için daha korumacı politikalar izlemeye ve entegrasyonu yavaşlatmaya itmiştir. Üye devletlerden birinin hegemon olacağına ve çoklu ilişkiden kazanılan faydadan orantısız pay alacağına duyulan korku da devletleri *spill-back*’e itebilir.¹³⁶ Entegrasyon teorilerinin tartışıldığı ilk bölümde yer verilen ‘asimetrik karşılıklı bağımlılık’ bu korkunun temelini oluşturmaktadır. Siyasi, ekonomik ve askeri açıdan görece güçsüz olan Avrasyalı devletlerin eski patronları ile etkileşime girmeyi düşündükleri çoğu entegrasyon

¹³⁰ Philippe C. Schmitter, “A Revised Theory of Regional Integration”, **International Organization**, Regional Integration: Theory and Research, Vol. 24, No: 4, Autumn 1970, p.846.

¹³¹ J. S. Nye, **Peace in parts; integration and conflict in regional organization**, Boston, Little, Brown and Company, 1971, p.63.

¹³² Schmitter, “A Revised Theory of Regional Integration”, p.844.

¹³³ Soren Dosenrode, “Chapter 13: Limits to Regional Integration: Equilibrium and Spill-back”, **Limits to Regional Integration**, Ed. by Soren Dosenrode, Routledge, 2016, p.241.

¹³⁴ **Ibid.**, p.250.

¹³⁵ Schmitter, “Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism”, p.258.

¹³⁶ **Ibid.**, p.253.

girişiminde bu tedirginlik ve korkuyu görmek mümkündür. Bahsedilen tedirginlik çoğu zaman bölge devletlerini daha derin bir entegrasyondan geri durmaya itmiştir ya da imzaladıkları entegrasyon projelerini uygulamayarak yapılan anlaşmaların kağıtta kalmasına sebep olmuştur.

Spill-over sonrası yaşanan yeniden entegrasyon sürecinin ilk girişimi olan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), içinde birleşme anlamı taşıyan bir kavramla tanımlanmak yerine ‘medeni boşanma’ (**civilized divorce**)* şeklinde tanımlanmıştır. Bu açıdan ilk entegrasyon girişimi bir ayrılıkla ilişkilendirilen belki de ilk ve tek bölge Avrasya’dır. Avrasya entegrasyonunu ele alırken onun tarihten gelen bu özel konumunu ve bir yandan ulus inşası ve devlet imajı oluşturmaya çalışırken diğer yandan siyasi ve ekonomik işbirliğe ihtiyaç duyan yeni kurulmuş devletlerin yaşadıkları ikilemleri göz önünde bulundurarak değerlendirmek gereklidir.

Mattli’ye göre entegrasyonun başarıya ulaşması için iki tür koşulun sağlanması gereklidir. Bunlar arz yönlü koşullar ve talep yönlü koşullardır ve sadece bir tarafın varlığı yeterli değildir.¹³⁷ Orta Asya devletleri, bölgesel düzeyde çözüm gerektiren birçok konuda problem yaşamakta ya da işbirliğine gereksinim duymaktadır. Örneğin işçi göçü, ulaşım, devletler arası su tüketimi, Aral Gölünün kuruması, sınır kontrolü ve dini aşırıcılık, terörizm, suç şebekeleri, Afganistan ve Tacikistan’da yaşanan iç savaşlar gibi güvenlik tehditleri ulus aşırı özellik gösterdiği için bölge devletlerini ortak çözüm bulmaya itmiştir. Ayrıca SSCB, eski Sovyet ülkelerine iç piyasası, koordine olmuş ekonomi politikaları ve ortak para birimiyle yüksek düzeyde entegre olmuş ekonomik bir miras bırakmıştır.¹³⁸

* Bu kavram eski Sovyet bölgesi üzerine çalışma yapan sayısız araştırmacının çalışmasında görülmektedir. Bunlardan bazıları; Irina F. Selivanova, “CIS: From Civilized Divorce to The Eurasian Union The Evolution of Integration Policy in the Post-Soviet Space”, **Pol. Sc. Int. Rel.**, Vol. 11, No: 2, Bucharest, 2014, p. 155–164.; Evgeny Vinokurov and Alexander Libman, “Do economic crises impede or advance regional economic integration in the post-Soviet space?”, **Post-Communist Economies**, Vol. 26, No: 3, 2014, pp.341-358; daha önce alıntı yapılan Niklas Wirminghaus’un “Ephemeral Regionalism: The Proliferation of (Failed) Regional Integration Initiatives in Post-Soviet Eurasia” ve Hakan Güneş’in “Sovyet Sonrası Orta Asya’da Kalkınma Modelleri: Yapısal Dönüşümün Karşılaştırılmalı Analizi” makaleleri.

¹³⁷ Mattli, **The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond**, p.13.

¹³⁸ Wirminghaus, “Ephemeral Regionalism: The Proliferation of (Failed) Regional Integration Initiatives in Post-Soviet Eurasia”, p.30.

Bunlara ek olarak Orta Asya devletlerinden her biri denize kıyısı olmayan kara devletleridir ve bu yüzden ekonomisi çeşitlilik kazanmamış bölge devletleri dış ticaret ilişkilerinde dünya pazarına ulaşmak için her zaman başka bir ülke ile işbirliği yapmaya gereksinim duymaktadır.¹³⁹

Bahsedilen ihtiyaçları karşılamak için siyasi liderlerin, entegrasyon sürecinin her basamağında daha derin bir entegrasyon talebini tanzim etme isteğine ve kabiliyetine sahip olması gereklidir.¹⁴⁰ Fakat Orta Asya devlet liderlerinin hepsinin daha derin bir entegrasyon talebini tanzim etme isteğine ve kabiliyetine sahip olmadığını görüyoruz. Ancak bu isteksizliğin sebebi Mattli'nin öngördüğü gibi “ekonomileri çok güçlü olan devletlerin bölgesel entegrasyonun masraflarıyla uğraşmaya değmeyeceğini düşündükleri için”¹⁴¹ değildir. Kırgızistan ve Özbekistan gibi ekonomisi zayıf ülkelerin bu kabiliyete kısmen sahip olmalarının yanında bölge ülkelerinin Rusya ile yaşadıkları asimetric karşılıklı bağımlılığın zararlı etkisinden kurtulmak için ekonomilerini çeşitlendirmek zorunda olmaları ve yeniden başka bir aktörün subordinasyonunu tecrübe etmek istememeleri gibi sebepler bu duruma yol açtığı düşünülmektedir.

Orta Asya'daki entegrasyon sürecini daha iyi anlamak için bu çalışmada bölgeselleşme, bölgencilik ve bölgeyle etkileşim kuran aktörlerin birbiri ile ilişkisine sırasıyla bakılacaktır.

2.2. Orta Asya'da Bölgeselleşme Süreci

Bölgeselleşme kavramı bazen bölgencilik ile karıştırılan ya da onun yerine kullanılan bir kavramdır. Bu yüzden bu iki kavramı birbirinden ayırmak önem teşkil etmektedir. Fawcett'e göre eğer bölgencilik bir politika ya da bir proje ise bölgeselleşme küreselleşme gibi her şeyden önce kendiliğinden oluşan ya da bağımsız güçler sonucu ortaya çıkan bir süreçtir. En temelde bölgeselleşme; bölgesel düzeydeki ticaret, insan, fikir ve hatta çatışma faaliyetlerinin yoğunlaşmasından fazlasını ifade etmemektedir. Bu

¹³⁹ *Ibid.*, p.31.

¹⁴⁰ Mattli, *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, p.13.

¹⁴¹ *Ibid.*, p.13.

etkileşim bölgelerin kurulmasına ve böylece bölgesel grupların, aktörlerin ve faaliyetlerin ortaya çıkmasını sağlayarak bölgenin oluşmasına ve şekillenmesine sebebiyet verir.¹⁴²

Bölgeselleşme değişen ve hareket eden dinamik bir süreçtir. Fakat bu durum bölgeselleşme sürecinin sadece gelişme ya da derinleşme anlamına geldiğini işaret etmemektedir. Dahası bu kavram monolitik olmayan çok seviyeli bir süreci ifade eder çünkü bölgeselleşme bölgesel, küresel, ulusal, yerel ve hatta bireysel düzeydeki değişkenlerin karmaşık kümeleşme sürecidir. Bu açıdan onu iki ya da çok kollu olarak ele almak mümkündür.¹⁴³ Alex Warleigh-Lack'e göre bölgeselleşmenin her biri alt değişkenlere ayrılan dört temel değişkene sahiptir. Bunlar: 1) bölgeselleşme sürecinin oluşması için oluşan gerekçeler, 2) bölgeselleşme sürecinin işleme yolu (işlevsellik), 3) sürecinin işlemindeki fikişel/duyuşsal faktörler (sosyalleşme) ve 4) bölgeselleşmenin diğer devletler üzerindeki etkisidir.¹⁴⁴

Väyrynen gibi kimi araştırmacılara göre bölgeselleşme, karasal kontrol ve kimlik ile bölgesel bütünlük kurma hevesini içeren çok boyutlu ve çok düzeyli süreç olarak düşünülmektedir. Diğer bir deyişle yeni bölgeselcilğe göre bölgeselleşme, küreselleşme sürecine karşı belirli bir bölgeyi korumak için o bölgeye olan ulaşımın kontrol altına alınmasını ifade eder.¹⁴⁵ Fakat diğer taraftan Fawcett gibi bazı araştırmacılara göre bölgeselleşme ve küreselleşme, küresel düzen için alternatif yollar olmaktan çok birbirini tamamlayıcı yollardır.¹⁴⁶ Diyalektik bir ilişki içinde olan bu iki kavram birbirlerinin kaçınılmaz bir parçası olarak görülmüştür.¹⁴⁷

Sınır aşırı ticaret akışı, ticaret bağlantıları, yatırım, göç, işbirliği ve ortaklık anlaşmalarıyla ortaya çıkan bölgeselleşmenin nihai sonucu ülkelerin ekonomik karşılıklı bağımlılığını arttırmaktır. Libman'a göre eski Sovyet bölgesini, bölgeselleşme için

¹⁴² Fawcett, "Regionalism from an Historical Perspective", p.25.

¹⁴³ **Ibid**, p.759.

¹⁴⁴ **Ibid**, p.762.

¹⁴⁵ Väyrynen, "Regionalism: Old and New", p.43.

¹⁴⁶ Fawcett, "Regionalism from an Historical Perspective", p.25.

¹⁴⁷ Heribert Dieter and Richard Higgott, "Exploring alternative theories of economic regionalism: from trade to finance in Asian co-operation?", **Review of International Political Economy**, Vol. 10, No: 3, 2003, p.431.

neredeysse mükemmel bir bölge yapan iki temel özelliği vardır. Birincisi; ortak Sovyet geçmişi sayesinde bu ülkeler benzer kültürleri ve kurumları paylaşmaktadır. En önemli benzerliklerinden biri Rusçanın ortak dil olmasıdır. Ayrılıktan bu yana eski Sovyet devletlerinin elitleri tarafından Rusça hala konuşuluyor ve anlaşılıyor, bu ülkelerde Rus azınlık hala varlığını göstermekte ve ekonomiden sanata Rusya'nın bu ülkelerdeki izleri devam etmektedir.¹⁴⁸ İkincisi; ortak Sovyet mirası teknolojik açıdan da karşılıklı bağımlılığı arttırmıştır; altyapı, ulaşım, boru hatları, elektrik bağlantıları Sovyet döneminde önceden de belirtildiği gibi bir bütün halindedir. Sovyet sisteminden kalan ulusal ulaşım bağlantılarını birbirinden ayırmak zor ve maliyetlidir. Eski Sovyet döneminde birbirinin tedarikçisi durumunda olan bu ülkeler ayrılık sonrası bu yüzden birbirine karşılıklı ihtiyaç duymuştur. Örneğin Rusya'nın tekstil endüstrisi Özbek pamuğunun özelliklerine göre kurulduğu için başka çeşit bir pamukla işlemiyordu. Ortak Sovyet mirasından kaynaklanan karşılıklı bağımlılık birçok alanda görmek mümkündür fakat zamanla bağımlılığının derecesinin azaldığını belirtmek de önemlidir.¹⁴⁹

Orta Asya'da bölgeselleşmenin ve ekonomik entegrasyonun boyutunu anlayabilmek için bölge ülkelerinin ekonomik görünümüne bakmak gereklidir. (devletlerin demografik verilerine bakmak için Ek 1) 1990'larda piyasa ekonomisine zorlu geçiş sürecinden sonra bölgenin en etkileyici büyüme kaydeden üst orta gelirli ekonomiye sahip devleti Kazakistan'dır.¹⁵⁰ Bu büyümede petrol ve doğalgaz sektörlerine yapılan milyon dolarlık yabancı yatırımlar, ekonomik serbestleşme politikaları ve komşularına nazaran daha uygun ulaşım koşullarına sahip olması büyük bir role sahiptir. Bölgenin diğer dört ülkesi Kazakistan'ın toplam GSMH'sine yetişememekle beraber Orta Asya'nın toplam GSMH'sinin %55'ini Kazakistan oluşturmaktadır. (bkz. Ek 2) Buna ek olarak bağımsızlıklarından 2006'ya kadar bölgeye gelen toplam doğrudan yabancı yatırımın

¹⁴⁸ Libman and Vinokurov, **Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration**, p.55.

¹⁴⁹ **Ibid.**, p.56.

¹⁵⁰ "Kazakhstan", **World Bank official website**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/country/kazakhstan>, Erişim Tarihi: 30 Mart 2018.

%85'i Kazakistan'a yapılmıştır.¹⁵¹ Kazakistan'da GSMH büyüme oranı en çok 2001'de %13,5 iken 2016'da ise %1,1 olarak kaydedilmiştir.¹⁵² Dünya geneli ham petrol ticaretinin %7,1'ini Kazakistan gerçekleştirmektedir. Toplam ihtacatının %53'ünü ham petrol, %5'ini rafine bakır, %4,7'sini gaz ve %2,2 rafine petrol oluşturan Kazakistan'ın ekonomik geliri, büyük ölçüde hammaddeye dayanmaktadır.¹⁵³ Bölge ülkeleri arasında en kolay iş faaliyetlerinde bulunma oranlarına sahip ülke de 36. sırayla Kazakistan'dır.¹⁵⁴ Kazakistan'daki toplam nüfusun %2,7'si yoksulluk sınırının altındadır. (bkz. Ek 3)

Düşük orta gelirli ülkelerden biri olan Kırgızistan'ın ihracatının %49'unu altın, %4,8'ini değerli metal cevheri ve doğal kaynakların yanı sıra uçak, helikopter ve uzay aracı gibi çeşitli araçlar ve tarım ürünleri kapsamaktadır. 2016'daki GSMH'si 6,55 milyar dolardır. 2013 yılında %10,91 ile en büyük büyüme seviyesine ulaşan ülkenin 2016 yılındaki GSMH büyüme oranı %3,82'dir.¹⁵⁵ Kırgızistan'ın GSMH'sinin %58,4'ünü kamu borcu oluşturmaktadır. (bkz Ek 4) Dünya Bankası'nın en kolay iş faaliyetlerinde bulunma sıralamasında Kırgızistan 77. sıradadır.¹⁵⁶

Tacikistan'ın ekonomisi düşük orta gelirli olarak belirlenmiştir. 2014'ten sonra Tacikistan'ın GSMH'si düşüşe geçmiştir, 2016'da ise 6,95 milyar dolar olarak belirlenmiştir. GSMH büyüme oranı ise %6,9'dur.¹⁵⁷ Tacikistan'ın başlıca ihracat ürünleri ise ham alimünyum, altın, bakır ve pamuktur. (bölge ülkelerinin dış ticaret verileri için bkz. Ek 5) Bölge ülkeleri arasında iş yapma koşullarının en verimsiz olduğu ülke dünya genelinde 123. sıradaki yerle Tacikistan'dır. İş verenlerin en çok sıkıntı yaşadığı

¹⁵¹ Sergej Mahnovski, Kamil Akramov and Theodore Karasik, "Economic dimensions of security in Central Asia", **RAND Corporation**, Pittsburg, 2006, p.xiv.

¹⁵² "GDP Growth", **World Bank official website**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KZ>, Erişim Tarihi: 22 Mart 2018.

¹⁵³ "The Observatory of Economic Complexity", **Atlas Media**, (Çevrimiçi) <https://atlas.media.mit.edu/en/>, Erişim Tarihi: 22 Mart 2018.

¹⁵⁴ World Bank Group, "Doing Business 2018: Reforming to create jobs", A World Bank Group Flagship Report, Washington, 2018, p.170.

¹⁵⁵ "GDP Growth", **World Bank**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KG>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

¹⁵⁶ World Bank Group "Doing Business 2018: Reforming to create jobs", p.172.

¹⁵⁷ "GDP Growth", **World Bank**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KG>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

problem ise iş yerlerine elektiriğin ulaşmamasıdır. Dünya Bankası'nın iş faaliyetlerinde elektiriğe ulaşma sıramasına göre Tacikistan 171. sıradadır.¹⁵⁸ Rusya'da yaşanan ekonomik krize bağlı olarak işçi dövizlerinden elde edilen gelir büyük ölçüde düşmüştür ve bu da halkın tüketim ve birikimlerinin oldukça azalmasına sebep olmuştur.¹⁵⁹

2002'den bu yana ekonomik büyümesi süreklilik arz eden Özbekistan'ın GSMH'si 2016'da 66,22 milyar dolar olarak ölçülmüştür. Düşük orta gelirli olarak sınıflandırılan ülkenin GSMH büyüme oranı ise %7,8'dir.¹⁶⁰ Özbekistan'ın ekonomik büyümesinin temel dinamiklerini kamu yatırımları ve enerji ihracatı oluşturmaktadır. Özbekistan; altın, bakır ve pamuğun yanı sıra doğalgaz da ihraç etmektedir. Fakat ülke Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığından ve işçi dövizlerindeki düşüşten olumsuz etkilenmektedir.¹⁶¹ Özbekistan bölge içinde iş faaliyetlerine en uygun koşullara sahip 2. devlettir ve dünya genelinde ise 74. sıraya sahiptir. Özellikle elektiriğe ulaşma konusunda oldukça iyi koşullara sahiptir ve dünya sıralamasında da 27. sıradadır.¹⁶²

Üst orta gelirli olan ve en yüksek GSMH miktarına 2014'te ulaşan Türkmenistan'ın 2016'daki GSMH'si 36,18 milyar dolardır. GSMH büyüme oranı ise %6,2'dir.¹⁶³ Kurumsal yönetim, şeffaflık, iş koşulları, finans ve bankacılık sektörü yetersiz olan geçiş sürecinin başlarındaki Türkmenistan'ın hidrokarbon ihracatına dayanan ekonomisi onu kırılgan bir hale getirmektedir.¹⁶⁴ Türkmenistan'ın ihracatının

¹⁵⁸ World Bank Group "Doing Business 2018: Reforming to create jobs", p.198.

¹⁵⁹ "European Bank Transition Report 2015-1016: Rebalancing Finance", **EBRD**, (Çevrimiçi) <http://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/ebrd-transition-report-201516.html>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

¹⁶⁰ "GDP Growth", **World Bank**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KG>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

¹⁶¹ "European Bank Transition Report 2015-1016: Rebalancing Finance", **EBRD**, (Çevrimiçi) <http://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/ebrd-transition-report-201516.html>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

¹⁶² World Bank Group "Doing Business 2018: Reforming to create jobs", p.203.

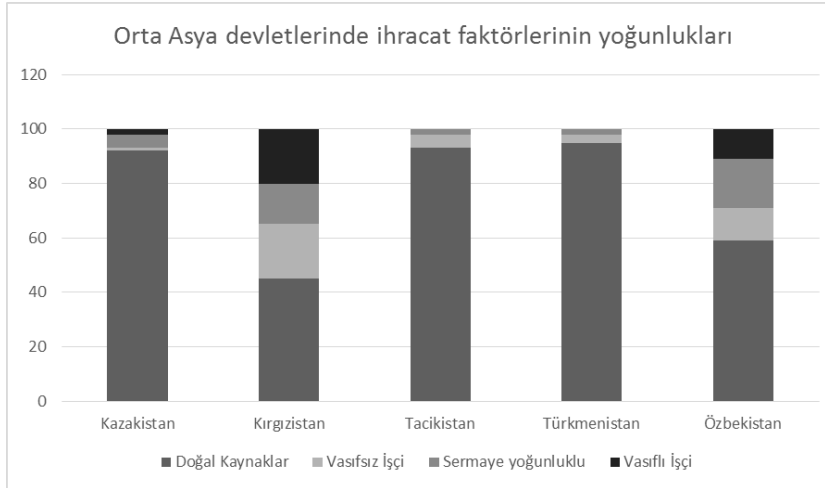
¹⁶³ "GDP Growth", **World Bank**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TM>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

¹⁶⁴ "European Bank Transition Report 2015-1016: Rebalancing Finance", **EBRD**, (Çevrimiçi) <http://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/ebrd-transition-report-201516.html>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

%80'i doğalgazdan oluşmaktadır.¹⁶⁵ Son dönemde Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığını azaltmak ve ihracat yollarını ve partnerleri çeşitlendirmek için çeşitli projeler geliştirmektedir. Bunlardan biri Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) boru hattı projesidir. Türkmenistan'ın Çin'e olan ihracatı da önemli derecede artmıştır ve Çin en önemli ticaret partneri haline gelmiştir.¹⁶⁶

DTÖ verileri ve *Cental Asia 2050* kitabından¹⁶⁷ yararlanılarak oluşturulan aşağıdaki şemaya bakarak da rahatlıkla görülebileceği üzere bölge ülkelerin en önemli ihracat faktörünü hammadde oluşturmaktadır. (BDT ülkelerinin elektrik, petrol ve doğalgaz verileri için bkz. Ek 6, Ek 7 ve Ek 8) Teknoloji ve inovasyon konusunda geri kalmış bu ülkeler içinde ihracat faktörlerini en çok çeşitlendiren ülke Kırgızistan olarak görülmektedir. Ayrıca tablodan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın vasıflı ve vasıfsız işçi göçünün ekonomilerinde tuttuğu yerin çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Orta Asya devletlerinde ihracat faktörlerinin yoğunlukları

¹⁶⁵ "The Observatory of Economic Complexity", **Atlas Media**, (Çevrimiçi) <https://atlas.media.mit.edu/en/>, Erişim Tarihi: 22 Mart 2018.

¹⁶⁶ "European Bank Transition Report 2015-1016: Rebalancing Finance", **EBRD**, (Çevrimiçi) <http://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/ebd-transition-report-201516.html>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

¹⁶⁷ "Statistics Division 2014", **Central Asia 2050 : Unleashing the Region's Potential**, India, Sage Publications, 2016, p.49.

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya devletleri 1996-1997 yıllarına kadar ekonomik büyümelerinde keskin bir düşüş yaşamışlardır.¹⁶⁸ Sonrasında ise Kırgızistan ve Tacikistan dışındaki devletler ekonomik iyileşme sağlamıştır. Fakat bu geçiş süreci fakirlik, işsizlik, gelir eşitsizliğinin artışı, sosyal hizmetlerin bozulması, uyuşturucu kullanımının ve bulaşıcı hastalıkların yükselişi gibi birçok problemi de beraberinde getirmiştir.¹⁶⁹ Günümüzde planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde her Orta Asya devleti farklı bir noktadadır. Kırgızistan en çok ilerleme kaydeden ülke olmakla birlikte onu Kazakistan takip etmektedir. Özbekistan kademeli ve ılımlı bir ilerleme kaydederken Türkmenistan devlet güdümlü ekonominin temel unsurlarını sürdürmektedir.¹⁷⁰ Geçiş sürecinin farklı noktalarında olsalar da bu devletlerin her birinin ekonomisi sınırlı sayıda ihracat mallarına ve büyümeyi destekleyen yabancı yatırımlara bağlıdır. Bu durum da kendi vatandaşları için yeterince iş alanı oluşturmamakta ve ekonomilerini dışarıdaki gelişmelere kırılgan hale getirmektedir. Orta Asya ekonomilerinin yaşadığı başka bir problem de kayıt dışı ekonomidir (*shadow economy*). Bu ekonomi kayıtsız, yarı kayıtlı ve illegal faaliyetlerin gelirlerinden oluşmaktadır. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) verilerine göre 2012'de Kırgızistan'ın ekonomisinin %43'ü kayıt dışı ekonomiden oluşmaktaydı.¹⁷¹

Ülkelerin küresel bağlantılılığını ölçen ampirik çalışmaya göre Avrupa dünyanın en çok küresel bağlantıya sahip bölgesi olarak ortaya çıkarken Orta Asya dünyanın küresel bağlantı kurma konusundaki en zayıf bölgesi çıkmıştır. Ticaret, sermaye, bilgi ve insan akışının ölçümüyle elde edilen raporda, bilgi akışının ölçüldüğü endekse göre çalışmaya dahil edilen 102 ülke içinden Özbekistan sonuncu olurken, Kırgızistan 98. ve Kazakistan 80. olmuştur. Ticaret akışı endeksine göre 140 ülke içinden Kırgızistan 98., Kazakistan

¹⁶⁸ GDP Growth, **World Bank official website**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

¹⁶⁹ Mahnovski, Akramov and Karasik, "Economic dimensions of security in Central Asia", p.5.

¹⁷⁰ Pradeep Mitra, "Recent economic performance and drivers of long-run growth", **Central Asia 2050 : Unleashing the Region's Potential**, India, Sage Publications, 2016, p.59.

¹⁷¹ "Review and Update of Measures to Reduce Informal Economy in the Kyrgyz Republic", **EBRD**, (Çevrimiçi) <http://www.ebrd.com/cs/Satellite?c=Content&cid=1395265319177&d=Mobile&pagename=EBRD%2FContent%2FContentLayout>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

99., Tacikistan 127. ve Özbekistan 137. olmuştur. Genel değerlendirmede ise Kazakistan 61. sırada yer almış ve diğerleri son onda yer almıştır.¹⁷²

Orta Asya devletleri, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan üzerine yapılan IMF'nin ampirik çalışmasına göre, bu devletler diğer gelişen ve yükselen piyasa ekonomilerinden çok daha yüksek düzeyde finansal dolarizasyon* sorunu yaşamaktadır. SSCB'nin dağılmasından bu yana bu devletler güçlü ekonomik büyüme ve makro ekonomik istikrar konusunda gelişme gösterebilirler de dolarizasyon süreklilik arz etmiştir. Dolarizasyon 2000'den sonra düşmeye başlasa da küresel finans krizinden sonra mevduat dolarizasyonu hızla artmıştır.¹⁷³ Bölgedeki petrol ithalatçısı devletlerin büyük oranda Rusya'ya bağlı olması bu sorunun devam etmesine sebep olmaktadır ve içlerinde en çok Tacikistan ve Kırgızistan'da dolarizasyon seviyesi yüksektir. Döviz mevduatı ve kredilerin ekonomide güçlü varlık göstermesi, finansal gelişimin zayıflığı, enflasyonda dalgalanmalar, para biriminin değer kaybetmesi, asimetrik döviz kuru politikaları bölgedeki dolarizasyonun artmasına katkı sağlamaktadır.¹⁷⁴

Bölgeselleşmenin başarısı öncelikli olarak malların ve üretim faktörlerinin sınır ötesi akışının büyüklüğüne bakılarak ölçülür. Çünkü bölgeselleşme piyasa entegrasyonu ile doğrudan ilişkilidir.¹⁷⁵ Bu yüzden öncelikle bölge ülkelerinin bölge dışı aktörlerle dış ticaret verilerine ve doğrudan yabancı yatırımlara bakılacaktır.

Tablo 1: Bölge dışı aktörlerin Orta Asya devletlerinin toplam ihracatındaki oranları

	Rusya	Çin	AB	Türkiye	ABD	Hindistan	İran
Kazakistan	%9,5	%11	%60	%2,3	%1,7	%1,1	%1,5
Kırgızistan	%10	%5,6	%5,1	%6,3	-	%0,16	%0,57

¹⁷² Pankaj Ghemawat and Steven A. Altman, "DHL Global Connectedness Index 2014: Analyzing global flows and their power to increase prosperity", **DHL**, 2014, p.276.

* Diğer ismi para ikamesidir. Finansal dolarizasyon makro ekonomik politikanın yönetimini zorlaştıran, finansal riskleri arttıran, gerçek ekonomiyi tam tersi yönde etkileyerek büyümenin düşük olmasına neden olan ekonomi problemidir.

¹⁷³ Sami Ben Naceur, Amr Hosny, and Gregory Hadjian, "How to De-Dollarize Financial Systems in the Caucasus and Central Asia?", **IMF Working Papers**, September 2015, p.4.

¹⁷⁴ **Ibid.**, p.6.

¹⁷⁵ Libman and Vinokurov, **Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration**, p.55.

Özbekistan	%9,7	%21	%3,8	%12	%0,15	%0,91	-
Tacikistan	%5,1	%5,7	%25,2	%23	%0,62	%0,49	-
Türkmenistan	%0,77	%78	%4,9	%6,1	%0,15	%0,91	-

Tablo 2: Bölge dışı aktörlerin Orta Asya devletlerinin toplam ithalatındaki oranları

	Rusya	Çin	AB	Türkiye	ABD	Hindistan	İran
Kazakistan	%36	%15	%26,5	%2,5	%5,1	%0,81	%0,18
Kırgızistan	%21	%38	%9,1	%5	%4	%0,59	%0,17
Özbekistan	%22	%22	%19,1	%4,9	%0,81	%1,1	-
Tacikistan	%21	%51	%7,6	%4,6	%0,5	%0,88	-
Türkmenistan	%15	%15	%25	%33	%1,49	%1,5	-

“- “ 0,1’den küçük oranda olduğunu belirtmektedir. Veriler 2016 yılı içindir.”¹⁷⁶

Yukarıda verilen tablolardan da görüleceği üzere Orta Asya devletlerinin en önemli ticaret partnerleri Rusya, Çin, Avrupa ülkeleri ve Türkiye’dir. ABD, Hindistan ve İran’ın ticaret miktarları bu ülkelere nazaran oldukça azdır. Rusya hala önemli bir ticaret partneri olsa da (bkz. Ek 9 ve Ek 10) bölgede özellikle son yıllarda yükselişe geçen ülke Çin’dir. 2006’da Tacikistan’ın Çin ile ticareti GSMH’sinin %12’sini teşkil ediyorken, 2011’de %32’ye ulaşmıştır. Tacikistan’ın ekonomisi Çin’den gelen göç, ekonomik yardımlar, altyapı projeleri ve diğer ekonomik yatırımlar ile şekillenmektedir. 2012’de Çin İhracat-İthalat Bankası, Tacikistan’ın en büyük kredi sağlayıcısı olarak 900 milyon dolar borcunun olduğunu açıklamıştır. Bu miktar o dönemde mevcut borcunun %40’ını oluştururken sonrasında yapılan yeni projelerle bu oran ciddi miktarda artmıştır.¹⁷⁷

Coğrafi konumu, ulaşım potansiyeli ve diğer önemli özellikleriyle Özbekistan da Çin yatırımları için cazip bir ülkedir. Çin, Özbekistan’ın 2010’da üçüncü büyük ticaret partneriyken günümüzde en önemli ticaret partneri ve en büyük yatırımcısıdır. Yukarıdaki tablolarda da görülebileceği gibi Türkmenistan’ın ihracatının %78’i Çin’e gitmekte ve

¹⁷⁶ “The Observatory of Economic Complexity”, **Atlas Media**, (Çevrimiçi) <https://atlas.media.mit.edu/en/>, Erişim Tarihi: 22 Mart 2018.

¹⁷⁷ Graeme P. Herd, “Chapter 9: The Battle of Ideas, Concepts, and Geopolitical Projects in Central Asia: Implications for Russo-Chinese Relations?”, **Shifting Priorities in Russia’s Foreign and Security Policy**, Ed. by Roger E. Kanet and Rémi Piet, England, Ashgate, 2014, p.191.

ithalatının %15'ini Çin'den karşılamaktadır. Rusya ise ithalatta Çin ile aynı oranı paylaşırken, Türkmenistan'ın ihracatının %1'ini bile karşılamamaktadır ve bu ülkede herhangi bir ekonomik projesi yoktur.¹⁷⁸ Son dönemde birçok devletin ticari ilişkilerinde Rusya'nın yeri Çin'e doğru kaymasıyla beraber Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan için başlıca ticari partnerilerinden birini Çin oluşturmuştur. (bölgedeki güçlerin BDT ülkeleriyle ihracat miktarlarını görmek için bkz. Ek 11)

Eurasian Development Bank (EDB)'nin 2017'de hazırlamış olduğu rapora göre çalışmaya dahil edilen 8 Avrasya devletine*; Avrupa ülkelerinden en çok Hollanda'dan, Asya'dan ise en çok Çin'den yatırım yapılmaktadır. Diğer önemli dış yatırımcılar ise Japonya ve Hindistan'dır. Orta Doğudan bölgeye kayda değer bir yatırım gelmemektedir.¹⁷⁹ Bu rapora göre hazırlanan başlıca dış yatırımcılar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁸⁰

Tablo 3: Avrasya'ya yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarı (milyar dolar)

	2009	2015	2016
Japonya	10,26	14,84	15,06
Hollanda	9,24	11,19	11,27
Hindistan	5,08	5,79	9,1
Çin	0,67	5,22	8,23
Avusturya	3,91	5,49	6,46
Türkiye	2,64	5,04	5,15
Güney Kore	1,42	2,12	2,12
İran	0,04	0,04	0,07

Hollanda Avrasya'ya yaptığı dış yatırımları her yıl neredeyse %15 arttırmıştır. Bu artış ise neredeyse 5 milyar dolara tekabül etmektedir. Bu şirketlerin en çok yatırım yaptığı sektör %87,3 oranla petrol ve doğalgaz ve ikinci olarak da tarım ve yiyecek ürünleridir.

¹⁷⁸ *Ibid.*, p.192.

* Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ukrayna, Azerbaycan, Ermenistan ve Belarus.

¹⁷⁹ Alexey Kuznetsov and et. al., "EAEU and Eurasia: Monitoring and Analysis of Direct Investments", , **EDB Centre for Integration Studies**, Saint Petersburg, 2017, p.35.

¹⁸⁰ *Ibid.*, p.37.

Hollandalı şirketler Orta Asya’da en çok Kazakistan’a yatırım yapmaktadır ve burada özellikle *Royal Dutch Shell* petrol ve doğalgaz yatırımlarına devam etmektedir. İkinci büyük yatırımcı olan Avusturya en çok Rusya, Belarus, Ukrayna, Kazakistan ve çok küçük ölçekte Tacikistan’a yatırım yapmaktadır.¹⁸¹

Çin’in bölgeye yatırımı 2009’da yalnızca 6700 milyon dolarken 2016’da 2,7 milyar dolara çıkmıştır. Son yıllarda Çin’in bölgeye yatırımlarında Kazakistan’ın payı %92’den %64’e düşerken diğer devletlerin payları artmıştır. Rusya’nın payı %4’ten %24’e ve Tacikistan’ın payı %1’den %6’a yükselmiştir. Çin’in en çok yatırım yaptığı sektörler kimyasal maddeler ile petrol ve doğalgazdır. Kırgızistan’da 2014’e kadar Çin sadece petrol ve altın madenciliği sektörlerine kısıtlı miktarda yatırım yaparken 2016 yılında Kırgızistana gelen toplam dış yatırımların %97’sini Çin oluşturmuştur. İnşaat sektöründe de yatırımlara başlayan Çin, Tacikistan’da ise demir dışı metal sektörüne yoğunlaşmaktadır.¹⁸²

Hindistan’ın doğrudan yabancı yatırımlarının büyük bölümü Kazakistan’a yapılmaktadır. 2016 yılında iki ülkenin ticaret miktarı 618 milyon dolar ve doğrudan yabancı yatırım miktarı 1,5 milyar dolardı. Bu iki ülke özellikle nükleer güç alanında işbirliği yapmakta ve ilaç ve bilgi teknoloji sektörlerinde ikili ticaretlerini geliştirmektedir.¹⁸³

Türkiyenin bölgeye yatırımları sürekli yükseliş göstermektedir. Ayrıca Türkiye diğer dış yatırımcı ülkeler içinde en çok yatırımları çeşitlilik arz eden ülkedir. Finans, bankacılık, toptan ve perakende ticaret, ulaşım ve tekstil gibi ekonominin neredeyse her sektöründe bölgeye yatırımlar yapmaktadır. En çok yatırım yaptığı sektör petrol ve doğalgaz, ikincisi inşaat ve üçüncüsü tarım ve yiyecek ürünleridir. Orta Asya’da en çok yatırım yaptığı ülke Kazakistan, ikinci olarak Kırgızistan ve sonrasında Tacikistan’dır.¹⁸⁴ 2016 yıl sonu itibariyle Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ticaret hacmi 7 milyar dolar

¹⁸¹ *Ibid.*, p.38.

¹⁸² *Ibid.*, p.43-45.

¹⁸³ *Ibid.*, p.52.

¹⁸⁴ *Ibid.*, p.56.

olmuştur. 2017 Aralık ayında Türk şirketlerinin bölgedeki yatırımlarının toplamı 14 milyar dolara yaklaşmıştır. Türk müteahhitlik firmalarının Orta Asya devletlerindeki projelerinin toplam değeri ise 86 milyar doları geçmiştir. Bölgede 4 binden fazla Türk firması faaliyetlerine devam etmektedir.¹⁸⁵

İran, BDT ülkeleri içinde en çok Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz sektörüne yatırım yapmaktadır. Tacikistan'a ise son dönemde uzun süredir yapımı devam eden Rogun Hidroelektrik Santrali inşaatını bitirmek istediğini belirtmiş ve ülkeye yapılacak yeni okul projesine 35 milyon dolar tahsis etmiştir.¹⁸⁶

Libman'a göre iki önemli bölgeselleşme aktörü vardır; gelişmiş ülkelerde çok uluslu şirketler ve gelişmemiş ülkelerde küçük ölçekli tüccarlar ve göçmenlerin gayri resmi bağlantılarıdır.¹⁸⁷ Orta Asya'da ekonomilerine bağlı olarak bu iki temel aktörün varlığını ve faaliyetlerini görmek mümkündür. 1990'ların ilk yıllarından itibaren BDT ülkeleri özel şirketlerin faaliyetlerinin desteklenmesi gerektiğini düşündüler fakat bu etkileşim ve faaliyetlerin boyutu 1998-1999 yıllarına kadar sınırlı kalmıştır. Sovyet sonrası dönemde çok uluslu şirketlerin faaliyetlerine dayalı gayri resmi entegrasyona bakıldığında, çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmasını desteklemek için uygun koşullar var olsa da bu şirketlerin bölgeselleşmeye etkisinin sınırlı kaldığı görülecektir. Bu şirketlerden bazıları Sovyetlerden kalma çeşitli teşebbüslerin dönüştürülmesiyle Sovyet sonrası dönemde hayatta kalmıştır fakat bunlar az sayıda sektörde faaliyet göstermişlerdir. Esasen Sovyet sonrasında da şirketler birbirine son derece bağımlı olsa da bu bağlantının devamlılık göstermesi için yeterli olamamıştır. Bir başka önemli faktör de SSCB'nin 13500-17484 arasında değişen sayıdaki ürünün birliğin bütün bölgelerine dağıtımını, ithalat ve ihracat miktarlarını yöneten ve planlayan kurumlar olan Gosplan ve Gosstab'ın dağılmasından sonra koordinasyonun son derece yetersiz olmasıdır.¹⁸⁸ Bu problem

¹⁸⁵ "Orta Asya Ülkeleri İle İlişkiler", T.C Dış İşleri Bakanlığı resmi internet sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

¹⁸⁶ Kuznetsov and et. al., "EAEU and Eurasia: Monitoring and Analysis of Direct Investments", p.58.

¹⁸⁷ Libman and Vinokurov, **Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration**, p.57.

¹⁸⁸ H. Stephen Gardner, **Soviet Foreign Trade: The Decision Process**, Boston, Kluwer-Nijhoff Publishing, 2012, p.44.

Avrasya bölgesindeki işletmeler arasındaki uluslararası ve yerel bağlantıları olumsuz etkilemiştir.¹⁸⁹

Çok uluslu şirketlerin yenilerinin kurulmasını engelleyen sebeplerden biri özelleştirme sürecidir. Bağımsızlığına kovuşan çoğu BDT ülkesi önceden de bahsedildiği gibi hızlı bir şekilde özelleştirme politikaları uygulamıştır fakat bu özelleştirme siyasi ve ekonomik elitlerin malvarlıklarından pay alma yarışıyla sonuçlanmıştır. Şirketlerin yeni sahipleri ise sürdürebilir finansal bir gelişme hedeflemek yerine satın alınan şirketlerin tüm varlıklarının satılmasına odaklanmışlardır.¹⁹⁰ BDT ülkelerinin ilk yıllarda yaşadığı piyasa ekonomisine geçiş durgunluğu da şirketlerin ülke dışında yatırım yapacak finansal kaynağa sahip olmasını kısıtlamıştır. 1990'ların sonlarına kadar bunun gibi sebepler yüzünden bölgeselleşme gelişmemiştir. Avrasya bölgesinde gayri resmi ticaretin büyük kısmı ise Çin ve Türkiye gibi bölge dışı devletlerle yapılan bavul ticareti (*chelnoki*) ile yapılmıştır. Yabancı şirketler bu yıllarda bankacılık sektörü ile petrol ve gaz şirketleri gibi birkaç istisnanın dışında bölgeye yatırım yapmaya pek istekli değillerdi.¹⁹¹

1998 yılında yaşanan finansal krizden sonra Avrasya bölgeselleşmesi daha fazla yaygınlaşmıştır. Ekonomik kriz Rusya'daki bölgesel tekelleşmenin sona ermesine sebep olmuş ve çok bölgeli şirketlerin kurulmasının yolunu açmıştır. 1998 yılı sonrası Rus yatırımcılar öncesine göre daha büyük oranda ekonomik büyümeye ve tecrübeye sahip olmalarıyla beraber bölge içinde ve dışında yatırımlar yapmaya daha istekli hale gelmişlerdir ve böylece Rus şirketler benzer iş kültürüne sahip BDT ülkelerine yayılmaya başlamıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar Avrasya bölgeselleşmesinin itici gücünü oluşturmuştur.¹⁹²

¹⁸⁹ Libman and Vinokurov, **Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration**, p.57.

¹⁹⁰ **Ibid.**, p.57.

¹⁹¹ **Ibid.**, p.58.

¹⁹² **Ibid.**, p.59.

Rusya'nın 1999-2008 yılları arasında sürekli yükseliş gösteren GSMH'si ve diğer bölge ülkelerinin ekonomik büyümesinin devam etmesiyle¹⁹³ Avrasya bölgeselleşmesi 2000'lerde yükselişe geçmiştir. Bu dönemde Rusya dışında Kazakistan, Azerbaycan ve Ukrayna gibi devletler de çok uluslu şirketler kurarak doğrudan yabancı yatırımlar yapmıştır. Kazakistan'ın 2001 yılında %13,5 ve sonraki yıllarda da %10'larda seyreden devasa derecedeki büyüme oranı¹⁹⁴ ve gelişmiş bankacılık sistemi dış yatırımlara açılmasına fırsat tanımıştır. Böylece Kırgızistan gibi komşu devletlerine yatırımlar yapmaya başlamıştır.¹⁹⁵ Bir diğer önemli sebep ise Rusya'nın devasa derecede işçi göçü çekmeye başlamasıdır. 2000'li yıllarda Rusya, çoğunlukla Orta Asya devletlerinden olmak üzere Ukrayna ve Moldova gibi birçok BDT ülkesinden geçici işçi göçleri almıştır. Orta Asya devletlerinden gelen göçmenler, gayri resmi ve düşük maaşlı işlerde çalışmaya razıydı. Bu göç akışı Rusya'nın ucuz işçi gücünü oluşturmuş ve ekonomik büyümesine katkı sağlamıştır. Göçmen sayısının fazla olmasında BDT ülkelerindeki insanların çoğunun Rusça bilmesi ya da en azından anlayabilmesi ve Rusya'da yaşayan yakınlarının olması sayesinde Rusya'ya gitmelerinin kolaylaşabilmesi gibi sebepler yer almaktadır. Aşağıdaki tabloya bakarak Rus devletinin resmi göç istatistikleri incelenebilir.¹⁹⁶

Tablo 4:Rusya'nın BDT ülkeleriyle göç ilişkisi¹⁹⁷

	Rusya'ya gelen göçmen sayısı		Rusya'dan giden göçmen sayısı	
	2016	2017	2016	2017
Azerbaycan	11900	12285	6470	9066
Belarus	7619	9480	6443	4622
Ermenistan	23110	23254	17442	17802
Gürcistan	3167	3313	2028	1945

¹⁹³ “GDP”, **World Bank official website**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=RU>, Erişim Tarihi: 28 Mart 2018.

¹⁹⁴ “GDP Growth Rate”, **World Bank official website**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, Erişim Tarihi: 18 Mart 2018.

¹⁹⁵ Libman and Vinokurov, **Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration**, p.60.

¹⁹⁶ **Ibid.**, p.61.

¹⁹⁷ **Russia Federal State Statistic Service official website**, (Çevrimiçi) http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/figures/construction/, Erişim Tarihi: 25 Mart 2018.

Kazakistan	31717	31985	14496	16988
Kırgızistan	14090	17904	6404	10220
Moldova	15755	14640	8501	10834
Özbekistan	30546	28640	21007	21930
Tacikistan	24521	27970	12342	14054
Türkmenistan	2083	2149	1520	1432
Ukrayna	93898	74652	24746	35047
BDT ülkeleriyle olan toplam göçmen sayısı	255239	242959	119371	141995
Toplam uluslararası göçmen sayısı	283641	266420	141786	164129

Rusya’da yaşanan ekonomik kriz ve rublenin devalüasyonuna bağlı olarak 2014-2017 yılları arasında işçi göçlerinden gelen döviz (remittances) yarıdan fazla azalmıştır. Ekonomisi büyük ölçüde işçi dövizlerine bağlı Tacikistan gibi BDT devletleri bu durumdan derinden etkilenmiştir ve bu durum onları çalışmak için Kazakistan, Türkiye, Çin gibi alternatif ülkeler bulmaya itmiştir. Taciklerin son iki yıldaki AB iltica başvuru sayısı bile beş kat artmıştır.¹⁹⁸ 2013 yılında Rusya’da çalışan göçmen sayısı en yüksek seviyelerde seyretmiştir; 2,7 milyondan fazla Özbek, 1,2 milyondan fazla Tacik, 600 binden fazla Kırgız Rusya’da çalışmıştır. Krize bağlı olarak Rusya’da döviz gelirleri 2013’te 13,6 milyar dolardan 2016 yılında 6,9 milyar dolara düşmüştür. Özbekistan’da ise aynı yıllarda 6,7 milyar dolardan 2,7 milyar dolara ve Tacikistan’da 4,2 milyar dolardan 1,9 dolara düşmüştür.¹⁹⁹ Dövizlerden gelen gelirin azalması bu devletlerin ulusal para birimlerinin dolara karşı değer kaybetmesine sebep olmuş ve bu da ülkelerin sosyo-ekonomik standartlarını düşürmüştür. Rusya’dan sonra Türkiye de Orta Asya devletlerinden işçi göçü alan ve genel itibariyle Avrasya bölgesindeki diğer ülkelere göre göçmen sayısı fazla olan bir ülkedir. TUİK’in 2017’de yayınlamış olduğu verilere göre Türkiye’de yaşayan yabancı uyruklu insan sayısı içinde Azerbaycan 64186 kişi ile 5.

¹⁹⁸ Józef Lang, “Central Asia: the crisis of the migration model and its potential impact on the EU”, **Centre for Eastern Studies**, No: 237, April 25, 2017, p.1.

¹⁹⁹ **Ibid.**, p.3.

sırada ve Özbekistan 43737 kişi ile 8. sıradadır. Bunların dışında 30336 Türkmen, 23101 Kazak, 20630 Kırgız ve 2636 Tacik Türkiye’de yaşamaktadır.²⁰⁰

Ekonomik sebeplerin yanı sıra entegrasyonu geliştiren bir diğer tür Nye’in ayrımıyla ‘sosyal entegrasyon’dur. Sosyo-kültürel yakınlıkların en başında, BDT ülkeleri için Rusça gelmektedir. (Ayrıntılı bilgi için Ek 13 etnisite, Ek 14 dil ve Ek 15 dini inanış verilerine bakınız.) Orta Asya devletleri bağımsızlıklarının ilk yıllarında ulusal dillerini yaygınlaştırmak, ulusal bilinci arttırmak ve hükümet belgelerini kendi ulusal dillerine çevirmek için dil politikaları, dil komisyonları ve konuyla alakalı çeşitli kanunlar oluşturmuştur. Özbekistan Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişini öngören bir yasa yürürlüğe sokarak bürokrasiden kültüre birçok alanda Latin alfabesiyle Özbekçeyi yazmaya başlamıştır fakat uygulamadaki zorluklar adım adım ilerlemeyi öngören yeni bir dil politikası uygulama ihtiyacı doğurmuştur. 2010’da Latin alfabesine geçişin tamamlanması öngörüldüğünden uzun sürmüştür ve günümüzde dahi kamu ve siyaset alanında Kiril alfabesi yaygınlıkla kullanılmaktadır.²⁰¹ Orta Asya devletleri içinde Latin alfabesini kullanan diğer ülke ise Türkmenistan’dır. Türkmenistan 1993 yılından bu yana her alanda Latin alfabesini kullanmaktadır.²⁰² Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev ise 16 Ekim 2017’de Kazak alfabesinin Kiril alfabesinden Latin alfabesine dönüştürülmesine karar vermiştir. Üç aşamalı bir geçiş süreciyle 2025’e kadar bu değişikliğin tamamlanması öngörülmektedir.²⁰³

Orta Asya devletlerinde özellikle bilim, kültür ve iş dünyasında Rusça yaygınlıkla kullanılmaktadır. Büyük şehirlerde Rusça yaygın olarak konuşulurken kırsal kesimde

²⁰⁰ **TUİK resmi internet sitesi**, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1067, Erişim Tarihi: 29 Mart 2018.

²⁰¹ Farkhod Tolipov, “Revere or Reverse? Central Asia between Cyrillic and Latin Alphabets”, **the Central Asia-Caucasus Analyst**, June 6, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13447-revere-or-reverse?-central-asia-between-cyrillic-and-latin-alphabets.html>, Erişim Tarihi: 19 Mart 2018.

²⁰² K. Aminov and et al., “Language use and Language Policy in Central Asia”, **Central Asia Regional Data Review**, Vol. 2, No: 1, Spring, 2010, p.11.

²⁰³ Elya Altynsarina, “Kazakhstan adopts new version of Latin-based Kazakh alphabet”, **The Astana Times**, February 26, 2018, (Çevrimiçi) <https://astanatimes.com/2018/02/kazakhstan-adopts-new-version-of-latin-based-kazakh-alphabet/>, Erişim Tarihi: 19 Mart 2018.

genellikle ülkelerin resmi dilleri ve azınlık dilleri konuşulmaktadır. Rusça ve İngilizce gibi ikinci dillerin bilinmesi özel sektörde ve yabancı şirketlerde daha iyi işlerin bulunmasını kolaylaştırmaktadır fakat bu ülkelerde İngilizce, Türkçe, Fransızca gibi dilleri konuşan insan sayısı Rusçaya nazaran oldukça azdır. Örneğin Özbekistan'da yapılan bir ankete göre öğrenci, öğretmen, profesör ve bürokratlardan oluşan katılımcıların yalnızca %1'i İngilizce yayınlar okuduğunu ve faaliyetlerinde İngilizce kullandığını belirtmiştir. Rusçanın hala en çok tercih edilen yabancı dil olmasının sebeplerinden biri ise ekonomi ve göçle ilişkilendirilebilir. Örneğin Kırgızistan'da kırsal kesimden gelen vatandaşların, iletişim dili olarak çoğunlukla Rusça konuşulan ve Rusların fazla olduğu Bişkek'te iş bulmaları için Rusça bilmeleri gerekmektedir. Aynı şekilde Rusya'da ve diğer BDT ülkelerinde iş bulmaları için Rusçayı akıcı şekilde konuşuyor olmaları önemlidir.²⁰⁴

Rus medyası Orta Asya devletlerinde en önde gelen medya kuruluşudur. Örneğin Kazakistan'da 215 merkezi ve yerel televizyon ve radyo kanalından sadece 5'i Kazak dilindedir. Yaklaşık olarak ülkedeki 2900 gazete ve derginin 453'ü Kazakça yayınlanırken 2303'ü Rusça yayınlanmıştır. Yabancı basına ait televizyon ve radyo programlarının %90'i Rusça, %5'i İngilizce ve geri kalanı diğer dillerde yayın yapmıştır.²⁰⁵ Kırgızistan'da yapılan programların en az yarısının Kırgızca olması kanunlaştırılmasına rağmen medya bu gereklilikleri karşılayamamıştır. Ülkede Perviy, RTR, STS, NTV, RenTV ve Vesti gibi Rus kanalları çoğunluk tarafından izlenmektedir. Tacikistan'da ise radyo ve televizyon kanalları çoğunlukla kendi dillerinde yayın yapmakla beraber yazılı basındaki en popüler gazete ve dergiler Rusçadır. Türkmenistan'da ise devlet kanalları dışında yabancı kanallar ya da programlar yayınlanmamaktadır. Özellikle büyük şehirlerdeki evlerde, genellikle birinden Türk kanallarına diğerinden ise Rus, İran, Avrupa ve Amerika kanallarına ulaşmak için iki uydu kullanılmaktadır. Gazete ve dergilerin büyük çoğunluğu ise devlet tarafından kurulmuştur ve Türkmence olarak yayınlanmaktadır. Günümüzde Özbekistan'da da yabancı kanallar yayın yapmamakla

²⁰⁴ *Ibid.*, p.16

²⁰⁵ *Ibid.*, p.24

birlikte çeşitli Rus ve Kore kanalları ile uluslararası kanallara kablolu televizyonlarla ulaşılabilinmektedir.²⁰⁶

Orta Asya devlet liderleri Rusya'yı direk karşısına almak istemese de Rusça'nın kullanımının azaltılması konusunda çeşitli politikalar sürdürmektedir. Örneğin Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, yerel dil olarak Kazakçanın öneminin artmasından ve genç öğrencilerin yabancı dil olarak Rusça yerine İngilizce ve Çince seçmelerinden övgüyle bahsetmiştir. Benzer bir şekilde Özbekistan Cumhurbaşkanı Karimov 2013'te 1. sınıfta İngilizce öğretimini, 2. sınıfta ise Rusça öğretiminin verilmesini kararlaştırmıştır. Özbekistan'daki Tacik, Kazak ve Kırgız okulları da İngilizce dil eğitimini arttırırken Rusça derslerini vermeyi bırakmıştır. Ayrıca Çin'in Konfüçyüs Enstitüleri de bu ülkelerde etkisini arttırmaktadır.²⁰⁷ Rusya'nın BDT'deki Yüksek Öğretim Enstitüleri ve Üniversitelerinin sayısı ise Azerbaycan'da 14, Ermenistan'da 9, Belarus'ta 2, Gürcistan'da 1, Kazakistan'da 5, Kırgızistan'da 8, Moldova'da 3, Tacikistan'da 2, Özbekistan'da 2, Ukrayna'da 12 tane ve Türkmenistan'da hiç yoktur.²⁰⁸

Ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşim siyasal etkileşimin az olduğunda bile süreklilik gösterdiği için genel itibariyle Orta Asya bölgeselleşmesi, bölgeselciliğin duraklama ya da kopuş yaşadığı dönemlerde dahi varlığını korumaya devam etmiştir. Serbest ekonomiye zorlu geçiş sürecini hala tamamlamamış bölge ülkeleri bu sürecin getirdiği gelir dağılımı eşitsizliği, yolsuzluk, dolarizasyon, dış ekonomide kırılganlık, işsizlik ve göç gibi sayısız problemle baş etmeye çalışmaktadır. Şüphesiz en çok halkı sarsan bu süreç çeşitli raporlara da yansımıştır. IBRD'nin raporuna göre geçiş süreci yaşayan eski Sovyet devletlerinden hayatından ve ülkelerinden memnun insan sayısı en az Tacikistan'da, ikinci olarak Kırgızistan'dadır. Özbekistan ise memnuniyet testinin

²⁰⁶ **Ibid.**, p.29.

²⁰⁷ Stephen Blank, "Russia's Waning Soft Power in Central Asia", **The Diplomat**, January 09, 2015, (Çevrimiçi) <https://thediplomat.com/2015/01/russias-waning-soft-power-in-central-asia/>, Erişim Tarihi: 18 Mart 2018.

²⁰⁸ "CIS Branches of the Russian Higher Educational Institutions", **Ministry of Education and Science of the Russian Federation**, (Çevrimiçi) <http://en.russia.edu.ru/zvuz/1067/>, Erişim Tarihi: 19 Mart 2018.

sondan 4. ülkesidir.²⁰⁹ Dünya’da belki de en yüksek okuma-yazma oranlarına ve değerli yer altı kaynaklarına sahip bu ülkeler varolan potansiyellerini kullanarak ve ekonomilerini çeşitlendirmeye devam ederek daha istikrarlı ekonomilere sahip olabilecektir. Fakat bu bölümde verilen verilere bakılacak olursa ekonomik açıdan Rusya’ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışan bölge devletlerinin Çin’in yörüngesine gittikçe yaklaştığı yorumu yapılabilir. Sosyal ve kültürel açıdan ise Rusya hala bölgenin en yakın olduğu dış aktördür.

2.3. Orta Asya’da Bölgecilik ve Rakip Bölgecilik Girişimleri

Soğuk Savaş sonrası küresel parametreler hala büyük bir değişimin içinde yer almasına rağmen açıkça söylenebilir ki 1949-1989 yılları arasındaki çift kutuplu sistemin yerinin çok kutuplu bir sisteme doğru evrilmesi ve dekolonizasyon süreci bölgesel siyasetin önem kazanmasına ve bölgesel güçlerin kendilerine daha büyük bir hareket alanı bulmasına yol açmıştır.²¹⁰ Bölgecilik uzun yıllardır var olsa da özellikle 1980’li yılların ortalarından bu yana bölgeselciliğin küresel ölçekteki versiyonları çoğalmıştır. AB’nin genişlemesi ve derinleşmesi buna en yaygın örnek olarak gösterilse de dünyanın diğer bölgelerindeki bölgesel projelerin yeniden canlanması ya da artması ile bölgecilik görünür hale gelmiştir. Günümüzdeki bölgecilik ise küresel siyasetin değişken doğası ve küreselleşmenin yoğunlaşması ile dünyanın neredeyse bütün hükümetlerinin katılımı tarafından şekillenmektedir.²¹¹

Bölgeselleşme, katılımcı devletlerin normlarını, siyaset oluşturma süreçlerini, siyaset tarzlarını, politika içeriğini, siyasi fırsat yapılarını, ekonomilerini ve kimliklerini uyumlu hale getirme sürecini ifade eder. Bu resmi olarak kurumsallaşması gerekmeyen

²⁰⁹ Sergei Guriev and Nikita Melnikov, “Happiness convergence in transition countries”, **EBRD**, Working Paper No: 204, September 2017, p.10.

²¹⁰ Stephen C. Calleya, “Preface”, **Regionalism in the Post-Cold War World**, England, Ashgate Publishing, 2000, p.x.

²¹¹ Lombaerde and et al., “The problem of comparison in comparative regionalism”, p.732.

fakat belirgin olan süreç, kendini dönüştürebilen, durgunluğa ulaşan ya da sonlanan öncelikler, normlar ve çıkarları hem uyumlu hale getirir hem de şekillendirir.²¹²

Bölge ve bölgecilik üzerine yazılmış literatür incelendiğinde araştırmacıların büyük bölümü bu kavramların tanımlanması zor kavramlar olduğundan bahsetmiş ve yaygın olarak kabul edilen bir tanım oluşturmamışlardır.²¹³ Bölgeler çeşitli ekonomik, siyasal ve kültürel faktörler tarafından değiştirilerek yok olur ve yeniden ortaya çıkar. Özellikle son zamanlarda bölgelerin özellikleri ve işlevleri büyük bir değişim yaşadığı için bölgenin tanımsal problemine yetersiz çözümler getirilmiştir.²¹⁴ Bölgelerin nasıl işlediğini ve birbirini etkilediğini anlamaya çalışmak, bölgelerin ilerleme içinde olan bitmemiş projeler olduğunun ve ayrıca birbiriyle bağlantılı, diğer bölgeleri ve aktörleri etkileyen ve onlardan etkilenen oluşumlar olduğunun kabul edilmesiyle daha da karmaşık bir hal almaktadır.²¹⁵ Ayrıca bölge ya da bölgecilik tanımı yaparken gerekli özelliklerin neye göre belirlendiği de yapılan tanımları değiştirir. Örneğin ortak kimlik, sosyal tanınırlık, bölgesel karşılıklı bağımlılık derecesi veya kurumsallaşma en önemli özellik olarak belirlenebilir. Temel özellikler ayrıca, diğer bölgelerle etkileşim içine girme kapasitesi, diğer bölgeleri veya küresel ekonomi ve siyaseti ekonomik ya da siyasal açıdan etkileme kapasitesi gibi dışsal özellikleri de ifade edebilir.²¹⁶ Bir bölge uluslararası sistemin bir alt kümesidir ve bir altkümeyi sınırlandırmak sadece bazı kriterler uygulandığı ve her biri farklı bir sonuca sebep olduğu için problematiktir. Ayrıca bu kriterlerden bazılarını diğerlerinden daha doğru olarak kabul etmek de doğru değildir.²¹⁷

Tarihsel olarak bölge kavramı ağırlık olarak belirli bir devletin içindeki ulusal ve yerel arasındaki alan olarak tanımlanmıştır. Bu tür bölgeler ulus altı bölgeler ya da mikro

²¹² Alex Warleigh-Lack, "Towards a conceptual framework for regionalisation: Bridging 'new regionalism' and 'integration theory'", **Review of International Political Economy**, Vol. 13, No: 5, p.758.

²¹³ Rick Fawn, "'Regions' and their study: wherefrom, whatfor and whereto?", **Review of International Studies**, Vol. 35, 2009, p.10.

²¹⁴ Raimo Väyrynen, "Regionalism: Old and New", **International Studies Review**, Vol. 5, No: 1, 2003, p.26.

²¹⁵ Fawn, "'Regions' and their study: wherefrom, whatfor and whereto?", p.14.

²¹⁶ Lombaerde and et al., "The problem of comparison in comparative regionalism", p.740.

²¹⁷ Bjorn Moller, "The Nordic Model of Regionalism", **Regionalism in the Post-Cold War World**, England, Ashgate Publishing, 2000, p.45.

bölgeler olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bölge kavramı daha geniş coğrafi birimler ya da alt sistemler olan ve devlet düzeyi ile küresel sistem düzeyi arasında yer alan makro bölgeleri/dünya bölgelerini de ifade edebilir. Genellikle küresel siyaset içinde makro bölgeler analiz edilirken, mikro bölgeler iç siyasetin ve ekonominin araştırma alanına dahil olmaktadır. Fakat günümüzde uluslararası alanındaki iç siyaset ile uluslararası siyaset arasındaki ayrım bulanıklaşmıştır.²¹⁸ Bu durum ve küreselleşme, ‘mega-, makro-, mezo-, alt, ve mikro bölgeler’ gibi bölgesel tanımların, ölçeklerin ve alanların çoğalmasını arttırmıştır.²¹⁹ Nye tarafından yapılan klasik tanımına göre makro bölgeler, coğrafi yakınlık ve karşılıklı bağımlılık derecesiyle birbirine bağlı belirli sayıdaki devletlerdir.²²⁰

Bölge çalışmalarındaki büyük eğilim, bölgelerin fiziksel ve işlevsel olarak kavramsallaştırılmasıdır. Fiziksel bölgeler öncelikli olarak devletler tarafından kontrol edilen karasal, askeri ve ekonomik alanları ifade eder. İşlevsel bölgeler ise genellikle devlet dışı aktörlerin kapsamına giren kültür ve pazar gibi mekansal olmayan faktörler tarafından tanımlanır. Egemen devletlerin belirli toprakları kontrol etmek ve bölgesel güvenlik kompleksleri inşa etmek için çalıştıkları varsayımı ile anarşi olgusu esas olarak alınan fiziksel bölge çalışmaları, uluslararası ilişkiler alanında çalışılmaktadır. Bölgeler, pozitif ya da negatif şekilde birbirine bağımlı hale getirilerek anarşi mantığını hafifleten coğrafi devletler kümesi olarak tanımlanır. Diğer taraftan işlevsel bölge çalışmaları anarşi varsayımına ihtiyaç duymazlar ve ekonomi, çevre ya da kültür işlevsel bölgelerin itici gücünü oluşturabilir.²²¹ Din, dil, tarih ya da ideolojik konularda yakınlıklarını yansıtan sosyo-kültürel özellikler bölgenin kimliğini oluşturabilir. Bölgesel kimlikler genellikle birden çoktur ve birbirini dışlayıcı özelliğe sahip değildir.²²² Fiziksel bölge tanımları, genellikle kendi sınırlarını yeniden tasdik etme ve bölgesel olarak münhasır bölgeler kurma çabasıdaki devletler tarafından tanımlanırken; işlevsel bölgelerin

²¹⁸ Lombaerde and et al., “The problem of comparison in comparative regionalism”, p.736.

²¹⁹ *Ibid.*, p.739.

²²⁰ J.S. Nye, **International Regionalism: Readings**, Boston: Little, Brown and Company, 1968, as cited in **Regionalism: Volume I Classical Regional Integration (1945–1970)**, Ed. by Philippe De Lombaerde and Fredrik Söderbaum, London, Sage, 2013, p.xxvii.

²²¹ Raimo Väyrynen, “Regionalism: Old and New”, p.27.

²²² Heywood, **Global Politics**, p.482.

kavramsallaştırılması devletlerin kısmen kontrol edebildiği ulus altı ve ulus aşırı ekonomik, çevresel ve kültürel süreçlerin birbiriyle olan etkileşiminden doğmaktadır. Bu yüzden de bölgeleri ve akışları kontrol etmek hangi bölge tanımının yapıldığına bağlı olarak farklı fikirlerin ve araçların kullanılmasını gerektirir.²²³

Genel bir ifadeyle bölgecilik; belirli sayıda devleti kapsayan coğrafi bir bölge içindeki siyasi, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin koordine edilmesinin teorisi ya da uygulamasıdır. Kurumsal düzeyde bölgecilik, koordinasyonun meydana gelmesini sağlayan normlar, kurallar ve resmi yapıların meydana gelmesini içerirken; duygusal düzeyde, siyasal kimliklerin ve bağlılıkların devletten bölgeye kaymasını ifade etmektedir.²²⁴ Uluslararası ilişkilerde, ikiden fazla ülkenin dahil olduğu herhangi bir çeşit kurumsallaşmış bölgesel işbirliği olarak da tanımlanan bölgecilik kavramı çoğulculuk kavramı ile oluşturulmuştur.²²⁵ Bir diğer tanıma göre ise bölgecilik, üyeleri kendilerine özgü davranışlar sergileyen gruplara, devletlere veya bölgelere dayanan birimler ya da kuşaklardır.²²⁶

Louise Fawcett'e göre bölgecilik fikrini anlamlandırmak için belirli bir miktar tanımsal ve teorik esneklik gereklidir. Çünkü ideal bir bölge yoktur ve bölgeler değişken özellikler gösterebilirler. 'Yeryüzünde aynı alanı paylaşan devletler kümesi' gibi coğrafi gerçeklikten fazlasını ifade etmeyen bir tanımdan daha uygun bir tanıma ulaşmak için bölge tanımı; yakınlık, etkileşim ve işbirliği olanağı ile ilişkilendirilmelidir. Bölgesel farkındalığın ya da topluluk anlayışının artırılması yumuşak bölgeciliktir. Devletler arası görüşmeler ve organizasyonlar tarafından bölgeselci ya da bölge altı gruplar kurulması ise sert bölgeciliktir. Bu yüzden politika ve proje olarak bölgecilik devlet düzeyinin altında ve üstünde faaliyet gösterebilir.²²⁷ Bölgecilik çalışmalarındaki yakın zamandaki eğilim;

²²³ Raimo Väyrynen, "Regionalism: Old and New", p.27.

²²⁴ Heywood, **Global Politics**, p.482.

²²⁵ Yoo-Duk Kang, "Development of Regionalism : New Criteria and Typology", p. 236.

²²⁶ Fawcett, "Exploring regional domains: a comparative history of regionalism", **International Affairs**, Vol. 80, No: 3, 2002, p.434.

²²⁷ **Ibid.**

çok çeşitli devlet dışı aktörlerin, devlet kaynaklı kurumsal yapıların içinde ve ötesinde faaliyet göstermeye başlamasıyla bilinen yumuşak/de facto/gayri resmi bölgeciliktir.²²⁸

Andrew Heywood’a göre bölgeciliğin iki yüzü vardır. İlki, ülkelerde meydana gelen sömürge kolonilerinden çekilme (dekolonizasyon) süreci olan ulus altı bir olgudur. Federalizm ile yönetilen ABD, Brezilya, Pakistan, Meksika, İsveç ve Nijerya gibi ülkelerde bunun örnekleri görülmüştür. Ulus altı bölgecilik ayrıca İspanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin tecrübe ettiği yetki devri (**devolution**) sürecinde de karşılaşılabilen bir durumdur. Bölgeselciliğin ikinci yüzü ise, aynı bölgedeki ülkeler arasındaki işbirliği ya da entegrasyon sürecini belirtmesidir. Ulus altı ve ulus aşırı bölgecilik çeşitli sebepler yüzünden görüldüğü kadar birbirinden ayrı olmayabilir. Bu sebeplerden ilk olarak, bölgeselciliğin bütün çeşitleri merkez ile çevre (periferi) arasındaki ilişki biçimindeki aynı temel dinamiği ortaya koyar. İkinci olarak, ulus aşırı bölgecilik sisteminin içindeki merkezileşme, ulus altı bölgecilik sisteminin ortaya çıkarabileceği devlet kurma sürecine öncülük yapabilir. Üçüncü olarak ise ulus altı bölgeler bazen sınırları aşarak ve başka devletler arasındaki ilişkileri etkileyerek ulus aşırı özellikler gösterebilir ve bu durum da ulus altı ile ulus aşırı bölgecilik arasındaki farkları belirsizleştirebilir.²²⁹

Ekonomik, siyasal ve güvenlik alanlarında işbirliğini teşvik etme, devlet yapısını ve demokratikleşmeyi sağlamlaştırma, güçlü devletlerin sert davranışlarını kontrol etme, değerler ve normlar oluşturma, şeffaflığı arttırma, devletleri ve uluslararası kurumları daha hesap verebilir yapma ve küreselleşmenin olumsuz etkisiyle devletlerin başa çıkmasını sağlama gibi çeşitli faydaları olabilen bölgecilik, düşünsel ve işlevsel olarak bölgesel yönetim sorunlarına çözüm getirmeye uygun bir olgudur.²³⁰

Bölgeselciliğin farklı şekilde ele alınmasına bağlı olarak de facto bölgecilik/de jure bölgecilik, kapalı bölgecilik/açık bölgecilik, gölge bölgecilik/derin bölgecilik ve eski bölgecilik/yeni bölgecilik gibi çeşitli türler geliştirilmiştir.²³¹ Kapalı bölgecilik 1960’lar

²²⁸ Lombaerde and et al., “The problem of comparison in comparative regionalism”, p.737.

²²⁹ Heywood, **Global Politics**, p.481.

²³⁰ Fawcett, “Exploring regional domains: a comparative history of regionalism” p.429.

²³¹ Kang, “Development of Regionalism : New Criteria and Typology”, p.236.

boyunca Latin Amerika ve Afrika'daki ülkeler tarafından gerçekleştirilen bölgesel entegrasyon projeleri dalgasıdır. O dönemde gelişen ülkeler endüstriyel gelişimi destekleyecek geniş yerel pazarlara sahip olmadığı için *Economic Commission for Latin America* ve *Caribbean* gelişen ülkeler arasında bölgesel entegrasyon projeleri başlatma fikrini geliştirmiştir. Bu entegrasyon modeli, ilişkili pazarın uluslararası pazardan kopmasıyla sonuçlanan ithal ikameci endüstrileşme modeline dayanmaktadır ve buna kapalı bölgecilik adı verilmektedir.²³² Açık bölgecilik ise üyeliğe açık olan, pazar dostu olan ve hükümetlerarası işbirliği ile şekillendirilen entegrasyon hareketleridir.²³³ Yine bölgecilik ayrımlarından biri olan eski bölgecilik ise 1950'li yıllarda başlayan ve 1970'lerde durgunluğa uğrayan devlet aktörlerine odaklanan entegrasyon hareketleridir. Yeni bölgecilik ise devlet aktörlerin yanı sıra devletler arası ve küresel kurumların etkileşimlerini ve özellikle çok uluslu şirketleri, sivil toplum örgütleri ve diğer devlet dışı aktörleri kapsar²³⁴ ve 1980'li yılların ortalarında küresel sistemin kapsamlı yapısal değişimi ortaya çıkmaya başlamıştır.²³⁵ Bu yapısal değişimin temel sebepleri; tek kutuplu sistemin ve Soğuk Savaş'ın bitimiyle Soğuk Savaş dönemindeki anlayışın ve ayrışmanın öneminin bitmesi, ABD'nin bölgesel örgütlere zıt pozisyonda olan duruşunu daha fazla devam ettirmemesi, yerel neo-liberal politikaların, karşılıklı bağımlılığın ve küreselleşmenin büyümesi ve küresel ekonomiler çağında ulus devletlerin sınırlarının öneminin azalmasıdır.²³⁶

30 yılı aşkın süredir bölgecilik ve bölgeselleşme çalışmaları teorikleştirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle günümüzdeki literatür daha az devlet merkezli olan bölge fikrinin, sosyal olarak inşa edildiğini kabul etmektedir.²³⁷ Bölgelerin materyal ve durağan değerlendirilmesine karşı olan sosyal inşacılar göre bölgeler ortak kurumsal ve ekonomik

²³² *Ibid.*, p.247.

²³³ *Ibid.*, p.249.

²³⁴ Shaun Breslin and Richard Higgott, "Studying Regions: Learning from the Old, Constructing the New", **New Political Economy**, Vol. 5, No: 3, 2000, p.347.

²³⁵ Björn Hettne and Fredrik Söderbaum, "Theorising the Rise of Regionness", **Contribution to New Political Economy**, Vol. 5, No: 3, December, p.460.

²³⁶ Breslin and Higgott, "Studying Regions: Learning from the Old, Constructing the New", p.347.

²³⁷ *Ibid.*, p.349.

bağlarla bağlanmış değişen bilişsel yapılardır.²³⁸ Bölgecilik çalışmalarında özellikle kimlik siyasetine, paylaşılan tecrübeler, öğrenmeye ve gerçekliğe önem vermeleri Orta Doğu'da kimliğin (İslam ya da Arap milliyetçiliği) ittifak oluşturma davranışlarında oynadığı rolü ya da Doğu ve Güney Doğu Asya'da bölgecilik hareketlerinin bazı özelliklerini (*Asian Way* gibi) açıklamada yardımcı olmaktadır.²³⁹

Bölgecilik çalışmalarında Avrupa entegrasyon teorileri ve uygulamalarına büyük bir eğilim vardır. Bölge uzmanları kendi bölgelerini özel ya da eşsiz olarak değerlendirirler dahi bu yerlerdeki bölgecilikler sıklıkla doğrudan ya da dolaylı olarak Avrupa entegrasyon teorileri ve uygulamalarıyla karşılaştırılır. Akademik alandaki bu Avrupa merkezilik özellikleri özellikle Avrupa dışındaki bölgeleri çalışanlar için çeşitli sorunlara yol açmaktadır.²⁴⁰ Avrupa örneği standart olarak kabul edildiği için ortaya çıkan diğer çeşit bölgecilikler gevşek, gayri resmi ya da zayıf olarak kabul edilmiştir ve bölgesel entegrasyon gelişimleri AB tarzı kurumsallaşma üzerinden değerlendirilmiştir.²⁴¹

2.3.1. Rusya

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra Rusya Federasyonu, 5,3 milyon kilometrekare alanı ve 139 milyon vatandaşını kaybederek küçülmüştür. Bu yeni merkezi devlet önceki karasal sınırlarının %23,8'ini ve toplam nüfusunun SSCB içindeki %17 oranındaki etnik Rus nüfusunu da kapsayan %48,7 oranındaki nüfusunu kaybetmiştir. 1992 yılı verilerine göre etnik Rus vatandaşlarının yarısından fazlası sınır komşusu olan Ukrayna (11 milyon) ve Kazakistan (8 milyon) gibi ülkelerde yaşamaktaydı.²⁴² Şu anda yaklaşık olarak 25-30 milyon Rus vatandaşı ulusal sınırlarının dışında yaşamaktadır. Değerli doğal kaynaklar, kültürel ve tarihi alanlar ve Sovyet askeri altyapısı ve gelişmiş askeri ekipmanlarının bir kısmı Moskova'nın erişimi dışında kalmıştır. Eski Sovyet toprakları; eski Sovyet devletlerinin ekonomik karşılıklı

²³⁸ Raimo Väyrynen, "Regionalism: Old and New", p.27.

²³⁹ Fawcett, "Exploring regional domains: a comparative history of regionalism" p.442.

²⁴⁰ Lombaerde and et al., "The problem of comparison in comparative regionalism", p.742.

²⁴¹ *Ibid.*, p.743.

²⁴² Alan Smith, **Russia and the World Economy: Problems of Integration**, London and New York, Routledge, 1993, p.7.

bağımlılığı, bilimsel ve kültürel yakınlıkları, bu bölgeye yakın komşularından gelen güvenlik tehditlerine karşı Rusya'ya doğrudan bağımlı olmaları, Rusça konuşan azınlıkların geleceği için Rusya'nın duyduğu ahlaki ve siyasi sorumluluk ve Avrasya bölgesindeki askeri-siyasal istikrar ekseninde Rusya'nın doğal statüsü gibi faktörlerden dolayı Rusya için hayati derece önemli çıkar sahasıdır.²⁴³ Kimliğe, metaryal güce ve bölgesel sistemdeki rakiplerine bağlı olarak kendini tanımlayan ve politikalar üreten Rusya, “yakın çevresi” ile yeniden entegrasyon kurmak için kurulduğu ilk dönemden günümüze kadar çeşitli bölgecilik girişimlerinde bulunmuştur. Bu bölümde Rusya'nın kurduğu resmi örgütler ve faaliyetler Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT- Common Independent States), Rusya-Belarus Birliği, Kolektif Güvenlik Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği temelinde incelenecektir.

2.3.1.1. Bağımsız Devletler Topluluğu

BDT, 1991 yılının Aralık ayında üye devletlerin ilişkileri egemen eşit temeline dayandığını açıkladıkları bir bildiri ile kurulmuştur. Kurumsal olarak kurucu organlar, yürütme organları ve işbirliği dalları organlarından oluşan Topluluk'un üye devletleri kurulduğunda; Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna'dan oluşmaktaydı.²⁴⁴ Fakat Türkmenistan BM tarafından tanınan tarafsızlık statüsünü sürdürmek için BDT Tüzüğü'nü onaylamamıştır ve üyeliği kısmi üye statüsüne dönüşmüştür. Gürcistan ise 2006'da resmi olarak Savunma Bakanları Konseyi'nden çekilmiştir ve Topluluktan ayrılığının uygulamaya geçtiği tarih 18 Ağustos 2009 olarak belirlenmiştir. Ukrayna BDT'nin kurucusu üç devletten biri olmasına rağmen BDT Tüzüğü'nü onaylamamış ve resmi üye olmamıştır.²⁴⁵ Ukrayna krizi sonrası BDT Yürütme Komitesi'nden ayrılan

²⁴³ Martin Smith, **Pax Russica: Russia's Monroe Doctrine**, The Royal United Services Institute for Defence Studies, London, 1993, p.10 (cited from Carmen Amelia Gayoso Descalzi's “Russian hegemony in the CIS region: an examination of Russian influence and of variation in consent and dissent by CIS states to regional hierarchy”, (**unpubsihed doktorate thesis**), The London School of Economics, London, 2011).

²⁴⁴ **CIS official website**, (Çevrimiçi) <http://www.cisstat.com/eng/cis.htm>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.

²⁴⁵ “Commonwealth of Independent States”, International Democracy Watch, <http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/commonwealth-of-indipendent-states>, Erişim Tarihi: 1 Mart 2018.

Ukrayna, 2016'da BDT'den tamamen ayrılma kararı almış ve bu konuda çeşitli açıklamalar yapmıştır.²⁴⁶

SSCB para birimi olan ruble, BDT ülkeleri tarafından bağımsızlıklarının ilk sürecinde kullanılsa da 1992 yılının ortasında kısmi olarak Parasal Birlik çökmüştür. Rusya ve Belarus arasında kurulan Parasal Birlik de dahil olmak üzere BDT'deki bütün siyasal çabalara rağmen ortak para biriminin varlığı için gerekli olan siyasal ve kurumsal ön koşullar var olmadığı için başarılı olamamıştır. Bu ön koşullardan bazıları; parasal ve mali hedefler konusunda güçlü siyasal mutabakatın, belirlenen hedefleri gerçekleştirecek ortak kurumların ve ortak mevzuatın var olmayışıdır.²⁴⁷ 1992'de Bişkek'te düzenlenen BDT Zirvesi'nde rublenin ortak para birimi olarak kalması için bir anlaşma imzalanmıştır ve Devletlerarası Banka (*Interstate Bank*) kurulması düşünülmüştür fakat her ikisi de uygulanmamıştır.²⁴⁸ 1994 yılına kadar devam eden başarısız ortak para birimi kalkışmalarının sonuncusu ise Belarus ile Rusya arasında imzalanan belge ile olmuştur.²⁴⁹

Eylül 1993'te BDT üye devlet başkanları, mal, hizmet, iş gücü ve sermayenin serbest dolaşımını sağlayan ortak ekonomik bölge kurmak; para, vergi, ücret, gümrük ve dış ekonomi politikalarını detaylandırmak; düzenleyici faaliyet yöntemlerini bir araya getirmek ve doğrudan üretim ilişkilerinin gelişimini sağlayacak uygun koşulları oluşturmak için ekonomik birlik kurulması konusunda anlaşmaya varmışlardır.²⁵⁰ Ocak 1995'te Rusya, Belarus ve Kazakistan gümrük birliği kurulması konusunda anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya Kırgızistan 1996'da ve Tacikistan 1997'de katılmıştır. Sadece deklare edici olarak kalan bu tür girişimler BDT'nin kurumsal gelişiminde kayda değer bir değişime sebep olmamıştır.²⁵¹

²⁴⁶ "Ukraine begins process of withdrawal from CIS", **AKI Press**, 20 March 2014, (Çevrimiçi) <https://akipress.com/news:537764>, Erişim Tarihi: 1 Mart 2018.

²⁴⁷ Marek Dąbrowski, "The Reasons of the Collapse of the Ruble Zone", **CASE Research Foundation**, Warsaw, November 1995, p.6.

²⁴⁸ **Ibid**, p.20.

²⁴⁹ **Ibid**, p.22.

²⁵⁰ CIS official website, (Çevrimiçi) <http://www.cisstat.com/eng/cis.htm>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.

²⁵¹ Rilka Dragneva and Kataryna Wolczuk, "Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?", **Chatham House**, Briefing Paper, Russia and Eurasia Programme, August 2012, p.4.

Putin'in devlet başkanı olarak seçilmesinden sonra Ocak 2000'de Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET- *Eurasia Economic Community-EAEC*) kurulmuştur. AET, tüm tarafları sözleşmelerle bağlayıcı hale getirmek için üyelerin onaylarını koordine etmeye ve çekince koymayı yasaklamaya çalışarak BDT'nin yapısında değişikliklerin yolunu açmıştır. AET, kalıcı yürütme organı olan Entegrasyon Konseyi'ni ve anlaşmazlık çözümleri için özel bir mahkeme kurmuştur. Fakat Avrasya Ekonomi Komisyonu'nun kararları bağlayıcı değildi.²⁵² 2000 yılında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kuran bir anlaşma imzalamıştır. Ekim 2005'te Özbekistan Topluluğa katılmak istediğini açıklamıştır ve günümüzde Ermenistan, Moldova ve Ukrayna gözlemci statüsündedir. 2003 yılında Belarus, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna Ortak Ekonomik Alan (*Common Economic Space-CES*) kurmak için anlaşma imzalamıştır.²⁵³ 2006 yılında Soçi'de yapılan Zirve'de Belarus, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan kurulmasına liderlik etmiştir ve Ocak 2007 yılında kurucu sözleşme imzalanmıştır. Kırgızistan ve Tacikistan ise ekonomileri hazır olduğunda katılacaklarını bildirmişlerdir. Kazakistan, Belarus ve Rusya Gümrük Birliği 2010 yılında faaliyete başlamıştır ve 2011 yılında tam olarak uygulanır hale gelmiştir.²⁵⁴

Üye devletlerin kendilerini kurumsal bir çerçeveye bağlamaya isteksiz olması, üyelerde birbirlerine karşı güven yerine kuşkunun yer bulması, etkili bir bağlayıcı mekanizmanın yokluğu, ortak hukuki bir çerçeve oluşturulmasını sağlayan girişimlerin yerel uygulamada yer edinemeyişi gibi sebeplerle entegrasyon adına yapılan sayısız girişimin büyük bölümü başarısız kalmıştır. Bu yüzden BDT'nin çok taraflı yapısı büyük ölçüde yüksek düzey diplomasi ve geleneksel güç mekanizmalarına dayanmıştır.²⁵⁵

2.3.1.2. Rusya-Belarus Birliği

²⁵² *Ibid*, p.4.

²⁵³ CIS official website, (Çevrimiçi) <http://www.cisstat.com/eng/cis.htm>, Erişim Tarihi: 24 February 2018.

²⁵⁴ Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures", First 6 Month, 2015, p.7 (Çevrimiçi), www.eurasiancommission.org, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2018.

²⁵⁵ Dragneva and Wolczuk, "Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?", p.3.

Tarihsel ve kültürel olarak Rusya'ya yakın olan Belarus, Rus hükümeti için batı periferisindeki güvenlik çıkarları ve sınır ötesindeki etkisini artırmak adına jeostratejik açıdan eşsiz bir değere sahiptir.²⁵⁶ Bu yüzden de 1992 yılından bu yana Rusya ile Belarus arasında ikili ilişkiler kurumsal olarak gelişerek devam etmektedir. Rusya ve Belarus Topluluğu'nu kuran anlaşmaya göre bu iki ülke metaryal ve entelektüel potansiyelini sağlamlaştırmak için siyasal ve ekonomik olarak entegre olmuş bir topluluk oluşturmayı düşünmüşlerdir.²⁵⁷ Yapılan her anlaşma iki devletin eşit statüde olduğunu açıklasa da bu anlaşmalar Rusya'nın üstünlüğünün artışı ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte iki ülkenin askeri güçlerinin entegrasyonu ve Belarus'un güvenlik siyasetinin Rusya ile bütünleşmesi hızla gelişmiştir.²⁵⁸

2 Nisan 1997 tarihinde Moskova'da iki ülkenin devlet başkanları Belarus ve Rusya'nın birliğini öngören bir anlaşma imzalamıştır. O tarihten bu yana 2 Nisan, Belarus ve Rusya halklarının birlik günü olarak kutlanmaktadır. 23 Mayıs 1997'de Belarus ve Rusya Birliği'nin kurucu sözleşmesi imzalanmıştır. 1997 ve 1998 yılları boyunca birliğin kurumsallaşması adına birçok adım atılmıştır; Yüksek Kurul, Yürütme Komitesi ve yürütme organları kurulmuştur ve ayrıca ortak bütçe ve birliğin ilk programı hazırlanmıştır.²⁵⁹

1999'da Rusya-Belarus Birliği kurulması için sözleşme imzalanmıştır.²⁶⁰ Rusya ve Ukrayna'yı kapsayan Slav bloğunu yeniden entegre etme arayışı iki ülkenin de çoğunluğu tarafından destekleniyordu. Aralık 1999'da Rus milli meclisinde 382 oy ve 3 red ile Birlik anlaşması onaylandı. 26 Ocak 2000 tarihinde iki ülkenin parlamentosundan

²⁵⁶ Peter Szyszlo, "Countering NATO Expansion: A Case Study of Belarus-Russia Rapprochement", **NATO Research Fellowship 2001-2003**, Final Report, June 2003, p.5.

²⁵⁷ **Standing Committee of Union State official website**, (Çevrimiçi) <https://www.postkomsg.com/>, Erişim Tarihi: 26 Şubat 2018.

²⁵⁸ Kaare Dahl Martinsen, "The Russian-Belarusian Union and the Near Abroad", **Norwegian Institute for Defence Studies**, June 2002, p.1.

²⁵⁹ **Standing Committee of Union State official website**, (Çevrimiçi) <https://www.postkomsg.com/>, Erişim Tarihi: 26 Şubat 2018.

²⁶⁰ **The New York Times**, (Çevrimiçi) <http://www.nytimes.com/1996/03/24/world/belarus-to-join-russia-in-a-union.html>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.

da geçerek ilgili sözleşme yürürlüğe girmiştir.²⁶¹ Fakat birliğin kurulmasını öngören anlaşmada ekonomik alan kurulacağı, ticaret engellerinin kaldırılacağı, yasaların uyumlaştırılacağı, işbirliği sağlanacağı konusunda mutabakat sağlansa da önceki anlaşmalarda olduğu gibi bunların nasıl gerçekleştirileceği konusuna yer verilmemiştir ve sadece askeri konulara açıklık getirilmiştir.²⁶² Günümüzde Rusya-Belarus Birliği'nin temel kurumlarını Yüksek Devlet Şurası, Parlamenterler Meclisi, Bakanlar Konseyi ve Birleşik Devlet Daimi Komitesi oluşturmaktadır.²⁶³

Askeri işbirliği konusunda önemli sayılabilecek gelişmelere örnek olarak Ocak 1995'te iki ülkenin savunma bakanları tarafından imzalanan "Memorandum for the Expansion and Deepening of Russian-Belarusia Co-operation" adlı anlaşma verilebilir. Bu anlaşma ile askeri tesislerin Rusya tarafından daha fazla kullanımı garanti altına alınmıştır ve yeni silahların geliştirilmesi, ortak endüstriyel üretim yapılması, ekipmanların standartlaştırılması ve yeni tesislerin kurulması konusunda yapılacak çabaların önü açılmıştır. Bu anlaşma ile ayrıca Vileyka ve Baranivichi'deki askeri kuruluşlar 25 yıllığına Rus donanmasına transfer edilmesi ve ücretsiz olarak kullanmaları öngörülmüştür. Şubat 1995'te yapılan bir diğer anlaşma ile de iki devletin sınır birliklerinde işbirliği yapma kararlaştırılmıştır ve Belarus'un Polonya, Litvanya ve Letonya ile olan sınırlarında uygulanmıştır.²⁶⁴

NATO'nun genişleme süreciyle Belarus'un stratejik değerinin artması, ekonomisi kötü olan Belarus'un Rusya'nın sübvansiyon ve kredilerine ihtiyaç duyması, Belarus'un yatırımlar ve ticaret konusunda Rusya'ya bağımlılığı, Belarus Cumhurbaşkanı'nın ekonomi, siyaset ve güvenlik alanlarındaki işbirlikleriyle koltuğunu sağlamlaştırma çabası, Rusya'nın Batı ile ticaretinde geçiş arteri olan Ukrayna'ya bağımlılığını azaltmak için Belarus'un iyi bir seçenek olması gibi dinamiklerle iki devletin entegrasyon süreci şekillenmektedir. Belarus Cumhurbaşkanı Lukashenka, kendini Rusya ile olan

²⁶¹ Martinsen, "The Russian-Belarusian Union and the Near Abroad", p.6.

²⁶² **Ibid**, p.7.

²⁶³ **Standing Committee of Union State official website**, (Çevrimiçi) <https://www.postkomsg.com/>, Erişim Tarihi: 26 Şubat 2018.

²⁶⁴ Martinsen, "The Russian-Belarusian Union and the Near Abroad", p.8.

ikişkillerinin garantörü ve Belarus'u da Rusya'nın güvenilir müttefiki olarak sergileyerek; "Belarus ordusu Rusya'nın batıdaki tek şeyidir ve bu konuda başka hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını söyleyebilirim çünkü Rus askeri güçlerinin yardımıyla biz hem Belarus'un hem Rusya'nın güvenliğini garanti altına almaktayız." gibi açıklamalar yapmıştır.²⁶⁵ Benzer olarak Belarus hükümeti çok defa Belarus-Rusya Birliğini, NATO'nun yayılmasını önlemek ve ABD liderliğindeki tek kutuplu sistemin sınırlandırılmasını sağlamak için alınan bir dizi önlem olarak ifade etmiştir.²⁶⁶

2.3.1.3. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

Kolektif Güvenlik Anlaşması (Collective Security Treaty-CST), 15 Mayıs 1992 tarihinde Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan tarafından imzalanmıştır. 7 Ekim 2002 tarihinde Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (Collective Security Treaty Organization-CSTO) imzalanarak Eylül 2003'te yürürlüğe girmiştir. 2004 yılında BM bu örgüte gözlemci statüsü vermiştir. Kolektif Güvenlik Anlaşması, bölgesel ve uluslararası güvenlik dinamiklerine adapte olma ve yeni tehdit ve zorluklara karşı harekete geçme ihtiyaçlarından dolayı bölgesel bir örgüte dönüştürülmüştür.²⁶⁷ Birçok akademisyen tarafından ise bu dönüşüm bölgedeki ABD ve NATO etkisine bir karşı hareket olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁸ Buna ek olarak Batken kazası²⁶⁹ ve Afganistan ile ilişkili güvenlik problemleri, güvenlik konularında bölge devletlerinin daha yakın bir işbirliğine ihtiyaç duyduğunu göstermiştir.²⁷⁰

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün temel hedefleri; askeri-politik işbirliğini koordine etmek ve derinleştirmek, kolektif temelde üye devletlerin ulusal güvenliğini

²⁶⁵ **Ibid**, p.9.

²⁶⁶ Szyzlo, "Countering NATO Expansion: A Case Study of Belarus-Russia Rapprochement", p.5.

²⁶⁷ **Collective Security Treaty Organization official website**, (Çevrimiçi) http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2018.

²⁶⁸ Elena Kropatcheva, "Russia and the Collective Security Treaty Organisation: Multilateral Policy or Unilateral Ambitions?", **Europe-Asia Studies**, Vol. 68, No: 9, 2016, p.1530.

²⁶⁹ "Minor clashes on Kyrgyz-Tajik border", **Neweurasia**, (Çevrimiçi) https://www.neweurasia.info/archive//2000/hot_en/08_22_Minorclashes_eng.htm, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2018.

²⁷⁰ Kropatcheva, "Russia and the Collective Security Treaty Organisation: Multilateral Policy or Unilateral Ambitions?", p.1530.

sağlayan çok taraflı bir kuruluş ve işbirliği mekanizması inşa etmek ve saldırıya maruz kalan üye devletlere yardım etmek gibi çeşitli yardımlarda bulunmaktadır.²⁷¹ Ayrıca silah üretimi, askeri personelin eğitimi, ortak hava savunma sistemi kurma, enerji güvenliği, terörizm ve narkotikle savaş konularında da işbirliği yapmaktadır.²⁷² Bu örgüt dış tehditlere karşı klasik kolektif savunma geliştirmenin ötesine geçerek terörizm, narkotik, siber saldırı, illegal göç, petrol ve doğalgaz hatlarının güvenliği gibi modern güvenlik tehditlerine karşı işbirliği yapmayı hedeflemektedir.²⁷³ Özellikle güvenlik alanında hareket eden BM Güvenlik Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrasya Ekonomik Topluluğu, Şangay İşbirliği Örgütü, BDT ve Uluslararası Denizcilik Örgütü gibi diğer uluslararası örgütlerle ilişkilerini geliştirmek için ciddi bir çaba sarfetmektedir.²⁷⁴

1999 ve 2000 yıllarında Kolektif Güvenlik Anlaşması üyelerine Özbekistan'ın da katılımıyla Kırgızistan'ın güneyinde uluslararası silahlı terörist grupların neden olduğu kriz etkisiz hale getirilmiştir. 1999 yılında Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'da bölgesel birlikler oluşturma kararı alınmıştır. 2000-2001 yıllarında kolektif güvenlik sistemi silahlarının ve birliklerinin statüsü belirlenerek 2001'de Kolektif Acil Müdahale Kuvvetleri (*Collective Rapid Deployment Forces*) oluşturulmuştur.²⁷⁵ Ocak 2007'de Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü Zirvesi'nde Putin'in girişimleriyle Barışı Koruma Güçleri kurulması kararlaştırılmıştır ve 2011'de özel eğitimli asker, polis ve sivil personelden oluşan 4000 kişilik askeri personel oluşturulmuştur.²⁷⁶ İlk barışı koruma tatbikatı ise Ocak 2012'de Kazakistan'da yürütülmüştür. 2009'da ise terör karşıtı operasyonlar yürüten, ulus aşırı suçlar ve uyuşturucu trafiği ile savaşan ve doğal afetlerden

²⁷¹ **Collective Security Treaty Organization official website,** (Çevrimiçi) http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2018.

²⁷² Marcel de Haas, "War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!", **The Journal of Slavic Military Studies**, Vol. 29, No: 3, 2016, p.389.

²⁷³ **Ibid.**, p.390.

²⁷⁴ **Collective Security Treaty Organization official website,** (Çevrimiçi) http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2018.

²⁷⁵ **Ibid.**

²⁷⁶ Haas, "War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!", p.390.

zarar gören bölgelere yardım götüren Kolektif Acil Müdahale Gücü kurulması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Çoğunluğu Rus ve Kazak askerlerden oluşan 20.000 kişilik bu ordunun Rusya'nın kara kuvvetleri üssü bulunan Duşanbe ve hava üssü bulunan Kant'ta (Kırgızistan) iki birimi bulunmaktadır. 2003-2016 yılları arasında en az 38 tane²⁷⁷ olmak üzere, Mart 2016'da Tacikistan'ın yakınlarında "Search 2016"²⁷⁸, 3 Ocak'ta "Combat Brotherhood 2017"²⁷⁹ ve 3-7 Ekim 2017'de "Search 2017"²⁸⁰ isimli 40'tan fazla askeri tatbikat düzenlenmiştir. "Kanal" operasyonu ise BM tarafından Afgan uyuşturucu trafiğine karşı yapılan en geniş ve etkili operasyon olarak tanınmıştır. 2003-2012 yılları arasında 270.000 kg'dan fazla uyuşturucu ve 11.000 kg silah yakalanmıştır.²⁸¹

Bölgede çıkan krizlerin büyük bölümünün çözümüne müdahil olmamakla ya da etkisiz kalmakla eleştirilen Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Rusya'nın bölgesel ve uluslararası faaliyetlerinde meşruiyet sağlama aracı olarak kullanmasına, bölge devletlerinin diğer küresel ve bölgesel aktörlerdence kendisine entegre olmasına ve örgütün kurumları sayesinde bölgedeki gelişmeleri daha yakından takip etmesine yardımcı olmaktadır.²⁸² Özellikle Rusya'ya ekonomik ve askeri olarak sıkı sıkıya bağımlı olan ve Afganistan kaynaklı terör problemlerinden etkilenen Kırgızistan ve Tacikistan için Rusya ve özelde bu örgüt önem taşımaktadır.²⁸³

2.3.1.4. Avrasya Ekonomik Birliği

²⁷⁷ **Ibid**, p.391.

²⁷⁸ "CSTO Countries Conduct Joint Military Exercises in Tajikistan", **AVIM**, (Çevrimiçi) <http://avim.org.tr/en/Bulten/CSTO-COUNTRIES-CONDUCT-JOINT-MILITARY-EXERCISES-IN-TAJIKISTAN>, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2018.

²⁷⁹ "Combat Brotherhood 2017 CSTO strategic exercise", **Ministry of Defence of Russian Federation official website**, (Çevrimiçi) <http://eng.mil.ru/en/mission/practice/more.htm?id=12144354@egNews>, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2018.

²⁸⁰ "Search 2017 CSTO tactical special exercise launched in Rostov region", **Ministry of Defence of Russian Federation official website**, (Çevrimiçi) http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12144494@egNews, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2018.

²⁸¹ Kropatcheva, "Russia and the Collective Security Treaty Organisation: Multilateral Policy or Unilateral Ambitions?", p.1544.

²⁸² **Ibid**, p.1530.

²⁸³ Haas, "War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!", p.405.

1995 yılında yapılan Belarus-Rusya Gümrük Birliği ve Kazakistan-Rusya Gümrük Birliği anlaşmalarıyla Avrasya bölgesinde ekonomik entegrasyonun temelleri atılmıştır. 1999’da Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan’ın katıldığı Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan anlaşması imzalanmıştır ve 2000’de bu ülkeler Avrasya Ekonomik Topluluğu’nun Kurucu Sözleşmesi’ni imzalamıştır. 2003 ile 2006 yılları arasında Ortak Ekonomik Alan anlaşmaları yapılmıştır ve 6 Ekim 2007’de Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında Avrasya Gümrük Birliği’ni kuran anlaşma imzalanmıştır.²⁸⁴

1 Haziran 2011’de Belarus, Kazakistan ve Rusya arasındaki Gümrük Birliği sonucu sınırlarındaki gümrük kontrolleri tamamen kaldırılmıştır. Her türlü gümrük kontrolü ve geçiş izni Gümrük Birliği’nin dış sınırına taşınmıştır ve bu ülkelerden ya da üçüncü ülkelerde üretilen mal ve araçların gümrük sınırları içinde serbest dolaşımı sağlanmıştır.²⁸⁵ 2012 yılında Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında Avrasya Ekonomik Komisyonu Sözleşmesi imzalandı, Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi tarafından Ortak Ekonomik Alan (OEA) yürürlüğe girdi ve Avrasya Ekonomik Komisyonu çalışmalarına başladı. OEA ve Gümrük Birliği’ni kapsayan topraklarda mal, sermaye, hizmet ve işçi dolaşımını serbestleştirmeye ve kısıtlamaları önlemeye çalışan OEA, bir dizi anlaşmayla ekonomiye devlet müdahalesini önleyen tekel önleyici politikalar tanımlamış, tarım üreticilerini destekleyen şartlar ve koşullar belirlemiş, endüstriyel mallar için verilen sübvansiyonların kurallarını birleştirmiş, ortak tarife politikası geliştirmiş, bazı sınırlamaların devam etmesiyle beraber hizmet ticaretinde ulusal işleyiş ve en çok kayırlan ulus işleyişi uygulamaya sokmuş ve uluslararası fikri mülkiyet anlaşmalarına dayanan hukuki çerçeve kurmaya çalışmış, işçi göçlerini serbestleştirmiş, petrol ve doğalgaz geçişleri hakkında kurallar belirlemiş ve uyuşturucu ile psikotrop maddelerin geçiş prosedürlerini düzenlemiştir.²⁸⁶

2014 yılında imzalanan sözleşme ile 1 Ocak 2015 tarihinde AEB yürürlüğe girmiştir. AEB malların, hizmetlerin, sermaye ve iş gücünün serbest dolaşımını sağlayan,

²⁸⁴ Eurasian Economic Commission, “Eurasian Economic Integration: Facts and Figures”, p.10.

²⁸⁵ **Ibid.**, p.21.

²⁸⁶ **Ibid.**, p.24-27.

sözleşme ve Birliğin içindeki uluslararası anlaşmalarla belirlenen sektörleri koordine etmeyi, uyumlaştırmayı ve ortak tek bir politika uygulanmasını amaçlayan bir örgüttür. AEB'ye 2 Ocak 2015'te Ermenistan'ın ve 12 Ağustos 2015'te Kırgızistan'ın katılmasıyla günümüzde AEB'nin üye devletleri; Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'dan oluşmaktadır. AEB, Kapsamlı bir biçimde ulusal ekonomileri iyileştirmek, aralarındaki rekabeti ve işbirliğini arttırmak ve üye devletlerin yaşam standartlarını arttırmaya yardımcı olan bir ilerleme sağlamak için kurulmuştur.²⁸⁷

AEB; AEB Mahkemesi, Avrasya Kalkınma Bankası (*Eurasian Development Bank*), Avrasya İstikrar ve Kalkınma Fonu (*Eurasian Fund for Stabilization and Development*) gibi destekleyici kurumlarla sağlamlaştırılmaktadır. 2012 yılından beri AEB'nin düzenleyici organı ve entegrasyonu harekete geçirme kuvveti olarak hareket eden Avrasya Ekonomik Komisyonu²⁸⁸ ve AEB Mahkemesi ulus üstü bir yapıya sahiptir. AEB Mahkemesi 1 Ocak 2015'te faaliyete başlamıştır. Kurumsal bir yapıya sahip olan AEB; Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi, Avrasya Hükümetlerarası Konseyi, Avrasya Ekonomik Komisyonu ve AEB Mahkemesi'nden oluşmaktadır. AEB Mahkemesi Yüce Divan, İstinaf Mahkemesi ve Yasama Meclisi'nden oluşmaktadır. Mahkemenin idaresi Mahkeme Yönetimi tarafından yapılır ve Hakimler Sekreterliği ile Mahkeme Sekreterliği'nden oluşur.²⁸⁹

Önceden karar alma sürecinde Belarus ve Kazakistan %21,5 oranında oya sahipken Rusya %57 oranında oy ile baskın bir pozisyona sahip olduğu ağırlıklı oy sisteminden sonar Avrasya Ekonomik Komisyonu'nda her üyeye birer oy verilmesinin kararlaştırılması ve oyların üçte ikilik çoğunlukla alınması önemli bir gelişme olmuştur.²⁹⁰

²⁸⁷ **Eurasian Economic Union official website**, (Çevrimiçi) <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.

²⁸⁸ Evgeny Vinokurov, "Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results", **Russian Journal of Economics**, Vol. 3, 2017, p.57.

²⁸⁹ **Court of EAEC official website**, (Çevrimiçi) <http://courteurasian.org/en/page-24651>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.

²⁹⁰ Kirkham, "The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony?" p.117.

Rusya'nın bölgesel etkisini artırmak, bölge ülkelerinin Batı ile entegrasyonunu engellemek, Çin'in Orta Asya'da artan etkisini kısıtlamak ve bölgede Rus üstünlüğünün sergilenmesi gibi konularda AEB'nin Rusya'nın çıkarlarına hizmet ettiği savunulmuştur.²⁹¹ AEB projesinin gelişmesiyle bölgede AB programlarının yoğunlaşması birbirine paralel olarak gelişmiştir ve Rusya AEB'yi AB'ye alternatif bir proje olarak sunmaya çalışmaktadır.²⁹²

Rusya'nın en önemli ihracat ürünü ve bütçe kaynağı olan petrolün dünya pazarında fiyatlarının düşmesi ve Ukrayna krizi sonrası Batı devletlerinin Rusya'ya uyguladıkları ekonomik yaptırımlar sonucu Rusya'da yaşanan ekonomik kriz, Rusya'ya bağımlı olan ve onunla rekabet edemeyen üye devletlerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiş ve aralarındaki ticaret miktarını ciddi şekilde etkilemiştir. O dönemde Rus hükümeti AEB'deki ekonomik işbirliğinin önceliği olduğunu belirtse de Rusya'nın AB ile ticareti uluslararası ticaretinin %49.5'ini oluştururken AEB ile ticareti yalnızca %6.6'sını oluşturmuştur. Rublenin değerinin düşmesiyle ortaya çıkan ekonomik kriz yatırımları azalttı, nüfusun reel gelirinde büyük bir düşüşe sebep oldu ve Rusya'da çalışan göçmenlerin ülkelerine getirdikleri işçi dövizlerinde (**remittances**) düşüşe sebep olmuştur. Ekonomileri büyük ölçüde bu işçi dövizlerine bağlı olan Kırgızistan ve Ermenistan'ın GSMH'de büyük düşüşler olmuştur ve bu durum yönetim kademesinde kaygılara ve sosyal gerilimlere sebep olmuştur.²⁹³

Ekonomideki olumsuz koşullara karşı önlem almak isteyen devletlerin tarife dışı kısıtlamaları gelişi güzel kullanmaya başlaması, makro ekonomik politikalarda koordinasyon eksikliği ve döviz kurundaki dalgalanmalar üye devletlerin ekonomik entegrasyonunu zayıflatmıştır.²⁹⁴ Bunlara ek olarak üye devletlerin ekonomik potansiyellerinin farklı olması, AEB'nin bütün üye devletlerin ekonomik işbirliğini artırmaktan çok Rusya ile diğer üyelerin ikili ekonomik ilişkilerini geliştirmeye eğilimli

²⁹¹ Jan Strzelecki, "The Eurasian Economic Union: a time of crisis", **OSW Commentary**, No: 195, 2016, p.1.

²⁹² **Ibid**, p.2.

²⁹³ **Ibid**, p.5.

²⁹⁴ **Ibid**, p.7.

olması, petrol ve doğalgaz için ortak pazar oluşturulmasının 2025'e, elektrik için olanın 2019'a ve hizmetler için olanın 2025'e ertelenmesinden dolayı entegrasyondan beklenen ekonomik fayda sınırlı kalmıştır.²⁹⁵ Bu tür olumsuzluklara ve eksikliklere rağmen içinde ulus üstü kurumlar bulunan ve kurumsallaşma ve gelişme konusunda adımlar atan Avrasya'nın en önemli projelerinden biridir.

2.3.2. Çin

SSCB'nin çöküşü, Çin'in Avrasya bölgesindeki etkisine hem yeni olanaklar sağlamış hem de özellikle kuzey ve kuzeybatı sınırında yeni risklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1990'lı yıllardan günümüze kadar Çin'in yeni girişimleri, bölgede siyasal, jeopolitik ve özellikle ekonomik açıdan belirgin değişikliklere yol açmıştır. Ekonomik açıdan iyi komşuluk ilişkileri geliştirerek bölgede jeopolitik etkisini arttırmak, özellikle Sincan (*Xinjiang*) bölgesinde ve ulusal ekonomisinde olumsuz etkiler doğurabilecek siyasal ve sosyal istikrarsızlıkların azalması için bölgesel gelişmeye katkı sağlamak ve ürettiği mallar için yeni pazarlar bulmak gibi hedeflerini gerçekleştirmek için Avrasya ve özelde zengin doğal kaynaklara sahip olan Orta Asya, Çin için önem taşımaktadır.²⁹⁶ Bahsedilen hedeflerin önemli iki aracı olan Bir Kuşak Bir Yol (Tek Kuşak Tek Yol, Kuşak ve Yol-*One Belt One Road*) projesi ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ, *Shanghai Cooperation Organization-SCO*) Çin'in Avrasya bölgesiyle entegrasyonunun itici gücünü oluşturmaktadır.

2013 yılında Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping Kazakistan'daki konuşmasında Orta Asya devletleriyle işbirliğini kademeli olarak oluşturulmak istediği İpek Yolu Ekonomik Kuşak projesini açıklamıştır.²⁹⁷ İlişkinin ilk basamağı; ulusal ekonomik gelişim stratejileri üzerine oluşturulacak politikalar konusunda iletişimi güçlendirmek, ikincisi; Pasifik'ten

²⁹⁵ **Ibid**, p.2.

²⁹⁶ Sebastien Peyrouse, "Chapter Ten: China and Central Asia", **The New Great Game : China and South and Central Asia in the Era of Reform**, Ed. by Thomas Fingar, Stanford, Stanford University Press, 2016, p.216.

²⁹⁷ "From Initiative to reality: Moments in developing the Belt and Road Initiative", **the State Council of the People's Republic of China official website**, (Çevrimiçi) http://english.gov.cn/policies/infographics/2015/04/23/content_281475094425039.htm, Erişim Tarihi: 3 Mart 2018.

Baltık’a giden ulaşım yolları inşa etmek, üçüncüsü; ticaret ve yatırım olanakları sağlamak, dördüncüsü; finansal esnekliği arttırmak ve Orta Asya’yı dünya pazarında daha rekabetçi hale getirmek ve sonuncusu; uyumu arttıran karşılıklı insan değişimi yapmaktadır.²⁹⁸

Çin’in batısındaki ekonomik gelişimi artırma ve Çin’i Avrupa’ya hem karadan hem denizden bağlama gibi çeşitli amaçlarla oluşturulmuş Kuşak ve Yol projesi kapsamında altyapı, doğal kaynaklar, finansal ve endüstriyel işbirliği gibi konularda işbirliği geliştirmek için Avrasya bölgesinde projeye dahil olan devletlere yatırım ve finansal destek vermekte, düşük faizli krediler sağlamakta, ulaşım ve doğal kaynak çıkarma projeleri yapmaktadır.²⁹⁹ Çin devleti ve resmi kurumları tarafından yürütülen ve yaklaşık 60 ülkeyi kapsayan bu projenin uygulanması için dahil olan ülkeler *China Development Bank*, *Asian Investment Infrastructure Bank* ve *Export-Import Bank* gibi bankalarla fonlanmaktadır.³⁰⁰

2004 yılında Kazakistan’ın enerji endüstrisini geliştirmek için iki ülke arasında Hükümetlerarası İşbirliği Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun, ekonomi ve ticaret, enerji, güvenlik ve sosyal konularda olmak üzere dört alt komisyonu vardır.³⁰¹ Ayrıca Çin-Kazakistan Girişimcilik Komitesi de kurulmuştur. 2011’de Özbekistan ile de Hükümetlerarası İşbirliği Komisyonu kurulmuştur. 2012 ve 2013 yılları arasında Çin tüm Orta Asya devletleriyle yeni altyapı projeleri ve ekonomik anlaşmalar yaparak ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine yükseltmiştir.³⁰² Rusya’ya olan bağımlılığı azaltmak ve dış ilişkilerini çeşitlendirmek isteyen Orta Asya devletleri dışındaki diğer Avrasya ülkelerinin gündeminde de Çin ile ilişkiler önemli bir yer edinmiştir. Örneğin Yol ve Kuşak projesine dahil olan Gürcistan’da yeni limanlar ve tren yolları inşa edilmiştir, Ukrayna Kırım’ın Rusya tarafından ilhakı öncesinde bu bölgede 160 bin hektarlık alanı Rusya’ya kiralama

²⁹⁸ Ian Bond, “The EU, the Eurasian Economic Union and One Belt, One Road Can they work together?”, **Centre for European Forum**, March 2017, p.6.

²⁹⁹ Bernardo Mariani, “China’s role and interests in Central Asia”, **Saferworld**, October 2013, p.10.

³⁰⁰ Mathieu Duchâtel and et al, “Eurasian integration: Caught between Russia and China”, **European Council on Foreign Relations**, June 7, 2016, (Çevrimiçi) http://www.ecfr.eu/article/essay_eurasian, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³⁰¹ Mariani, “China’s role and interests in Central Asia”, p.11.

³⁰² **Ibid**, p.12.

konusunda anlaşmaya varmıştır ve Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Bakü limanı projenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.³⁰³ 2017'de Tiflis'te düzenlenen Kuşak ve Yol Forumu'nda Gürcistan ile Çin arasında serbest ekonomik bölgesi kurulması kararlaştırılmıştır ve ayrıca Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan'ı birbirine bağlayan demir yolu faaliyete başlamıştır.³⁰⁴ Mayıs 2015'te Putin, AEB ile Yol ve Kuşak projesinin birbiriyle rakip değil birbirini tamamlayıcı olduğunu söylemiş ve Jimping ile ikisini uyumlaştırma konusunda bir anlaşma yapmıştır. Fakat Rusya bu iki projeyi birleştirme konusunda dikkatli hareket ederek hızlı adımlar atmamaktadır.³⁰⁵

İlk olarak Şangay Beşlisi (*Shangai Five*) adıyla 1996'da kurulan örgüt; silahsızlanmayı teşvik etmek ve SSCB'nin çöküşü sonrası eski Sovyet devletleriyle Çin arasındaki karşılıklı güveni arttırmak için oluşturulmuştur. Çin'e komşu olan Orta Asya devletleri sınırlardaki silah kontrolü sürecinde önemli bir role sahip olmuştur. 2001'de Şangay İşbirliği Örgütü ismini almıştır. ŞİÖ; Avrupa, Yakın Doğu, Orta Asya ve Güney Doğu Asya'dan çeşitli ülkeleri biraraya getiren uluslararası ve hükümetlerarası bir örgüttür. Üye devletlerin toplam popülasyonu yaklaşık 1,5 milyon insanı kapsarken diyalog partnerleri ve gözlemci statüsündeki devletlerle bu sayı dünya nüfusunun neredeyse yarısına tekabül etmektedir.³⁰⁶ ŞİÖ üye devletlerinin kapladıkları alan ise Avrasya'nın beşte üçünü oluşturmaktadır. ŞİÖ üç tür katılımcıdan oluşmaktadır; üye devletler: Çin (1996), Rusya (1996), Kazakistan (1996), Kırgızistan (1996), Tacikistan (1996) ve Özbekistan (2001), Pakistan (2017), Hindistan (2017), gözlemci devletler: Moğalistan (2004), İran (2005), Belarus (2010) ve Afganistan (2012), diyalog partnerleri:

³⁰³ Vsevolod Samokhvalov, "The new Eurasia: post-Soviet space between Russia, Europe and China", **European Politics and Society**, Vol. 17, Sup: 1, 2016, p.86.

³⁰⁴ "Georgia eyes gains in China's Belt and Road initiative", **Aljazeera**, November 28, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.aljazeera.com/news/2017/11/georgia-eyes-gains-china-belt-road-initiative-171128160451540.html>, Erişim Tarihi: 3 Mart 2018.

³⁰⁵ Bond, "The EU, the Eurasian Economic Union and One Belt, One Road Can they work together?", p.7.

³⁰⁶ Haas, "War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!", p.379.

Sri Lanka (2009), Türkiye (2012), Nepal (2015), Kamboçya (2015), Azerbaycan (2015) ve Ermenistan (2015).³⁰⁷

ŞİÖ bölgede barış, güvenlik ve istikrarı arttırmak, siyaset, ticaret, ekonomi, bilim, teknoloji, kültür, eğitim, enerji, ulaşım, turizm, çevre gibi birçok alanda işbirliğini amaçlayan bir örgüttür. ŞİÖ güvenlik örgütü olarak kurulsa da üye devletler, sıklıkla bu örgütün önceliğinde ekonomik işbirliğinin olduğunu ve askeri koordinasyonun büyük rol oynamadığını belirtmiştir. Dahası üye devletler önem ifa eden askeri konularda ortak nokta bulamamışlardır ve üye devletlerin ortak anlayışı diğer devletlerin içişlerine karışmamaktır.³⁰⁸

Bölge ülkelerinin ortak sorunu haline gelen terörizm ile savaşmak için Taşkent'te kurulan Bölgesel Teröre Karşı Kuruluş (*Regional Anti-Terrorist Structure-RATS*) bölgesel terörist hareketlerini analiz etmek, terör hareketleri hakkında bilgi alışverişi yapmak ve terör karşıtı politakalar konusunda tavsiyelerde bulunmak için 2004'de faaliyete geçmiştir. ŞİÖ'nin önemli faaliyetlerinden bir diğeri silah anlaşmaları yapmaktır. Rusya'nın ikili ilişkilerinde önemli bir yer tutan silah ihracatı için ŞİÖ uygun bir platform oluşturmaktadır. 2002-2016 yılları arasında Çin'in neredeyse tamamına katıldığı 22 tane barış misyonu ve terör karşıtı tatbikatları içeren çeşitli askeri tatbikatlar düzenlenmiştir.³⁰⁹

Güvenlik, siyaset ve ekonomik alandaki bölgesel girişimlerin dışında sosyal ve kültürel alanda da etkileşim kurulmaya çalışılmaktadır; Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da Konfüçyus Enstitülerinin verdiği dil kursları ve kültürel programlar günümüzde faaliyet göstermektedir. ŞİÖ Network University 2010 yılında eğitim ve insan değişimi konularında işbirliği yürütmüştür.³¹⁰

2.3.3. AB ve ABD

³⁰⁷ “The Shanghai Cooperation Organisation”, **The Shanghai Cooperation Organisation official website**, (Çevrimiçi) http://eng.sectsco.org/about_sco/, Erişim Tarihi: 3 Mart 2018.

³⁰⁸ Haas, “War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!”, p.380.

³⁰⁹ **Ibid**, p.381.

³¹⁰ Mariani, “China's role and interests in Central Asia”, p.1.

2009 yılında yapılan ortak politika girişimiyle “*Eastern Partnership*” (EaP); AB, üye devletleri ve altı doğu komşusu (*Eastern Neighbours*) olan Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve derinleştirmek için oluşturulmuştur. Partner ülkelerde öncelik verdiği konular ise ekonomiyi, kurumları ve yönetimi güçlendirmek, ulaşım, enerji, çevre ve iklim değişikliği konularında yeni adımlar atmak ve insan değişimini arttırmaktır.³¹¹

2009-2017 yılları arasında EaP ülkelerindeki küçük ve orta büyüklükteki şirketlere (kobi) 1.5 milyon Euro destek verilmiş, 10 bin yeni iş kurulmuş, girişimcilere 100 binin üzerinde kredi verilmiş ve 20 bin insan eğitilmiştir. 2017’de yapılan Eap Zirvesi’nde 2020 yılına kadar kobilere 100 milyon Euro değerinde kendi para değerlerinde kredi verileceği, oluşturulan “dijital paket” kapsamında 50 milyon Euro yardım yapılacağı ve yeni iş kolları kurulacağı açıklanmıştır. 2014’ten beri AB sivil toplumun gelişmesine 95 milyon Euro destek vermiştir. Bu dönemde sivil toplum örgütlerinin sayısı 600’ün üzerine çıkmış ve günümüzde 29 üyeye sahip olan “*Civil Society Fellowship*” programı oluşturulmuştur. 2020 hedefleri içinde demokratik yönetimlerin oluşması için 170 milyon Euro destek verileceği açıklanmıştır. 2014’ten bu yana 10.400 öğrenci AB ülkelerinde ya da diğer EaP ülkelerindeki yabancı üniversitelerde okumuştur ve çoğu partner ülkede uygulanan vize muafiyeti bu ülkelere büyük bir kolaylık sağlamaktadır. 80 bin gencin, genç çalışanın, öğrencinin ya da akademik personelin değişim ve dolaşımına yeni olanakların sağlanacağı ve Avrupa okulları kurulması için 340 milyon Euro destek verileceği açıklanmıştır.³¹²

AB, Avrasya’daki partner ülkelerle ortaklık ve işbirliği anlaşmaları imzalayarak bu ülkelerle olan ticaret hacmini, çeşitli reformların yapılmasını ve prosedürel olarak ülkelerin AB ile uyumlaşmasını arttırmıştır. “*EU4Energy*” ve “*EU4Business*” girişimleriyle ticari ve ekonomik alışveriş artırılmıştır. AB’nin önemli enerji partneri ve Hazar’ın enerji kaynaklarını Avrupa’ya ulaştırmada merkezi role sahip olan

³¹¹ “20 Deliverables for 2020: Bringing tangible results for citizens”, **European Council**, p.2, (Çevrimiçi) <http://www.consilium.europa.eu/media/31690/eap-generic-factsheet-digital.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³¹² **Ibid**, p.2-4.

Azerbaycan'ın Bakü limanı ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına yatırımlar yapılmıştır. Ayrıca Güney Gaz Koridoru ve yapılması planlanan Şah Deniz II projesi de iki taraf için önem taşımaktadır. Ukrayna'da ise 1 Ekim 2017'den “*Deep and Comprehensive Free Trade Area*” anlaşması yürürlüğe girmiştir. Ukrayna krizi sonrası yardıma ihtiyacı olduğu tespit edilen 4 milyon insana yardım götürülmüştür.³¹³

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT, *Organization for Security and Co-operation in Europe-OSCE*) toplamda 57 üyeye sahiptir ve eski Sovyet ülkelerinin hepsi bu örgüte üyedir. Silah kontrolü, sınır yönetimi, insan ticaretini önleme, terörizme karşı koyma, çatışmaları önleme ve çözme, siber güvenlik, demokratikleşme, ekonomi, eğitim, seçimler, çevre, insan hakları gibi konulara odaklanmaktadır.³¹⁴ Örneğin 2005'te, 1990'ların başında Moldova'da merkezi yönetimle ayrılıkçı unsurlar arasında çatışmalar sonucu ortaya çıkan Transdinyester çatışmasının çözümü için AGİT, Rusya ve Ukrayna arabulucuk faaliyetlerinde bulunmuştur.³¹⁵

AB'nin bölgedeki işbirliği araçları çoğunlukla bürokratik ve kurallarla çevrilidir. Bu düzenleyici yaklaşımın Avrasya ülkelerinde sağlayacağı fayda açık ve ani olmadığı için bölge ülkelerini daha derin bir entegrasyona itmemiştir. Bir diğer söylemle bu ülkelere maliyetli reformlar yapmak için yeterli sebep verilmemiştir ve ayrıca yapılan parasal destekler bu geniş coğrafya için sınırlı kalmıştır.³¹⁶ Fakat yine de AB, Rusya ve Çin'in bölgede artan varlığını dengelemek isteyen devletler için büyük önem taşımaktadır.

NATO'nun bölgede genişlemesine “sınırlarımızda güçlü bir askeri bloğun ortaya çıkması Rusya'nın güvenliğine doğrudan gelen bir tehdittir” sözüyle tepki gösteren Putin, NATO'nun bölgedeki varlığının Rusya için büyük bir öneme sahip olduğunu

³¹³ **Ibid**, p.2-3.

³¹⁴ **Organization for Security and Co-operation in Europe official website**, (Çevrimiçi) <https://www.osce.org/>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³¹⁵ “Conflict prevention and resolution”, **Organization for Security and Co-operation in Europe official website**, (Çevrimiçi) <https://www.osce.org/>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³¹⁶ Jeanne Park, “The European Union's Eastern Partnership”, **Council on Foreign Relations website**, March 13, 2014, (Çevrimiçi) <https://www.cfr.org/background/european-unions-eastern-partnership>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

göstermiştir.³¹⁷ 11 Eylül saldırısı, Orta Asya'yı Amerikan stratejistlerin ve politikacıların bilincinde dış sahadan merkeze kaydırmıştır. ABD bölgede kendini baş aktör haline getirmek için askeri de dahil çeşitli araçlarını kullanmaya başlamıştır. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Taşkent'teki ziyaretinde ABD'nin çıkarlarının Afganistan'daki çatışmanın ötesinde olduğunu söylemiştir.³¹⁸ ABD'nin, Çin ve Rusya'ya yakın olduğu için ABD için önem teşkil eden bölgede³¹⁹ kullandığı en büyük uluslararası araç ise NATO kapsamındaki “*Partnership for Peace*” programıdır. Partner ülkeler ile NATO üyeleri arasında ve partner ülkelerin kendileri arasında istikrarı artırmak, savaş tehditlerini azaltmak ve güvenliği güçlendirmek gibi hedeflerle kurulan *Partnership for Peace* programına eski Sovyet ülkelerinin tamamı dahil olmak üzere toplam 22 üyesi vardır. Ayrıca Ukrayna-NATO Komisyonu ile de iki taraf arasında ilişkiler güçlendirilmeye çalışılmaktadır.³²⁰

2.3.4. Türkiye

SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'nin 90'lı yıllarda Orta Asya konusundaki ilk önceliği Türk devletlerinin uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi olmuştur.³²¹ Sonrasında, Türkiye'nin Orta Asya ve Avrasya dış politikası sosyal, ekonomik ve kültürel gibi çeşitli alanlarda, farklı araçlar kullanarak uygulanmış ve bölge ülkeleri ile etkileşimi iç ve dış dinamiklere bağlı olarak dönem dönem artmış ve azalmıştır. Türkiye'nin Avrasya devletleriyle resmi ilişkilerinde Bakanlıklar, YÖK, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakfı,

³¹⁷ **Ibid.**

³¹⁸ J. Peter Pham, “Beijing’s Great Game: Understanding Chinese Strategy in Central Eurasia”, **American Foreign Policy Interests**, Vol. 28, 2006, p.63.

³¹⁹ Stephen Blank, “The Strategic Importance of Central Asia: An American View”, **Defense Technical Information Center**, Spring, 2008, p.73.

³²⁰ “The Partnership for Peace Programme”, **NATO S&T Organizaiton official website**, (Çevrimiçi) <https://www.sto.nato.int/Pages/partnership-for-peace.aspx>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³²¹ “Hakkımızda”, **TİKA**, (Çevrimiçi) <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

Odalar ve Borsalar Birliği, Dış Ekonomik Kurumlar³²² ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi uluslararası örgütler gibi çok sayıda kuruluş vardır.

Türkiye için önemli bir ekonomik diplomasi aracı olan³²³ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA); Türk Cumhuriyetlerinin kendi sosyal yapısını üretmelerine, kendi kimliklerini sağlıklı bir şekilde inşa etmelerine, kültürel ve siyasi haklarının genişlemesine, teknik altyapı konusunda eksiklerin giderilmesine yardımcı olmak gibi hedeflerle 1992 yılında kurulmuştur. Hala faaliyetlerine devam eden TİKA, bölgede okullar, kütüphaneler, laboratuvarlar inşa etmiş, üniversitelere teknik donanım yardımları yapmış, Türk Dili ve Kültür Merkezleri ve Program Koordinasyon Ofisleri kurmuş, ekonomik yatırımlar ve faaliyetleri arttırmıştır. Türkiye bugün Türkçe konuşan ülkelerle en çok teknik işbirliği yapan kuruluşlar arasında yer almaktadır.³²⁴

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri süreci, Türkiye'nin girişimleriyle Türkiye ve onunla dil birliği olan Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın katılımıyla Sovyetler Birliğinin 1991'de dağılması sonrasında kurulan bir forum olarak ortaya çıkmıştır. Merkezi İstanbul'da olan ve 2009'da kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (Türk Konseyi-TDİK) üye devletleri; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'den oluşmaktadır.³²⁵ Kurumsal bir yapıya sahip olan ve her sene çeşitli konularda zirveler düzenleyen Türk Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekretarya'dan oluşmaktadır. Türk Konseyi'nin ilişkili kurumları ise; TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı), TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi), Türk İş Konseyi, Türk Akademisi ve Türk

³²² Hakan Güneş, "Türkiye-Orta Asya İlişkileri," **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi, İstanbul, DER Yayınları, Eylül 2012, s.716.

³²³ **A.g.e.** s.732.

³²⁴ "Hakkımızda", **TİKA**, (Çevrimiçi) <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³²⁵ "Genel Bilgi", **Türk Konseyi resmi internet sitesi**, (Çevrimiçi) http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

Kültür ve Miras Vakfı'dır.³²⁶ Türk Konseyi'ne üye devletler arasında Özbekistan ve Türkmenistan'ın yer almaması ve üye devletlerin düzenlenen zirvelerde Rusça konuşması³²⁷ örgütün büyük bir başarısızlığı olarak görülebilir.

2.3.5. Hindistan ve Pakistan

Hindistan'ın Avrasya için keskin hatlı bir politikası olmasa da bölge, aktif rol aldığı öncelikli alanlarından biridir. Hindistan'ın Avrasya bölgesiyle ilişkilerini etkileyen temel üç çıkarı vardır; Hindistan'ın ekonomik büyümesi için hayati olan enerji arzını ve ulaşımını güven altına almak ve çeşitlendirmek (enerji), bölgede radikal İslamcı grupların artarak Hindistan'ın güvenliği için tehdit oluşturmasını önlemek (güvenlik), rakip olduğu Pakistan ve Çin ya da bölgedeki diğer dış güçler tarafından kendi hareket alanının daraltılmasını önlemektir (bölgede güç dengesi sağlamak).³²⁸

Hindistan 1993'te Orta Asya ülkeleriyle siyasi ilişkiler, ekonomi, ticaret, teknolojik işbirliği ve kültürel alışveriş gibi çeşitli alanlarda anlaşmalar yapmıştır. Ayrıca diplomatlar, iş adamları, yönetici ve bankacılar için eğitim faaliyetlerinde bulunmayı teklif etmiştir. 1997'de ise ilk defa bölgeye aktif bir şekilde girmiştir. Tacikistan'da yaralı askerlerin iyileştirilmesi için gayri resmi gizli bir hastane açmıştır. 2002'de Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'ye yakın olan Ayni'de askeri hava üssü açmış ve Tacikistan'ın Hava Gücü'nü eğitime ve Sovyetler'den kalan silahlarını tamirat etme konusunda anlaşma yapmıştır.³²⁹

³²⁶ "TÜRK KONSEYİ (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)", **Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı resmi internet sitesi**, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³²⁷ "Türkçe konuşan ülkeler Rusça anlaştı", **Hurriyet**, 19 Aralık 2006, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/turkce-konusan-ulkeler-rusca-anlasti-5640894> ; "Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi'ne Rusça damgası", **En Son Haber internet sitesi**, (Çevrimiçi) <http://www.ensonhaber.com/turkce-konusan-ulkeler-zirvesi-rusca-konusan-ulkeler-zirvesine-dondu.html>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³²⁸ Amit Das Gupta, "India and Central Asia", **Key Players and Regional Dynamics in Eurasia: The Return of the 'Great Game'**, Ed. by Maria Raquel Freire and Roger E. Kanet UK, Palgrave Macmillan, 2010, p.156.

³²⁹ **Ibid**, p.157.

ABD ve Asya Kalkınma Bankası tarafından desteklenen Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Projesi'nin (TAPI) Afganistan'daki 774 kilometrelik kısmına Şubat 2018'de temel atılmaya başlanmıştır. Hindistan ve Pakistan için büyük önem taşıyan uzunluğu 1.814 kilometre olacak hattın ekonomik ve politik ilişkileri geliştirmesi beklenmektedir. Ayrıca aynı tarihte Türkmenistan-Afganistan-Pakistan elektrik hattı ve fiber optik kablo hattının temel atma töreni de gerçekleştirilmiştir.³³⁰ İki ülkenin bölge ülkeleriyle etkileşiminin arttığını gösteren bir diğer gelişme ise ŞİÖ'ye Pakistan ve Hindistan'ın tam üye olmasıdır.

2.3.6. İran

Avrasya ülkeleriyle yüzyıllara dayanan sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerinin var olması, sınır komşusu olması, tarihi İpek Yolu güzergahında yer alması gibi faktörler İran ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu ilişkinin niteliğini ve büyüklüğünü ise İran-Rusya ilişkileri, İran-ABD düşmanlığı sonucu İran'ın küresel ve bölgesel pozisyonu, devrimci İslam devleti kimliği ve kendini Avrasya bölgesinde merkezi konumda görerek stratejiler geliştirmesi etkilemektedir.³³¹ ŞİÖ'ye daimi üye olarak bölgede daha aktif olmak için adımlar atan İran, bağımsızlığını kazanan Orta Asya devletlerini ilk tanıyan ve onlarla diplomatik ilişkilere ilk giren ülkelerden biridir. İran, 1990'ların başında Nogorno-Karabağ sorunu ve 1990'ların sonunda Tacikistan'daki problemlerin çözümünde arabuluculuk faaliyetleri yürütmüştür.³³² Sınır komşusu olan Türkmenistan'dan enerji ve elektrik ihtiyacının bir kısmını karşılamakta, kurulan Kazakistan-İran-Türkmenistan demiryolu ile etkileşimi fazlalaştırmakta, resmi

³³⁰ Marat Gurt, "Leaders launch start of Afghan section of TAPI gas pipeline", **Reuters**, February 23, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.reuters.com/article/us-turkmenistan-afghanistan-gas-pipeline/leaders-launch-start-of-afghan-section-of-tapi-gas-pipeline-idUSKCN1G70PU>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³³¹ Mohiaddin Mesbahi, "Eurasia between Russia, Turkey, and Iran", **Key Players and Regional Dynamics in Eurasia: The Return of the 'Great Game'**, Ed. by Maria Raquel Freire and Roger E. Kanet UK, Palgrave Macmillan, 2010, p.176.

³³² **Ibid**, p.181.

dili Farsça olan Tacikistan ile kültürel ve ekonomik ilişkilerini artırmakta ve İpek Yolu Demiryolu projesi gibi ulaşım projelerinde Kazakistan'ı kilit ülke olarak görmektedir.³³³

Tablo 5: Avrasya bölgesindeki ülkelerin çeşitli uluslararası örgütlere üyelikleri

Örgüt/Üye Devlet	BM	IM F	DT Ö	AGİT	NAT O (PfP)	AB (EaP)	İİ T	Eİ T	TDİ K	Tür k soy	Tür k pa	KE İ	Şİ Ö	BD T	KGA Ö	A EB
Azerbaycan	✓	✓	●	✓	■	■	✓	✓	✓	✓	✓	✓	■	✓		
Belarus	✓	✓	●	✓	■	■							●	✓	✓	✓
Ermenistan	✓	✓	✓	✓	■	■						✓	■	✓	✓	✓
Gürcistan	✓	✓	✓	✓	■	■						✓				
Moldova	✓	✓	✓	✓	■	■						✓		✓		
Ukrayna	✓	✓	✓	✓	■	■						✓		✓		
Kazakistan	✓	✓	✓	✓	■		✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
Kırgızistan	✓	✓	✓	✓	■		✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
Özbekistan	✓	✓	●	✓	■		✓	✓		✓			✓	✓	✓	
Tacikistan	✓	✓	✓	✓	■		✓	✓					✓	✓	✓	
Türkmenistan	✓	✓		✓	■		✓	✓		✓				✓		
&																
Rusya	✓	✓	✓	✓	■		●					✓	✓	✓	✓	✓
AB	✓	✓	✓			✓						●				
ABD	✓	✓	✓	✓	✓							●				
Çin	✓	✓	✓										✓			
Hindistan	✓	✓	✓										✓			
İran	✓	✓	●				✓	✓					●			
Pakistan	✓	✓	✓				✓	✓					✓			
Türkiye	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	■			

(✓: üye ●: gözlemci üye ■: partner ülkeler (NATO için Partnership for Peace, AB için Eastern Partnership, ŞİÖ için diyalog partner ülkeleri))³³⁴

Faaliyetlerine günümüzde devam eden başlıca uluslararası örgütlere Avrasya devletlerinin katılımlarını gösteren yukarıdaki tabloya bakıldığında görüleceği üzere bölge ülkeleri birçok farklı aktörün liderlik ettiği örgütlere katılım göstermiştir. Orta Asya

³³³ “İran'ın Orta Asya Stratejisi”, **TASAM**, 17 Mayıs 2016, (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/tr/TR/Icerik/28847/iranin_orta_asya_stratejisi, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

³³⁴ UN official website, <http://www.un.org/en/member-states/> ; IMF official website, <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.aspx> ; WTO official website, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm , OSCE official website, <https://www.osce.org/participating-states> ; OIC official website, <https://www.oic-oci.org/states/?lan=en> ; NATO official website, <https://www.nato.int/cps/su/natohq/51288.htm> ; EU official website, https://eeas.europa.eu/topics/eastern-partnership_en ; ECO official website, http://www.eco.int/general_content/85059-Member-States.html?t=General-content ; TDİK resmi internet sitesi, http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10 ; TÜRKSOY resmi internet sitesi, <http://www.turksoy.org/> ; TURKPA resmi internet sitesi, <http://turk-pa.org/tr> ; BSEC official website, <http://www.bsec-organization.org/member/Pages/member.aspx> ; SCO official website, http://eng.sectsc.org/about_sco/ ; CSTO official website, <http://www.odkb-csto.org/en/information/> ; CIS official website, <http://e-cis.info/> ; EAEU official website, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-countries>, Erişim Tarihi: 7 Mart 2018.

devletleri içinde bu örgütlere en çok katılım gösteren devletler ise Kazakistan ve Kırgızistan'dır. Türkmenistan'ın DTÖ üyeliğinin olmaması dışında geriye kalan üç devlet aynı örgütlere üye değildir. Kurumsal yapıya sahip örgütler kurmaya çalışarak bölge ile entegrasyonu arttırmaya çalışan en önemli aktörler ise Rusya, Çin ve Türkiye'dir. Yalnız Türkiye'nin bölgecilik girişimleri Rusya'nın gerisinde kalmaktadır. Özellikle AEB'ye Tacikistan ve Özbekistan'ın ileriki yıllarda katılım göstermesi durumunda Rusya ile bölge ülkelerinin ortak üye olduğu uluslararası örgütlerin sayısı artacaktır.

2.4. Orta Asya'da Güç, Siyaset ve Rekabet

Günümüzde Avrasya bölgesi genel itibariyle özellikle Batı (ABD ve AB), Çin ve Rusya arasında güç ve nüfuz mücadelesine dönüşmüş durumdadır. Bölgeyle ilişki kurmak isteyen devletlerin ve bölgedeki entegrasyon projelerinin sayısının artması, entegrasyon araçlarının yumuşak ve sert güç unsurlarını içeren şekilde çeşitlenmesi ve yarışın dönem dönem kızışması; realist ve jeopolitikçiler için muhtemelen şaşırlacak bir durum değildir. Mearsheimer Ukrayna ile ilgili yazmış olduğu makalesinde, büyük güçlerin kendi topraklarının yakınındaki potansiyel tehditlere karşı her zaman hassas olduklarından bahsetmiştir.³³⁵ Bu hassasiyet ve pastadan daha fazla pay alma çabası bölgedeki entegrasyon girişimlerinin sayısını arttırmış olsa da bunlardan büyük bölümünün Orta Asya'da kayda değer olumlu bir sonuca vesile olduğunu söylemek güçtür.

Avrasya bölgesinde süregelen entegrasyon girişimleri Rus bürokrat Aleksandr Sternik tarafından "Orta Asya'da bütün dünyada olan şey oluyor; fikirlerin, kavramların ve jeopolitik projelerin savaşı. İşbirliği için en cezbedici ve pragmatik seçeneği sunan taraf kazanan olacaktır."³³⁶ sözleriyle çok güzel bir şekilde özetlenmiştir. Bölgede etkin bir aktör olmak isteyen devletlerin arasındaki ilişki tek bir dinamiğe dayanmaz ve karmaşık bir bütünlük içerir. Mathew ve Kanet, Avrasya'daki uluslararası siyasetin bölge kaynakları üzerinde rekabet ve kendine fiilen hareket alanı sağlama yarışı gibi geleneksel

³³⁵ John J. Mearsheimer, "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin", **Foreign Affairs**, September/October 2014, p.4.

³³⁶ Herd, "Chapter 9: The "Battle of Ideas, Concepts, and Geopolitical Projects" in Central Asia: Implications for Russo-Chinese Relations?", p.183.

siyasi hedeflerden tamamen kopmadığını savunmuştur. Bölgedeki rekabetin türü zamanla değişkenlik gösterse de aktörlerin temel hedefleri genel itibariyle geçmiş tecrübeleriyle benzerlik taşımaktadır. Rusya, SSCB'nin çökmesiyle sarsılan imajını ve güç kaybını onarmak isterken Batı en azından eski Sovyet coğrafyasının batı kısmını kapsamına dahil etmek istemektedir.³³⁷

Bölge dışı güçler tarafından bölgeye yapılan entegrasyon girişimleri Rusya tarafından sıfır toplamli oyun mantığıyla ele alınmaktadır. Yani başka bir gücün bölgede yayılması ve faaliyet alanını genişletmesi kendisi için bir kayıp ve tehdit olarak algılanmaktadır. Bir önceki bölümde örneklerine yer verildiği gibi Rusya NATO'nun bölgede yayılmasına ve AB'nin bölgeyle kurmaya çalıştığı komşuluk ilişkilerine çeşitli şekillerde tepkiler göstererek bu güçlerin entegrasyon projelerine karşı projeler geliştirmiştir. Eski Sovyet bölgesinde Batı etkisini ortadan kaldırmak için Rusya'daki Ermeni işçilerin izinlerini kesme ve ekonomik kısıtlamalarda bulunma ile tehdit etmesi gibi ekonomik şantajlar, ekonomik yardımlar, Gürcistan ve Ukrayna'ya ulaşan doğalgaz akışını kesmesi gibi ekonomik yaptırımlar, askeri müdahale ve 2010'da Kırgız Cumhurbaşkanı'nı deviren darbeye destek olma gibi çeşitli stratejiler sürdürmüştür.³³⁸

Birçok Rus uzman Avrasya'nın istikrarını sağlamanın en iyi yolunun Rus dilinin, etnisitesinin ve geleneklerinin yayılmasıyla oluşabileceğini savunmuştur. Bu durum, Rusya'nın "**Derzhavnost**" (büyük güç gibi düşünme ve hareket etme) duygusunu yeniden tamir etmek için önem teşkil etmektedir.³³⁹ Rus liderler Batı'nın Rusya'nın güçsüzlüğünden sistemli olarak avantaj sağladığını ve Rusya'nın temel stratejik çıkarlarına saygı duymadığını düşünmüştür. Birçok Batılı yazar da bu konuda Batı'ya eleştiride bulunmuştur. Loftus ve Kanet'e göre Batı'nın, Rusya'yı ve onun bölgedeki çıkarlarını büyük ölçüde göz ardı etmesi, Batı ile Rusya arasındaki ilişkinin zarar görmesine sebep olmuştur. Böylece Rus liderler, Rusya'nın bölgesel başat güç ve büyük

³³⁷ Sussex and Kanet, "Introduction: Power, Politics and Confrontation in Eurasia", p.7.

³³⁸ Loftus and Kanet, "Whose Playground Is It, Anyway? Power Rivalries in Post-Soviet Space", p.20.

³³⁹ Mathew and Kanet, "Introduction: Power, Politics and Confrontation in Eurasia", p.3.

küresel güç olmasını taahhüt eden rövanşizm politikası sürdürmüştür.³⁴⁰ Benzer bir yaklaşımla Shearman'a göre Batı, Rusya'yı uluslararası normlara ve kurallara karşı bir tehdit olarak inşa etmeye kalkıştığı için Putin'in dış politikası daha saldırgan bir tutum izlemiştir.³⁴¹ Rusya'nın Gürcistan'a 2008'deki askeri müdahalesi, 2014'ün başlarında Kırım'ı ele geçirmesi ve 2014-2015 yıllarında Ukrayna'nın doğusuna yaptığı müdahaleler, Mathew ve Kanet tarafından bölgeye yönelik Batı girişimlerini ve bölge ülkelerinin Batı ile entegre olmasını engellemeyi amaçlayan Rusya'nın savunmacı tepkileri olarak değerlendirilmiştir.³⁴² NATO'nun genişleme politikası ve 2008 yılında Burcharest'te yapılan NATO Zirvesi'nde Gürcistan ve Ukrayna'yı üyeliğe alma düşünceleri, ABD'nin Ukrayna'yı Rusya'nın yörüngesinden çıkarıp Batı'ya entegre etme politikası, AB ve ABD'nin demokrasi teşvikiyle bölgede meydana gelen renkli devrimleri desteklemeleri ve AB'nin yeni komşuluk politikalarıyla bölgeye yayılması; Rusya'nın çıkarlarını tehdit etmiş ve daha saldırgan bir politika izlemesine sebep olduğu belirtilmiştir.³⁴³ Bunlara ek olarak NATO'nun Yugoslavya'ya müdahalesi, Körfez ve Orta Doğu'da tek taraflı güç kullanması, Rusya'da rejim karşıtlarını desteklemesi, Rus suçluları ve Çeçen teröristleri ülkesinde barındırması, Rusya'ya ekonomik yaptırımlarda bulunması; Rusya'nın ulusal çıkarlarına düşmanlık olarak algılanmıştır.³⁴⁴ Mearshemier'a göre bir gün ABD, Çin'i sınırlandırmak için Rusya'ya ihtiyaç duyacaktır fakat günümüzdeki ABD siyaseti, Rusya ile Çin'i daha fazla yakınlaştırmaktan başka bir şey yapmamaktadır.³⁴⁵

Bobo Lo'ya göre Rusya'ya fayda sağladığı için Rusya ile Çin'in bölgedeki işbirliğinin varolduğu düşünülebilir çünkü bu durum Rusya'nın birçok amacına hizmet

³⁴⁰ Loftus and Kanet, "Whose Playground Is It, Anyway? Power Rivalries in Post-Soviet Space", p.16.

³⁴¹ Peter Shearman, "Putin and Russian Policy Toward the West", **Power, Politics and Confrontation in Eurasia: Foreign Policy in a Contested Region**, Ed. by Roger E. Kanet and Matthew Sussex, New York, Palgrave Macmillan, 2015, p.71.

³⁴² Mathew and Kanet, "Introduction: Power, Politics and Confrontation in Eurasia", p.5.

³⁴³ Mearshemier, "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin", p.1.

³⁴⁴ Shearman, "Putin and Russian Policy Toward the West", p.83.

³⁴⁵ Mearshemier, "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin", p.8.

etmektedir; Çin ABD'nin stratejik ve normatif baskınlığına karşı denge oluşturuyor, Putin'in yerel ve dış politikasını meşrulaştırmasında ona yardımcı oluyor, AB ile yapılan enerji müzakerelerinde ve füze tartışmalarında görüldüğü üzere Rusya'nın batıyla olan pazarlık pozisyonunu güçlendiriyor ve en önemlisi Çin kendi tarafındayken Rusya kendini küresel güç olarak lanse edebileceğini düşünüyor.³⁴⁶

Karşılıklı kazanç prensibiyle ilerleyen Çin-Rusya işbirliğinde iki taraf da istikrarlı ilişkiden fayda sağlamaktadır. Fakat gelecekte dinamik büyüme gösteren Çin ile Rusya arasındaki uçurumun açılması yani güç dengesinin artan bir şekilde bozulması ilişkileri olumsuz etkileyerek Avrasya bölgesinde entegrasyonu artırmak için birlikte liderlik yaptıkları girişimleri bozabileceğini düşünmek yanıltıcı olmayacaktır. Lo'ya göre Rusya'nın Uzak Doğu'sunda ve Sibiry'a'nın doğusunda egemenliğini kaybetmesi ve Çin'in bu alanda ekonomik güç haline gelmesi, Çin'in gelecekte en büyük küresel güç haline gelerek Rusya'yı kendinden aşağıda gelen bir konuma itmesi ya da Kuzey Doğu Asya ve Orta Asya'nın lider gücü olması gibi seneryoların gerçekleşmesi sonucu ikili ilişkilerin bozulması muhtemeldir.³⁴⁷

Bölge ile ilişki kuran ülkelerin hareket alanlarını ve uluslararası alanda attıkları adımları şekillendiren en önemli dinamiklerden biri ekonomidir. Bu yüzden bu ülkelerin karşılıklı ekonomik bağımlılıkları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan dış ticaret ilişkilerine bakmak faydalı olacaktır. Rusya, AB'nin 4. büyük ticaret partneri ve AB, Rusya'nın en büyük ticaret partneridir. Fakat ticaret oranı 2012'den 2016 yılına %44'lük bir düşüş yaşayarak 339 milyar dolardan 191 milyar dolara düşmüştür. Ayrıca AB ülkeleri, Rusya'daki en büyük yatırımcı ülkeler konumundadır. Rusya'daki doğrudan yabancı yatırım miktarının dörtte üçü AB üyesi devletlerden gelmektedir.³⁴⁸ 2016'daki verilere göre Rusya'nın ihracat partnerleri içinde Çin %9,8'lik yere sahipken, ithalat

³⁴⁶ Bobo Lo, "A Partnership of Convenience", **The New York Times**, June 7, 2012, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2012/06/08/opinion/a-partnership-of-convenience.html>, Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.

³⁴⁷ **Ibid.**

³⁴⁸ "Countries and regions", **European Commission official website**, (Çevrimiçi) <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/russia/>, Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.

partnerleri arasında birinci olarak %20,9'luk orana sahip olmuştur. Türkiye'nin, Rusya'nın ihracat partnerleri arasındaki payı %4,8 ve ithalat partnerleri arasındaki payı %1,18'dir.³⁴⁹

Çin için ABD tek vazgeçilemez partneri olmakla beraber, AB dış ticaretinin en önemli partneridir. Rusya ise 2,4 milyar dolarlık ticaret ile Çin'in ihracatının yalnızca %1,4'ünü, ithalatının ise %8,3'ü karşılamaktadır. Rusya'nın Çin'e ihracatı ise toplam ihracatının %13'ünü, ithalatının ise %5,2'sine tekabül etmektedir.³⁵⁰ Çin'in ihracat partnerlerinin oranlarına baktığımızda ise ABD %18,39'luk bir orana sahipken Rusya'nın oranı %1,78'dir. Çin'in ithalat partnerleri arasında Rusya'nın oranı ise %2,03'tür.³⁵¹ Son dönemde Rusya, AB ile ekonomik ilişkilerini azaltmaya eğilimli olsa da hem Rusya hem de Çin için en büyük ticari ilişki kurdukları bölge Avrupa'dır bu yüzden AB'yi göz ardı ederek ekonomik ve siyasi adımlar atamayacakları aşıkardır. Rusya'nın dış politika sınırlarının çizilmesinde önemli rol oynayan petrol fiyatlarını kendisinin etkileyememesi Çin ve AB karşıtı dış politika izlemesini sınırlandırmaktadır. Diğer taraftan özellikle Çin'in ekonomik büyümesi ve ABD'nin ikili ilişkilerdeki ticaret açığı Batı tarafından endişeyle karşılanmakta ve yakından takip edilmektedir. Ayrıca Rusya, Çin'in doğal kaynak gereksinimi için önem teşkil etse de ticaret oranının %2'lerde kaldığı göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan ekonomik verilere bakarak Çin'in Rusya için önemi, Rusya'nın Çin için olan öneminden daha fazla olduğu sonucu çıkarılabilir.

Önceden de belirtildiği gibi entegrasyonu tek bir sebebe dayandırmak yanlış olur. Entegresyon sürecinde hem bölgecilik (**top-down relations**), hem bölgeselleşme (**bottom-up relations**), hem de büyük aktörlerin birbirleri arasındaki ilişkinin belirleyici role sahip olduğunu görüyoruz. Bu süreç; tercihler, pazarlıklar ve kurumların yer aldığı iç içe geçmiş, kompleks ve sürekli değişim gösteren bir yapıdır. Devletler kimle daha fazla

³⁴⁹ "Country Analysis", **WITS official website**, (Çevrimiçi) <http://wits.worldbank.org/visualization/country-analysis-visualization.html>, Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.

³⁵⁰ **Resource Trade Earth website**, (Çevrimiçi) <https://resourcetrade.earth/data?year=2016&units=value>, Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.

³⁵¹ "Country Analysis", **WITS official website**, (Çevrimiçi) <http://wits.worldbank.org/visualization/country-analysis-visualization.html>, Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.

etkileşim kuracağını çıkarlarına ve kimliklerine göre belirler ve bu aktörlerle çeşitli pazarlıklar yapar. Bu pazarlıklara örnek olarak Rusya'nın üye olmaları için bölge ülkelerine krediler ve ekonomik kolaylıklar sağlaması verilebilir. Fakat Rusya'nın bölge ile entegrasyon girişimlerinde sadece yumuşak güç unsurlarını kullandığını söylemek yanlış olur. Nye'in varsayımının burada devreye girdiği söylenebilir; “genellikle güçlü aktörler belirli anlaşmalar yapmaya çok az ihtiyaç duyarlar, diğerlerini tehdit edebilir ve onları istediklerini yapmaya zorlayabilir. Bu aktörler, diğerlerinin tercihleri hakkında daha çok bilgiye sahip oldukları için kurumların işlemlerini kendi avantajlarına manipüle edebilirler.” Aktörlerin entegrasyondaki rolünü görmezden gelen birçok işlevselci teorisyenden farklı olarak Avrasya entegrasyonu için Schmitter'in entegrasyon yaklaşımının daha uygun olduğu söylenebilir; kendi çıkarları peşinde koşan aktörlerin hedeflerine varmak için geliştirdiği işlevsel bağlantılar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA ÖNE ÇIKAN ENTEGRASYON PROJESİ: AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

3.1. Avrasya Entegrasyon Sürecinin Tarihi Gelişimi ve Avrasya Ekonomik Birliği

1994 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Lomonosov Moscow State Üniversitesi'nde yapmış olduğu ünlü konuşmasında, bölgede birbirine entegre olmuş ekonomilerle konsolide edilmiş devletler birliği kurulması önerisinde bulunması Avrasya Ekonomik Birliği'nin temellerini atmıştır.³⁵² Bu doğrultuda 1995 yılının başında Kazakistan, Belarus ve Rusya devletleri, birbirleri arasında serbest ticaret işbirliğinin önündeki engelleri kaldırmayı, malların serbest dolaşımını ve adil rekabeti amaçlayan Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzaladılar. Fakat 1990'lı yıllarda Gümrük Birliği fiilen işlemeye başlamamıştır. 1996 yılında ise bu üçlü gruba Kırgızistan da katılarak ekonomik ve insani alanda entegrasyonu arttırmayı hedefleyen bir anlaşma imzalanmıştır ve 1998'de Tacikistan da Gümrük Birliği Anlaşması'na katılmıştır.³⁵³

2000 yılında tarafların kanunlarının uyumlaştırılması ve ekonomilerinin yapısal inşası konusunda daha yakından ortak bir çalışma sağlanması için Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuş ve 2003'ten itibaren Ortak Ekonomik Alan kurulması için gerekli olan hukuki çerçevenin hazırlanmasına hız verilmiştir. Ukrayna bu sürece başlangıçta aktif olarak katılmış olsa da Avrasya entegrasyon sürecine katılımı kısa sürede son bulmuştur. 2006'da Sochi'de yapılan Zirve'de Belarus, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan inşasının kurucu ülkeleri haline gelmiştir. Ayrıca Kırgızistan ve Tacikistan'ın ekonomileri hazır olduğunda konsolidasyon süreçlerine katılabileceklerine dair mutabakata varılmıştır. 2007 yılında Ortak Gümrük Bölgesi ve Gümrük Birliği kurulmasına dair bir anlaşma

³⁵² Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures", p.6.

³⁵³ Katarzyna Czerewacz-Filipowicz and Agnieszka Konopelko, **Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States: Economic and Political Factors**, Switzerland, Springer International Publishing, 2017, p.65.

imzalanmıştır. Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında yapılan Gümrük Birliği, Ocak 2010'da uygulamaya başlamış ve bundan bir buçuk yıl sonra Haziran 2011'de tam kapasite ile işlemeye başlamıştır. Böylece üye devletlerin gümrük bölgeleri birleşerek tek bir ortak gümrük bölgesi oluşturulmuştur. Günümüzde Ortak Gümrük Yasası, Ortak Gümrük Tarifesi, yabancı ticaret için ortak sistem ile gümrük ve teknik düzenleme alanlarında ortak hukuki çerçeve, bu bölgede uygulanmaktadır.³⁵⁴

18 Kasım 2011'de Kazakistan, Belarus ve Rusya devlet başkanları ortak bir bildiriyle daha ileri bir entegrasyon isteği ortaya koyarak Ortak Ekonomik Alan kurulmasının yolunu açmışlardır.³⁵⁵ 1 Ocak 2012'de malların, hizmetlerin, sermaye ve işçilerin serbest dolaşımını, birleşmiş mevzuatı ve 170 milyon tüketiciyi kapsayan pazarı içeren Ortak Ekonomik Alan'ın hukuki çerçevesi kurulmuştur.³⁵⁶ 2 Ocak 2012'de Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun çalışmaya başlamasıyla birlikte bölgede süregelen 20 yıllık entegrasyon sürecinde ilk defa ulus üstü daimi bir yürütme organı kurulmuştur. 24 Ekim 2013 tarihinde Avrasya Ekonomik Yüksek Şurası üyeleri Ermenistan'ın Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan'a üye olmasına karar vermişlerdir ve üyelik için hazırlanan yol haritası 24 Kasım 2013'te onaylanmıştır.³⁵⁷

2013-2014 yıllarında Avrasya Ekonomik Komisyonu ile Belarus, Kazakistan ve Rusya'dan yetkili merciler AEB Anlaşması'nın oluşturulması konusunda aktif olarak çalışmışlardır ve 29 Mayıs 2014 tarihinde üye devletlerin liderleri AEB Kurucu Anlaşması'nı imzalamıştır.³⁵⁸ 10 Ekim 2014 tarihinde ise Ermenistan'nın AEB'ye katılmasını kararlaştıran anlaşma Minsk'te imzalanmış ve aynı gün taraf ülkelerin devlet başkanları Kırgızistan'ın Ortak Ekonomik Alan'a katılımını öngören yol haritasını onaylamıştır. Moskova'da 23 Kasım 2014 tarihinde Kırgızistan devlet başkanı Almazbek Atambayev AEB'ye katılım anlaşmasını imzalamıştır. AEB, 1

³⁵⁴ Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Intefration: Facts and Figures", p.7.

³⁵⁵ "Presidents of Belarus, Russia and Kazakhstan sign Eurasian Economic Integration Declaration", **Official Website of Republic of Belarus**, 18 November 2011, (Çevrimiçi) http://www.belarus.by/en/press-center/news/presidents-of-belarus-russia-and-kazakhstan-sign-eurasian-economic-integration-declaration_i_2873.html, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2018.

³⁵⁶ "Russia, Belarus, Kazakhstan Start 'Eurasian' Economic Space", **Novite: Sofia News Agency**, January 1, 2012, (Çevrimiçi) <https://www.novinite.com/articles/135291/Russia%2C+Belarus%2C+Kazakhstan+Start+%27Eurasian%27+Economic+Space>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2018.

³⁵⁷ Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures", p.8.

³⁵⁸ **Ibid.**

Ocak 2015'te faaliyete başladıktan sonra 2 Ocak 2015'te Ermenistan ve 12 Ağustos 2015'te Kırgızistan AEB'ye üye devletler haline gelmiştir.³⁵⁹

Ekonomik entegrasyonun en önemli parçalarından biri olan Gümrük Birliği'nin kurulması ile birlikte 182,1 milyon tüketiciyi kapsayan bu büyük pazarda Ortak Gümrük Kanunu, Ortak Gümrük Tarifesi, yerel pazarı koruma sistemi, gümrük düzenlemeleri ve ortak hukuki düzenlemeler uygulanmaktadır. 6 Haziran 2010'da Gümrük Birliği'nin Gümrük Kanunu yürürlüğe girdikten sonra Kazakistan, Belarus ve Rusya'nın gümrük bölgesinde ortak gümrük düzenleme sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Gümrük tarifesi ve tarife dışı düzenleme sürecine analitik destek ve bilgilendirme sistemi kurulmasıyla birlikte gümrük izni süreci daha şeffaf, yeknesak ve pratik hale getirilmiştir. Haziran 2011'de Belarus, Kazakistan ve Rusya arasındaki sınırlarda gümrük kontrolü tamamen kaldırılarak tüm gümrük kontrolleri ve geçiş izinleri Gümrük Birliği'nin dış sınırına taşınmıştır. Böylece Gümrük Birliği sınırları içinde ya da üçüncü ülkelerde üretilen ve yerli tüketime sunulan mallar ve araçların Gümrük Birliği sınırları içinde serbest dolaşımı sağlanmıştır. 2011 yılının sonunda Gümrük Birliği'nin hukuki ve sözleşmeye dayalı temeli, 70'in üzerinde uluslararası anlaşma ve Gümrük Birliği Komisyonu'nun 900'ün üzerindeki çözümü ile oluşturulmuştur. Avrasya Ekonomik Komisyonu 2 Şubat 2012'de faaliyetlerine başlayarak teknik düzenleme, bitki sağlığı ve veterinerlik alanlarında gerekli tüm yetkiyi devralmıştır. O zamandan bu yana Gümrük Birliği'nin teknik düzenlemeleri konusundaki standartların sayısı 8000'e ulaşmıştır ve entegrasyonun bir sonraki basamağı olan Ortak Ekonomik Alan'a geçişini sağlayan yasal çerçeve oluşturulmuştur. Ortak Ekonomik Alan'ın kurulmasıyla birlikte çizilen sınırlar içinde mallar, hizmetler, sermaye ve işçilerin serbest dolaşımı sağlanmıştır.³⁶⁰

Avrasya entegrasyon düzeyini ve entegrasyon sürecinde en ön plandaki proje olan Avrasya Ekonomik Birliği'nin gelişim seviyesini anlamak adına bölgenin özelliklerine elverişli belirli göstergelerden faydalanmak yararlı olacaktır. Yeni işlevselcilik teorisi ele alınırken bahsedildiği üzere Haas'ın ekonomik entegrasyon

³⁵⁹ Areg Gharabegian, "The Eurasian Economic Union and Armenia", **The Armenian Weekly**, October 20, 2015, (Çevrimiçi) <https://armenianweekly.com/2015/10/20/the-eurasian-economic-union-armenia/>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2018.

³⁶⁰ Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures", p.20-22.

kurulması için gerekli gördüğü altyapı koşulları; çoğulcu sosyal yapı, ekonomik ve endüstriyel gelişmişlik ve üye devletler arasında ortak ideolojik özellikleri içeren belirli derecede homojenliğin var olmasıdır. Fakat bu özelliklerin ve ortaya koyduğu teorinin Avrupa entegrasyon projesiyle var olan yakın ilişkisi teorinin genel itibarıyla uygulanabilirliğini sekteye uğratmaktadır. Bu yüzden Haas ve Schmitter, 1964 yılında Latin Amerika'daki entegrasyon projelerini inceledikleri çalışmalarında teoriye daha geniş bir uygulama alanı sağlayan birtakım ölçütler ortaya koymuşlardır.³⁶¹ Bir bölgedeki entegrasyon projesinin geldiği noktayı daha iyi anlamamızı sağlayan bu ölçütleri Avrasya bölgesine uyarlamak, AEB'yi doğru bir şekilde analiz etmekte büyük fayda sağlayacaktır.

Haas ve Schmitter'in entegrasyon projelerini incelerken belirledikleri değişkenler: Birlik kurulmadan önce edinilmesi gereken değişkenler (altyapı koşulları), birliğin kurulması için müzakere edilirken ve fiilen kurulduğu zamanki değişkenler (kuruluş koşulları) ve birlik faaliyete geçtikten sonraki süreçte ortaya çıkan değişkenler (süreç koşulları) olarak üç temel kategoriye ayrılmaktadır.³⁶² Altyapı koşulları; birimlerin büyüklüğü, birimler arasındaki faaliyetlerin oranı, çoğulculuk ve ulusal elitlerin birbirini tamamlar nitelikte olmasıdır (ulusal ortamda birbirine tekabül eden grupların benzer özellikler ve değerlere sahip olması). Kurulum koşulları; yeni oluşturulan kurumların yönetsel amaçları ve birliğin gücünden oluşmaktadır. Entegrasyon sürecinin koşulları ise karar alma tarzı, faaliyetlerin büyüme oranı ve aktörlerin uyum yeteneğidir.³⁶³

2012'de AEB kurulmadan önceki Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan'ın varlık gösterdiği entegrasyon süreciyle Avrupa entegrasyon sürecinin ilk yıllarının karşılaştırmalı çalışmasının yapıldığı bir çalışmada Haas ve Schmitter'in ortaya koyduğu bu koşullar Avrasya bölgesine uyarlanarak uygulanmıştır.³⁶⁴ Belirlenen altyapı koşullarından ise genel itibarıyla entegrasyona dahil olan bölge ülkelerinin çoğulcu demokrasilere sahip olmamasından ve Avrupa devletlerine nazaran daha

³⁶¹ Haas and Schmitter, "Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America", pp.705-737.

³⁶² *Ibid.* p.711.

³⁶³ *Ibid.* p.720.

³⁶⁴ Blockmans, Kostanyan and Vorobiov, "Towards a Eurasian Economic Union: The challenge of integration and unity", pp.1-39.

otoriter bir siyasi sistem içinde elitler ve çıkar gruplarının entegrasyona etkisinin kısıtlı olmasından ötürü bu ölçütler çıkarılmış ve diğer koşullar ile birlikte üye devletlerin ticari merkezleri arasındaki mesafe farkına bakılmıştır. Kurulum koşullarında ise Haas ve Schmitter'ın "yönetimsel hedefler" ölçütü yerine "ortak ticari politikaların uygulanması" ölçütüne yer verilmiştir.³⁶⁵ Bu çalışmada ise altyapı koşulları içinden çoğulculuk ve elitlerin uyumu koşulları çıkarılarak Avrasya entegrasyonunun gidişatını oldukça etkileyen devlet liderlerinin rolüne ve bölgede zorlayıcı güç olarak hareket eden Rusya'nın varlığına bakılacaktır. Blockmans, Kostanya ve Vorobiov'un çalışmasında yer almayan fakat Haas ve Schmitter'ın süreç koşullarından olan ve birlik faaliyetlerinde ülkelerin birbirleriyle olan ekonomik etkileşim değişimini ortaya koyan "faaliyet oranları" ve üye devletlerin birliğin politikalarını ne derece uyguladığını ortaya koyan "hükümetlerin uyum yeteneği" ölçütlerini ele almak AEB'nin başarısını, geldiği noktayı ve entegrasyonun türünü ortaya koymakta yardım sağlayacaktır ve bu hedefleri gerçekleştirmek adına bu bölümde belirtilen koşullar sırasıyla AEB'ye uygulanacaktır.

Tablo 6: Entegrasyon koşulları

Haas&Schmitter'in entegrasyon koşulları	Blockmans,Kostanya&Vorobiov'un entegrasyon koşulları	Bu çalışmada yer alan entegrasyon koşulları
Altyapı Koşulları: -Birimlerin büyüklüğü -Ticari faaliyet oranı -Çoğulculuk -Elitlerin uyumu	Altyapı Koşulları: -Birimlerin büyüklüğü -Ekonomik merkezler arası mesafe -Ticari faaliyet oranı	Altyapı Koşulları: -Birimlerin büyüklüğü -Ticari faaliyet oranı -Devlet liderleri -Zorlayıcı gücün varlığı
Kurulum Koşulları: - Yönetimsel amaçlar - Birliğin gücü	Kurulum Koşulları: -Ortak politikaların uygulanması -Ulus üstü kurumlar	Kurulum Koşulları: -Ortak politikaların uygulanması -Birliğin gücü
Süreç Koşulları: -Karar alma tarzı -Faaliyetlerin oranı -Hükümetlerin uyum yeteği	Süreç Koşulları: -Karar alma tarzı -Entegrasyonun ekonomik etkileri	Süreç Koşulları: -Karar alma tarzı -Faaliyetlerin oranı -Hükümetlerin uyum yeteği

³⁶⁵ Ibid. p.30.

3.2. Altyapı Koşulları

Entegrasyon sürecinin başlangıç noktasını belirlemek, sonrasında kurulan birlik ile kat edilen yolu anlamak ve öncesi ile karşılaştırmak adına büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden ilk iki koşulda daha çok nicel verilerden yararlanarak oluşturulan bu bölümde birimlerin büyüklüğü, faaliyetlerin AEB öncesindeki oranları, devlet liderlerinin rolü ve zorlayıcı gücün varlığına sırasıyla bakılacaktır.

3.2.1. Birimlerin Büyüklüğü

Haas ve Schmitter'a göre birlik kurulmadan önce edinilmesi gereken koşullardan ilki birliğe katılan ülkelerin büyüklüğü ve gücü ile ilişkilidir. Burada önemli olan salt askeri güç ya da katılımcıların endüstriyel kapasitesi değil bu özelliklerin nispi ağırlığıdır.³⁶⁶ Aşağıdaki tabloya bakıldığında rahatlıkla görülebileceği üzere AEB'ye üye devletlerin yüz ölçümleri toplamı içinde Rusya'nın payı %85'le ezici çoğunluğa sahiptir. Ona en yakın yüz ölçümüne sahip olan Kazakistan'dan bile beş kattan fazla büyüktür. Rusya'nın üye devletler arasında homojenliği bozan ezici çoğunluğunu nüfus oranlarında da görmek mümkündür. Rusya'nın nüfusu AEB'ye üye devletlerin toplam nüfusunun %84'üne tekabül etmektedir. Bir ülkenin ekonomik gücünü anlamamızı sağlayan GSMH verilerine bakıldığında Rusya'nın GSMH'si 1,58 trilyon ABD doları olmasıyla üye devletlerin toplam GSMH miktarının %87'sini oluşturmaktadır. 55 farklı faktöre bakılarak oluşturulan ve 136 ülkeyi kapsayan askeri güç sıralamasına göre Rusya, ABD'den sonra dünyada en fazla askeri güce sahip ikinci ülkedir. AEB üyesi devletlerin sıralamalarının ortalaması 54. sıraya tekabül ederken Rusya'nın ikinci sırada yer alması askeri açıdan da Rusya'nın üye devletler arasında üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Rusya AEB'nin GSMH'sinin %80'inden fazlasını oluştururken Belarus yalnızca %3'ünü oluşturmaktadır.³⁶⁷ Bu dinamiklere bakarak üye devletlerin bir büyük (Rusya), iki küçük (Kazakistan ve Belarus) ve iki çok küçük (Kırgızistan ve

³⁶⁶ Haas and Schmitter, "Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America", p.711.

³⁶⁷ Kirkham, "The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony?", p.118.

Ermenistan) birimden oluştuğunu ve birimler arasında büyük bir asimetrinin ve Rus baskınlığının var olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 7: Birimlerin büyüklüğü

	Yüz ölçümü (km ²) ³⁶⁸	Popülasyon	GSMH (milyar ABD doları) ³⁶⁹	Askeri güç sıralamasında dünyadaki yeri ³⁷⁰
Rusya	17.098.242	146,8 milyon ³⁷¹	1,58 bin	2
Kazakistan	2.724.900	18.311,7 bin ³⁷²	159,41	50
Belarus	207.600	9492 bin ³⁷³	54,44	41
Kırgızistan	199.951	6256,7 bin ³⁷⁴	7,57	91
Ermenistan	29.743	2969,9 bin ³⁷⁵	11,54	84
Toplam	20.260.436	174,32 milyon	1812,96	-
Rusya'nın toplamdaki oranı	%85	%84	%87	-

3.2.2. Ticari Faaliyet Oranı

Haas ve Schmitter'a göre birimler arasında işlevsel benzerlik ya da farklılık kurulmadan önce ticari değerler, işçi hareketliliği ve öğrenci değişimi gibi devletler

³⁶⁸ “CIA The World Factbook”, **CIA**, (Çevrimiçi) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2147rank.html>, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

³⁶⁹ “IMF Datamapper: GDP statistics 2017”, **IMF**, (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD>, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

³⁷⁰ “2018 Military Strength Ranking”, (Çevrimiçi) <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

³⁷¹ **Russian Federation Federal State Statistics Service**, (Çevrimiçi) http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/figures/population/, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

³⁷² **Ministry of national economy of Republic of Kazakhstan Committee on statistics**, (Çevrimiçi) http://stat.gov.kz/faces/homePage?_adf.ctrl-state=1cofdestrj_9&lang=en&_afLoop=4542950131348801#%40%3F_afLoop%3D4542950131348801%26lang%3Den%26_adf.ctrl-state%3Ddt6f1fjg1_4, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

³⁷³ **National Statistical Committee of the Republic of Belarus**, (Çevrimiçi) http://www.belstat.gov.by/en/ofitsialnaya-statistika/social-sector/demografiya_2/osnovnye-pokazateli-za-period-s-___po-___gody_3/size-and-natural-increase-of-population_2/, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

³⁷⁴ **National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic**, (Çevrimiçi) <http://stat.kg/en/>, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

³⁷⁵ **National Statistical Service of Armenia**, (Çevrimiçi) <http://docs.armstat.am/nsdp/>, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

arasındaki ilişkiyi ortaya koyan değişkenlere bakılmalıdır.³⁷⁶ Bu yüzden bu bölümde üye devletlerin kurulmadan önceki süreçte ortaya koydukları ekonomik faaliyetlerin miktarına bakılacak ve bunun üçüncü ülkelerle olan miktarlarıyla karşılaştırılması yapılacaktır.

Ülkelerin ihracat yapıları AEB kurulmadan önce üye devletlerin yeterli entegrasyon düzeyine sahip olup olmadığını anlama konusunda yol gösterici etmenlerden biridir. Üye devletlerin ihracat partnerlerine bakıldığında kendi aralarındaki ihracat oranının yüksek olmadığı ve ihracatlarının büyük kısmının üçüncü ülkelerle olduğu görülmektedir. Birbirleri arasındaki ihracatta ise Rusya ile diğer üye devletlerin ikili ihracatlarının diğer üyelerin birbiriyle olan ikili ihracatlarından çok daha fazla olduğu ön plana çıkmaktadır. Rusya dışındaki üye devletlerin birbirleri arasındaki ticari ilişkilerinin zayıflığı ise entegrasyon potansiyelini düşüren bir etmendir. Rusya'nın en önemli ihracat ve ithalat partnerlerini Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Rusya'nın ticaret partnerleri arasında üye devletlerin oranı aşağıda verilen tabloda da görülebileceği üzere ortalama %7 oranında paya sahiptir ve bu oran gittikçe azalan bir şekilde seyretmiştir.

Tablo 8: AEB kurulmadan önce Rusya'nın AEB üyesi ülkelere yaptığı ihracat miktarları (milyon ABD doları)

	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Belarus	5572101	10118151	18080614	21380404	16870227	16539841
Ermenistan	27496	191249	394056	447886	468421	534840
Kazakistan	2247380	6533853	10090357	14892490	17218175	13862274
Kırgızistan	102907	376774	975377	1634061	2029443	1737661
Üye devletlerin ihracat partnerleri içindeki oranı	%7,71	%7,14	%7,59	%7,31	%6,94	%6,56
Üçüncü ülkelerin ihracat partnerleri içindeki toplam oranı	%92,29	%92,86	%92,41	%92,69	%93,06	%93,44

³⁷⁶ Haas and Schmitter, "Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America", p.711.

Tablo 9: AEB kurulmadan önce Rusya'ya AEB üyesi devletlerden gelen ithalat miktarı (milyon ABD doları)

	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Belarus	3710139	5715788	9953647	12991857	13959261	12316244
Ermenistan	43988	101330	158548	300710	352394	314171
Kazakistan	2199983	3224708	4449350	9409255	5664930	12316244
Kırgızistan	88638	145610	393290	195743	110128	70911
Üye devletlerin toplam ithalattaki oranı	%17,83	%9,31	%7,43	%7,25	%6,38	%6,93
Üçüncü ülkelerin toplam ithalattaki oranı	%82,17	%90,69	%92,57	%92,75	%93,62	93,07

Rusya gibi ekonomisi büyük ölçüde hammadde kaynaklarına bağlı olan Kazakistan'ın ihracatında Rusya önemli bir yere sahip olsa da diğer üye devletlerle olan ihracat ve ithalat miktarı oldukça düşük seviyede kalmıştır. Rusya ile yapılan dış ticarete ise Rusya'nın ihracat partnerleri arasındaki payı düşürerek Çin'in payı önemli derecede artmıştır. En önemli ticaret partnerleri Avrupa ülkeleri, Çin ve Rusya'dan oluşan Kazakistan'ın dış ticaretinde aşağıdaki tabloya bakıldığında da görüleceği üzere diğer AEB üyelerinin yeri çok küçüktür.

Tablo 10: Kazakistan'ın ihracatında AEB üyelerinin yıllara göre miktarları ve toplam ihracattaki oranları (bin ABD doları)

	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Rusya	1.710.262	2.926.578	3.006.543	6.747.212	5.875.273	6.388.500
	%19,7	%10,5	%5,25	%7,31	%6,94	%8,04
Belarus	16.154	26.486	41.479	90.354	58.288	61.177
	%0,19	%0,1	%0,07	%0,1	%0,07	%0,08
Ermenistan	4.116	43.141	7.601	537	805	405
	%0,05	%1,15	%0,01	%0,0	%0,0	%0,0
Kırgızistan	57.246	225.297	424.253	723.966	675.159	703.985
	%0,66	%0,79	%0,74	%0,78	%0,8	%0,89

Üyelerin toplam oranı	%20,6	%12,5	%6	%8,2	%7,8	%9
Üçüncü Ülkelerin oranı	%79,4	%87,5	%94	%91,8	%92,2	%91

Belarus'un ihracat ve ithalat verilerine bakıldığında diğer üyelere farklı olarak Rusya her dönemde Belarus'un en önemli ticaret partneri olarak yerini korumuştur. Fakat aynı diğer üye devletler gibi Rusya dışındaki üyelerle ticari ilişkisi Rusya ile olana nazaran oldukça zayıf kalmaktadır. Belarus'tan farklı olarak Kırgızistan'ın dış ticaretinde ise Kazakistan ihracatında birinci sırada, ithalatında ise Rusya'dan sonra ikinci sıradaki partneri olarak önemli bir yere sahip olmuştur. Ermenistan'ın dış ticaretinde Rusya dışındaki üyelerin ihracat ve ithalat miktarı üye devletler arasındaki ikili ticaret içinde en düşük miktara sahiptir. Üye ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin homojen dağılmaması, bu ilişkilerde her üye için Rusya'nın baskın bir şekilde ön plana çıkması ve ekonomilerinin büyüklüklerinin farklılığı entegrasyonun güçlü bir altyapıya sahip olmasını engellemektedir.

Tablo 11: Belarus'un ihracatında AEB üyelerinin yıllara göre miktarları ve toplam ihracattaki oranları (bin ABD doları) ³⁷⁷

	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Rusya	3.715.696	5.713.920	9.953.966	16.161.363	16.733.677	15.071.585
	%50,6	%35,7	%39,3	%35,1	%44,9	%41,7
Kazakistan	19.570	183.508	464.778	804.138	862.001	875.462
	%0,27	%1,15	%1,84	%1,75	%2,32	%2,43
Kırgızistan	4.030	8.787	85.459	141.760	98.196	88.823
	%0,06	%0,06	%0,02	%0,31	%0,26	%0,25
Ermenistan	698	12.847	42.111	31.060	29.866	27.041
	%0,01	%1,64	%0,17	%0,07	%0,08	%0,27
Üyelerin toplam oranı	%50,9	%38,5	%41,3	%37,2	%47,5	%44,6

³⁷⁷ **WITS official website**, (Çevrimiçi) <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>, Erişim Tarihi: 19 Ekim 2018. (Tablo 8, 9, 10, 11)

Üçüncü Ülkelerin oranı	%49,1	%61,5	%58,7	%62,8	%52,5	%55,4
------------------------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Gümrük Birliği üyesi ülkeler arasındaki toplam ticaret hacmi oldukça düşüktür. 2014 yılında 2013'e nazaran %11 azalarak 64,1 milyar dolardan 57,5 milyar dolara gerilemiştir. Hidrokarbon ve petrol ürünleri Gümrük Birliği'nin iç ticaretinde geniş yer kaplamaktadır. Fakat bu ticaret miktarı istikrarsızdır ve küresel petrol fiyatlarına bağlı olarak dalgalanmaktadır. Toplam ticaret cirosu içinde Gümrük Birliği üyesi devletlerin paylaşım oranlarındaki asimetri de sorun teşkil etmektedir. Örneğin Belarus'un dış ticaretinin yarısından fazlasını Gümrük Birliği oluştururken Kazakistan'ın %15'ini ve Rusya'nın yalnızca %7,5'ini Gümrük Birliği oluşturmaktaydı.³⁷⁸ Üye devletlerin ekonomilerinin benzer şekilde hammaddeye bağlı olması ve yaşadıkları teknolojik gecikmeler de iç ticaretin entegrasyonun itici gücü olmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden bahsi geçen ülkelerin ekonomilerinin çeşitlenmesi, entegrasyondan fayda sağlamaları için büyük öneme sahiptir. Ortak elektrik gücü altyapısı, ulaşım ve iletişim bağlantıları, benzer arge sistemleri gibi alanlarda yapısal benzerlik entegrasyonu ve teknolojik işbirliğini güçlendirebilecektir.³⁷⁹

Ülkeler arasında güçlü bir entegrasyon kurulabilmesi için gerekli olan ekonomik faaliyetlerin yoğunluğunu ölçmek için bakılması gereken önemli dinamiklerden bir diğeri olan doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında bölgede en güçlü ekonomiye sahip olan Rusya'nın en çok yatırım faaliyetlerinde bulunduğu gözlemlenmektedir. Fakat yabancı ülkelere yaptığı yatırımlar içinde AEB üyesi ülkelere yapılan yatırım miktarının çok yüksek olmadığı aşağıdaki tabloya bakılarak görülebilir. Kazakistan ise 2000'lerde hızlı büyüme göstererek ve gelişmiş bankacılık sistemi ile dış yatırımlara açılmıştır ve böylece Kırgızistan gibi komşu devletlerde yatırım faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır.

³⁷⁸ Kirkham, "The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony?", p.119.

³⁷⁹ **Ibid.**, p.118.

Tablo 12: Rusya'dan AEB üyelerinde giden doğrudan yabancı yatırım miktarı (milyon ABD doları)³⁸⁰

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Belarus	813	1032	1370	934	2820	593
Ermenistan	277	266	179	5	69	130
Kazakistan	107	326	1029	-225	674	845
Kırgızistan	-11	-	-	11	21	-2
Bütün yatırımları toplamı	44801	55663	43281	52616	66851	48822

Tablo 13: AEB üyelerinden Rusya'ya gelen doğrudan yabancı yatırım miktarı (milyon ABD doları)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Belarus	-5	2	47	-24	-7	20
Ermenistan	2	50	63	34	121	141
Kazakistan	87	14	114	46	56	274
Kırgızistan	4	2	2	4	7	11
Bütün yatırımları toplamı	55874	74783	36583	43168	55084	50588

Bölgeselleşme bölümünde ele alınan Orta Asya devletlerinin ihracat faktörlerinin yoğunluk tablosuna bakıldığında görüleceği üzere bölge ülkelerinin en önemli ihracat faktörü hammaddedir. Özellikle Kazakistan'ın ihracatının %90'dan fazlasını hammadde kaynakları oluşturmaktadır. Kırgızistan için ise vasıflı ve vasıfsız işçiler en önemli ihracat faktörlerindendir. Bu işçilerin ise büyük kısmı çalışmak için Rusya'ya ve ikinci olarak da Kazakistan'a göç etmektedir. Kırgızistan ile bu iki ülke arasındaki varolan işçi etkileşimi Kırgızistan'ın AEB'ye dahil olmasını etkileyen önemli bir altyapı koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıllara göre Rusya'ya gelen göçmen sayısı tablosu incelendiğinde görüleceği üzere üye devletlerden gelen toplam göçmen sayısı bütün dünyadan gelen göçmen sayısının yaklaşık olarak üçte birinden fazladır. Bu yoğun etkileşim hem Rusya hem de diğer üye ülkeler için ekonomik,

³⁸⁰ UNCTAD FDI/TNC database, based on data from the Bank of Russia.

sosyolojik ve kültürel açıdan önemli bir yere sahiptir. Bu etkileşimi Rusya'ya okumaya giden öğrenci sayısına bakarak da görmek mümkündür. (bkz. Ek. 16)

Tablo 14: Yıllara göre Rusya'ya gelen göçmen sayısı³⁸¹

	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2015	2016
Belarus	10274	6797	5517	4894	10182	16564	15748	17741	14590
Ermenistan	15951	7581	35753	19890	32747	36978	42361	45670	43929
Kazakistan	124903	51945	38830	27862	36474	45506	51958	65750	69356
Kırgızistan	15536	15592	23265	20901	41562	34597	30388	26045	28202
Üye toplam	166664	81915	103365	73547	120965	133.645	140455	155206	156077
Genel toplam	359330	177230	279907	191656	356535	417681	482241	598617	575158

Tablo 15: Yıllara göre Rusya'dan AEB üyesi devletlere giden göçmen sayısı

	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2015	2016
Belarus	13276	6034	2573	2899	2622	6315	12031	12832	12463
Ermenistan	1519	620	983	698	1000	4980	10182	25137	31936
Kazakistan	17913	12437	7232	7329	6176	8843	11802	30983	32226
Kırgızistan	1857	473	674	641	976	10489	10576	16110	17159
Üye toplam	34565	19564	11462	11567	10774	30627	44591	85062	141409
Genel toplam	145720	69798	32458	33578	36774	122751	186382	353233	313210

Üye devletlerin AEB kurulmadan önceki faaliyetlerinde karşılıklı ekonomik ilişkilerin her alanında en çok Rusya ile ilişki kurdukları ve diğer üyelerle faaliyet oranlarının oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Ayrıca üye devletlerin dış ticaret ve yatırım ilişkilerinin toplamında üye devletlerin oranı üçüncü ülkelerin oranından daha düşüktür. Bu durum da entegrasyonun ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu açısından güçlü bir altyapıya sahip olmalarını engellemektedir ve Rusya'ya entegrasyon girişiminin her alanında daha fazla baskınlık gücü sağlamaktadır. Fakat birlik içi faaliyetlerin oranı üye ülkelerin aralarındaki ticari sınırları başarılı bir şekilde ortadan kaldırmaları ve istikrarlı ve güçlü ekonomilere sahip olmalarıyla güçlendirilebilecek bir etmendir.

³⁸¹ "Russia in Figures 2014", **Russian Federation Federal State Statistics Service** (Çevrimiçi) http://www.gks.ru/bgd/regl/b14_12/IssWWW.exe/Stg/d01/05-10.htm, Erişim Tarihi: 22 Ekim 2018.

3.2.3. Devlet Liderleri

Haas ve Schmitter'in altyapı koşullarındaki üçüncü değişken üye devletler içinde ve arasındaki çoğulculuğun derecesi ve türü tarafından belirlenmektedir.³⁸² Yeni İşlevselci teorinin tartışıldığı bölümde bahsedildiği üzere Haas, çoğulculuk ve demokrasi gibi siyasal toplumun gelişmesi için temel ön koşullar büyük ölçüde yayılmadığı için Avrupa dışındaki diğer bölgelerde ya da dünyanın tamamında bölgesel entegrasyonun oluşma ihtimalinin çok sınırlı olduğunu düşünmüştür. Bu durum, Haas'ın teorisinin Avrasya gibi bölgelerde uygulanabilirlik alanını daraltmaktadır. Hatta yeni işlevselci teorinin öngördüğünün tam tersi olarak Roy Allison, Orta Asya devletlerinin bölgesel entegrasyon girişimlerine katılmasının sebebini yerel rejim güvenliğini kuvvetlendirme ve dış aktörlerin iyi yönetim ve demokrasi teşvikine direnmesi olarak açıklamıştır. Bu sebeple bölge entegrasyonu, Allison tarafından "sanal bölgeselcilik" (*virtual regionalism*)³⁸³ ve Libman tarafından da "koruyucu entegrasyon" (*protective integration*)³⁸⁴ olarak adlandırılmıştır. Daha çoğulcu bir sistemle birlikte diğer aktörlerle siyasi gücünü paylaşmak istemeyen Orta Asya'daki cumhurbaşkanları, korudukları devlet egemenliklerinin bazı unsurlarını biraraya getirerek güç paylaşımında bulunmaya henüz hazır olmadıkları çıkarımı yapılmıştır.³⁸⁵ Ayrıca iç politikada liderlerin baskınlıklarına zarar verecek hesap verilebilirlik, şeffaflık, demokratik katılım gibi neo-liberal reformları teşvik eden Batılı devletler, uluslararası örgütler ve bağışçı kuruluşlara karşı kendini koruma ya da direnme amacıyla bölgesel örgütlerin devlet liderleri arasında dayanışma temeli oluşturduğu belirtilmiştir.³⁸⁶

Otoriter ya da daha yumuşak bir söylemle gelişmemiş demokrasilerde entegrasyon projeleri tamamen elit odaklı ve böylece elitlere bağımlı hale gelir. Etkin siyasi geri bildirim sisteminin olmadığı ülkelerde vatandaşların çıkarlarına hizmet

³⁸² Haas and Schmitter, "Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America", p.711.

³⁸³ Roy Allison, "Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia", **Central Asian Survey**, Vol. 27, No: 2, 2008, p.185.

³⁸⁴ Alexander Libman, "Regionalisation and regionalism in the post-Soviet space: Current status and implications for institutional development", **Europe-Asia Studies**, Vol. 58, No: 3, 2007, p.415.

³⁸⁵ Allison, "Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia", p.186.

³⁸⁶ **Ibid.** p.189.

edebilecek toplumsal baskının entegrasyon yararına ortaya çıkması söz konusu değildir. Çoğunlukla rant arayışı içindeki elitler, entegrasyonu kısa dönemlik siyasi ve ekonomik fayda kaynağı olarak görür ve kendi çıkarlarını uzun dönemli entegrasyon hedeflerinin üzerine koyarlar. Ayrıca gücü elinde tutan otoriter rejimler, kendi kontrolleri dışında bir kuruma bu gücü devretme konusunda oldukça isteksizlerdir.³⁸⁷ Bunu, Avrasya entegrasyon sürecinde tasarlanan entegrasyon projelerinin büyük kısmının hiçbir zaman uygulanmaması ya da içlerinden bazılarının kısmen uygulanmasına bakarak görmek mümkündür. Bölgesel problemlerin büyük kısmı bölgesel elitlerin aralarındaki gayri resmi iletişim yoluyla çözülür ve genellikle entegrasyon kurumları bu anlaşmaların görünen yüzü olarak kullanılır.³⁸⁸ Bu sebepler itibarıyla Haas ve Schmitter'in çoğulculuk değişkeni yerine bölgesel liderlerin entegrasyonda oynadıkları role bakmak daha faydalı olacaktır.

Avrasya bölgesine bakıldığında bölge devletlerinin Putin, Lukashenko ve Nazarbayev gibi güçlü liderlere ve zayıf kurumlara sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu devlet liderlerinin dış politika vizyonları, kimlikleri ve gücü kullanma yöntemleri devletlerinin entegrasyon yönelimlerine çok büyük ölçüde yansımaktadır. Başarılı bir entegrasyon için bölgesel kimlik oluşturmak önemlidir. Bu açıdan devlet liderlerinin bölgesel kimlik mi yoksa ulusal kimlik mi oluşturmaya çalıştığı ve bölgesel kimlik oluşturma konusunda Avrasyacılığı nasıl kullandığı önem teşkil etmektedir. Avrasyacı söylem ağırlıklı olarak Nazarbayev, Putin ve Lukashenko tarafından üretilmektedir.

2000'lerde Batı'nın yayılcılığından memnun olmayarak Putin ve Medvedev, Rusya'nın jeopolitik stratejisini yeniden değerlendirmeye almış ve Rusya'nın bölgedeki liderliğinin restore edilmesini temel hedef olarak tanımlamıştır.³⁸⁹ Putin, 2011 yılında yazmış olduğu makalesinde üçüncü başkanlık döneminde temel dış politika hedefinin Avrasya Birliği'ni aşamalı olarak uygulamak

³⁸⁷ Aliaksei Kazharski, "The "Eurasian Union": rivaling the EU through institutional isomorphism", **IESIR Working paper**, December 2012, p.18.

³⁸⁸ **Ibid.**, p.19.

³⁸⁹ Kirkham, "The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony?", p.121.

olduğunu belirtmiştir.³⁹⁰ 4 Ekim 2011 tarihinde Putin, Avrasya Birliği'nin kurulmasının kıtanın bütününde jeopolitik ve jeoekonomik düzenin değişimi için gerçek koşullar yaratmayı sağlayacağını ve bunun şüphesiz olumlu küresel etkisinin de olacağını söylemiştir. Putin'in buna benzer açıklamaları, Rusya'nın dış politikası ve 19. yüzyıldan bu yana Rusya'nın siyasi ideolojisinde yer edinen Avrasyacılık görüşü ele alındığında Rusya'nın, AEB'yi yakın çevresinde etkisini sağlamlaştırması ve uluslararası arenada yeniden büyük güç haline gelmesi için bir araç olarak gördüğü yorumları yapılmıştır. Jeopolitik ve dış politika hedeflerinin yanında Putin'in AEB projesinin aktif savunucu olmasının bir diğer sebebi; Paul Price'in savunduğu siyasi gücü kendi etrafında merkezileştirmek ve Moskova'da artarak baskın hale gelen siyasi ideoloji olan Yeni Avrasyacılık'ı kurumsallaştırma çabasıdır. Putin'in yakın danışmanları ve ona karşıt siyasetçiler tarafından bile desteklenen Yeni Avrasyacılık; Tataristan, Çeçenistan, Başkürdistan, Tuva ve Yakutistan gibi ayrılıkçı hareketlerin yaşanma potansiyeli olan bölgeler ile çok sayıdaki diğer bölgeleri bir arada tutacak kurucu ideoloji olarak görülmüştür. Bu açıdan Putin'in Avrasya Birliği'nin kurulması için çaba harcaması, Rus siyasi elitlerin geniş Rus toplumu için yeni kimlik bulma arayışını yansıtmaktadır.³⁹¹

Siyasi elitlerin görüşleri üye devletlerin hepsinde bölünmüş durumdadır. Örneğin Rus elitler dahi Avrasya entegrasyonunun amacı ve kapsamı konusunda görüş birliği içinde değildir. Rusya'daki liberal ekonomistler, Avrasya entegrasyonu ile ekonomik hakimiyetin Avrasya Komisyonu'na geçişinin yönetebilirliği azaltabilmesi ve entegrasyonun Rusya'nın Batı'dan izolasyonuna sebep olabilmesi gibi konularda endişeler yaşamışlardır.³⁹² Diğer taraftan daha olumlu olan Rus liberaller; iş çevresinin iyileşmesi, Rusya'nın tek taraflı aldığı ekonomik yaptırımlar gibi politikalarına karşı Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun Rusya'yı sınırlandırıcı güç olarak hareket edebilecek olması ve Komisyon'un daha açık görüşlü ve daha az siyasileşmiş bürokratik bir yapıya sahip olabileceği konusunda iyimser düşüncelere sahip

³⁹⁰ Vladimir Putin, "Novyi Intergrationnyi Proekt dlia Evrazii", **Izvestia**, 3 October 2011, (Çevrimiçi) <http://izvestia.ru/news/502761>, Erişim Tarihi: 13 Kasım 2018.

³⁹¹ Paul Pryce, "Putin's Third Term: The Triumph of Eurasianism?", **Romanian Journal of European Affairs**, Vol. 13, No: 1, March 2013, p.36.

³⁹² Sakwa, "How the Eurasian elites envisage the role of the EEU in global perspective", p.14.

olmuştur.³⁹³ Kazakistan’da ise Nazarbayev’in güçlü desteğine rağmen AEB’ye üyeliğin faydasının zararını telafi etmeyeceğini düşünen elitler olmuştur. Rusya’nın Belarus’la olan güçlü bağlarına rağmen “Ukrayna sendromuna” bağlı olarak Doğu ile jeopolitik bağların Batı’daki ekonomik ve diğer fırsatları tehlikeye sokacağına dair Ukrayna’da bir korku da oluşmuştur.³⁹⁴

Kazakistan’ın iç ve dış politikası devlet lideri Nazarbayev’in etrafında oldukça kişiselleşmiştir. 1994 yılında Avrasya Birliği kurulması fikrini ilk defa dile getiren lider Nazarbayev, kendini entegrasyon projesinin fikir babası olarak görmektedir.³⁹⁵ Nazarbayev; doğudan batıya, güneyden kuzeye farklı kültür ve dilleri bir araya getiren Kazak toplumunun barışçıl ve hoşgörülü özelliklerini ön planda tutarak Kazakistan’ın istikrarını başarılı bir şekilde korumaktadır. Nazarbayev’in teşvik ettiği bu kültürel kapsayıcılık, yeni Avrasyacı anlayışın bir parçasıdır. En önemli Avrasyacı düşünürlerden biri olan Lev Gumulev’e göre kültürler hiyerarşik olarak sıralanmamıştır ve bu yüzden hiç biri diğerinden daha üstün değildir. Bu açıdan Avrasyacılık, Avrupa-Asya kıtalarındaki bütün kültürler, dinler ve ulusları bünyesinde toplayabilir. Kazakistan’ın %21’i Ruslardan oluşan çok etnikli yapısı ve hem Batı hem de Asya ile barışçıl işbirliği kurma isteği hesaba katıldığında yeni Avrasyacılık ülkenin istikrarı için uygun bir platforma hizmet etmektedir. Nazarbayev’in Avrasyacılığı pragmatiktir; hem tarihi bağlara sahip olduğu Rusya ve dış ticaretinde önemli yere sahip olan Çin ile Batı ülkeleri arasında çok yönlü dış politikayla denge sağlamak, hem de iç politikada çok etnikli sosyal yapısını barışçıl bir şekilde konsolide etmek istemektedir.³⁹⁶ 2000’lerde dahil edilen kültürel ve ortak Avrasya yolu söylemi,

³⁹³ Nicu Popescu, “Eurasian Union: the real, the imaginary and the likely”, **Chaillot Paper**, No: 132, September 2014, p.15.

³⁹⁴ Sakwa, “How the Eurasian elites envisage the role of the EEU in global perspective”, p.14.

³⁹⁵ Dosym Satpaev, “Kazakhstan and the Eurasian Economic Union: The view from Astana”, **ECFR**, 12 January 2015, (Çevrimiçi) https://www.ecfr.eu/article/commentary_kazakhstan_and_the_eurasian_economic_union_view_from_astana39, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2018.

³⁹⁶ Helena Arntz, “Does identity building in Nazarbayev’s Kazakhstan mean an exit from the Russian world?”, **Raam op Rusland**, (Çevrimiçi) <https://www.raamoprusland.nl/studenten/scripties/1008-does-identity-building-in-nazarbayev-s-kazakhstan-mean-an-exit-from-the-russian-world>, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2018.

Kazakistan'ın Rusya'ya komşu olduğu kuzey bölgesinde yaşayan etnik Rus nüfusuna alternatif bir kimlik sunma girişimi olarak ortaya çıkmıştır.³⁹⁷

Kazakistan, Rusya ile Batı arasındaki jeopolitik savaşa süreklenmek istememektedir ve sadece üyelerine fayda sağlayan işlevsel ekonomik bir birlikten yanadır. Bu tutum da entegrasyon girişiminin yeni üyelerle genişlemesi ve siyasileşmesi konularına şüpheyile bakmasına sebep olmaktadır.³⁹⁸ Nazarbayev, yeni kurulan birliğin siyasileşmesinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Ona göre sınır kontrolleri, göç, güvenlik, savunma, sağlık, eğitim ile sivil, idari ve ceza hukuku konularında vatandaşlara yapılan hukuki yardım gibi konular ekonomik entegrasyon ile ilişkili değildir ve ekonomik birliğin çatısına dahil edilemez.³⁹⁹

Nazarbayev kadar yoğun ve uzun bir dönem boyunca olmasa da Kırgızistan'daki siyasi liderler de Kazakistan'daki gibi Sovyet sonrası yeni kurulan devletlerini ayakta tutmak için bir yandan milliyetçi politikalara ve ulus inşasına ihtiyaç duyarken diğer yandan ekonomik, rejim istikrarı ve devlet kapasitesi problemlerini çözme konusunda kendi rejimlerini toplumlarına meşru kılmak için Avrasyacı söylemi kullanmıştır. Kırgızistan'ın entegrasyon girişimine dahil olmasındaki temel motivasyon ise ekonomik olmakla beraber işçi göçünün %90'dan fazlasının varış noktası olan Rusya ve %8'ini karşılayan Kazakistan ile sınırların kalkmasıdır.⁴⁰⁰

Avrasya kimliği oluşturma politikasının entegrasyonun derinleşmesini sağlayacak bölgesel kimlik oluşturma amacından çok liderlerin kendi rejimlerinin istikrarını sağlamak ve devletlerinin iç politika ile dış politika hedeflerine hizmet etmek için oluşturuldukları çıkarımı yapılabilir. Üye devletlerdeki başkanların kişisel otoritesine bağlı şekillenen güçlü başkanlık sistemi, varolan Avrasyacı söylemin paylaşılan egemenlik ya da bölgecilikten çok milliyetçi söylemlere yatkın olmasına sebep olmaktadır. Oluşturulmaya çalışılan kimliğin entegrasyona etkisinin nasıl

³⁹⁷ Diana T. Kudaibergenova, "Eurasian Economic Union integration in Kazakhstan and Kyrgyzstan", **European Politics and Society**, Vol. 17, Sup: 1, 2016, p.102.

³⁹⁸ Popescu, "Eurasian Union: the real, the imaginary and the likely", p.21.

³⁹⁹ "Shuvalov Uspokoil Kazakhstan", **Newsru**, 28 May 2014, (Çevrimiçi) <http://www.newsru.com/russia/28may2014/shuvalov.html>, Erişim Tarihi: 15 Kasım 2018.

⁴⁰⁰ Kudaibergenova, "Eurasian Economic Union integration in Kazakhstan and Kyrgyzstan", p.105.

olacağını görmek için zamana ihtiyaç vardır fakat şu an için kimlik oluşturma politikasının daha çok üye devletlerin ulusal çıkarlarına ve liderlerin rejimlerinin istikrarına hizmet ettiği söylenebilir. Ayrıca ağırlıkla Putin, Nazarbayev ve Lukashenko gibi devlet liderlerinin entegrasyon işleyişindeki kişisel baskınları, bu liderlerin ölümleri ya da yerine başkasının geçmesi durumunda entegrasyonun geleceğini belirsizleştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.4. Zorlayıcı Gücün Varlığı

Baskı, asimetrik karşılıklı bağımlılık, ortak Sovyet geçmişi gibi birbiri ile ilişkili faktörlere bağlı olarak görece güçsüz ve kırılgan Avrasya devletleri, bölgede zorlayıcı güç olarak hareket eden Rusya tarafından entegrasyon projelerine dahil olmaya zorlanmakta ve Rusya'nın entegrasyon tercihlerinden etkilenmektedir. Entegrasyon projelerine bütün üye devletlerin gönüllü olarak katıldığını varsayan Batı merkezli entegrasyon teorilerinin hiçbirisi entegrasyon ile baskı arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmaya ihtiyaç duymamıştır. Fakat Avrasya entegrasyon sürecini, yaşanan başarısız girişimleri ve bölgedeki entegrasyonun karakterini açıklamaya çalışırken bölge devletlerinin davranışlarını etkileyen baskıcı güç unsuruna yer vermek önem taşımaktadır.

Bölgede diplomatik, ekonomik ve askeri baskı ve tehditlerin varlığı Rusya'dan daha güçsüz bölge devletlerinin siyasi ve ekonomik tercihlerini sınırlandırmaktadır. Özellikle kurulan baskıya karşı koyma düzeyi Rusya ile diğer devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın seviyesi ile ilişkilidir. Rusya ile olan yüksek derecedeki asimetrik karşılıklı bağımlılık bölge devletlerinin müzakere gücünü daraltarak dış politikada hareket alanlarını kısıtlamaktadır. Buna ek olarak sahip oldukları ortak Sovyet mirasının bir parçası olan başka bir devlet tarafından ikincil konuma itilme korkusu, bölge devletlerini Rusya ile ilişkilerinde daha ihtiyatlı davranmaya itmektedir.

Rusya, bölge devletlerinin entegrasyon tercihlerini kendi istediği doğrultuda değiştirmek için hem yumuşak (rejim desteği ve ekonomik yardımlar vb.) ve sert güç (Kırım'ın ilhakı gibi) unsurlarını kullanmakta hem de ödül (sübvansiyonlar, kredi ve yardımlar, ucuz enerji ithalatı anlaşmaları vb.) ve ceza (sınır kontrollerinin

sertleştirilmesi ve ticari ambargo gibi) araçlarından yararlanmaktadır. Moldova ve Gürcistan'ın AB ile yakınlaşma politikası ve ortaklık anlaşmasına imza atmaları şarap, meyve, sebze ve işlenmiş et gibi gıdalarda Rusya'nın sayısız ambargosuyla karşılaşmalarına sebep olmuştur. Kırım'ın ilhakı sonrası ise ekonomik baskıya alışık olan bu iki ülke Abhazya, Güney Osetya ve Transnistria gibi potansiyel bölgelerde güvenlik risklerinin tırmanmasından korkmaya başlamışlardır.⁴⁰¹ Rusya gerekli gördüğünde yakın çevresine karşı siyasi güç aracı olarak enerjiyi kullanmaktadır. Rusya'nın yörüngesinden devamlı olarak çıkma ve Batı ile yakınlaşma girişimlerinde bulunan Ukrayna, Gürcistan ve Moldova doğalgaz için daha fazla para öderken Rusya ile yakın diplomatik ilişkiler sürdüren Kazakistan, Belarus ve Ermenistan daha düşük fiyattan enerji ithal etmektedir.⁴⁰² Bölgede Rusya'nın entegrasyonuna yanaşmayan devletlerin başlarına gelen durumu gören ve Rusya'nın ekonomik ve siyasi ayrıcalıklarından faydalanmak isteyen devletler ise “kâr için güçlü liderin peşinden koşma”⁴⁰³ stratejisi uygulamışlardır ve bu durum dönem dönem entegrasyon taraftarı politika uygulamalarını sağlamıştır.

Kırım'ın ilhakı ve Ukrayna krizi, Rusya'nın AEB partnerlerini de kapsayan eski Sovyet devletlerinde yankı uyandırmış ve entegrasyonun gidişatını olumsuz etkilemiştir. Rusya'nın, iç bölünmeler ve ikili gerilimlerle sarsılmış eski bir Sovyet devletinin sınırlarını askeri güç kullanarak değiştirmeyi tereddüt etmeden uygulaması, bu devletlerin en büyük tedirginlik algıları haline gelmiştir.⁴⁰⁴ Ayrıca Belarus ve Kazakistan'daki gibi Rusya ile entegrasyonu destekleyen liderler bunu siyasi yaşamlarına bir tehdit olarak algılamış ve bu durum onların varoluşsal kaygılarını arttırmıştır. Bu tehdit algısı sebebiyle liderler egemenliklerini koruma isteklerini ve AEB'nin kurulmasının ertelenmesini birçok kez dile getirmiştir. Lukashenko, herkes düşmanlık yaptığı müddetçe Belarus'un “kendi toprağını savunacağını” ve “herkesin egemenliğine ve bağımsızlığına saygı duymasını sağlayacağını” dile getirmiştir. Nazarbayev de 24 Ağustos 2014'te eğer ülkenin egemenliği tehdit edilirse

⁴⁰¹ Ibid., p.33.

⁴⁰² Ryan C. Maness and Brandon Valeriano, **Russia's Coercive Diplomacy: Energy, Cyber, and Maritime Policy as New Sources of Power**, UK, Palgrave Macmillan, 2015, p.211.

⁴⁰³ Alena Vysotskaya Guedes Vieira, “Eurasian integration: elite perspectives before and after the Ukraine crisis”, **Post-Soviet Affairs**, Vol. 32, No: 6, 2016, p.566.

⁴⁰⁴ Popescu, “Eurasian Union: the real, the imaginary and the likely”, p.30.

Kazakistan'ın AEB'den ayrılabilceğini ilan etmiş ve sonrasında da bu söylemini tekrarlamıştır.⁴⁰⁵ Avrasya entegrasyonunda değışen dinamikleri gösteren bir başka örnek de Rusya'nın AB'den ithal edilen belirli gıda ürünlerine uyguladığı misilleme yaptırımları, Rusya'nın beklentisinin tam tersi olarak Kazakistan ve Belarus'un uygulamaya karşı çıkmasıdır. Ayrıca Rusya'ya uygulanan yaptırımlardan bu ülkeler ticari fayda sağlama yoluna gitmiştir. Bu da üye devletler arasında ticaret savaşlarına ve gerilimlere sebep olmuştur. Örneğin Rusya, Belarus'u AB mallarını ülkesinde yeniden paketleyerek kendisine satmakla suçlamış ve bunun karşılığında Kasım 2014'te Belarus'tan gelen et ve süt ürünlerine yasak getirmiştir. Kazakistan ve Rusya arasında da Mart ve Nisan 2015'te et ihracatı ve ucuz Rus akaryakıtı ve petrolünün ithalatına getirilen kısıtlamalar konusunda gerilimler yaşanmıştır.⁴⁰⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana bölgede kalkışılan kırkın üzerindeki entegrasyon girişiminin büyük kısmının kağıt üzerinde kalması ya da büyük ölçüde başarısızlığa uğramasının çeşitli sebeplerinden biri de Rusya'nın zorlayıcı güç olarak hareket etmesi ve bölge ülkelerinin revizyonist hareketlerden ve sert güç unsurlarını kullanmaktan çekinmeyen Rusya'ya karşı var olan karşılıklı bağımlılığın zararlı etkisini entegrasyon ile daha fazla arttırmak istememeleridir. AEB'nin sadece ekonomik bir birlik olarak kalmasını savunan Belarus ve Kazakistan, dahil oldukları birliğin siyasileşerek Rusya'nın kendi devlet politikalarını daha fazla etkilenmesinden çekinmektedir. Bu yüzden Rusya'nın baskı araçlarını kullanmaya devam etmesi ve üye devletlerin kendi egemenliklerine karşı muhtemel tehdit algısının büyümesi, AEB'nin geleceğini olumsuz etkileyebilecektir. Ukrayna ve Moldova örneğinde olduğu gibi baskı unsurunun artması bölge ülkelerinin entegrasyon girişiminden uzak durmasıyla entegrasyonun genişlemesini ya da var olan üyelerin daha korumacı tedbirler almasıyla entegrasyonun derinleşmesini engelleyebilecektir.

3.3. Kuruluş Koşulları

Bu bölümde entegrasyonun oluşumu için gerekli olan koşullar olan AEB'nin koyduğu ortak hedef ve politikaların uygulanması ve birliğin gücü sırasıyla ölçülmeye

⁴⁰⁵ Vieira, "Eurasian integration: elite perspectives before and after the Ukraine crisis", p.572.

⁴⁰⁶ *Ibid.* p.575-576.

çalışılacaktır. Birliğin gücünü belirleyen en önemli unsurlardan biri ulus üstü kurumlar olduğu için alt başlıklar halinde AEB'nin ulus üstü kurumlarına yer verilecektir.

3.3.1. Ortak Politikaların Uygulanması

Avrasya Ekonomik Birliği Belarus, Kazakistan ve Rusya'nın 18 Kasım 2011'de imzaladıkları Avrasya Ekonomik Entegrasyon Birdirgesi'ne dayanarak üyelerin ortak problemlerini çözmek için ortak eylemlerde bulunarak sürdürülebilir ekonomik gelişme, kapsamlı modernleşme ve küresel sistemde üye devletlerin rekabet gücünü arttırmayı sağlama amacıyla kurulmuştur.⁴⁰⁷ Kurucu Anlaşma; mallar, hizmetler, sermaye ve iş gücünün serbest dolaşımını ve Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan hükümlerinin DTÖ kuralları ve normlarıyla hukuki olarak uyumlaştırılmasını sağlamak için AEB'nin amaçları ile bağdaşan AET normları ve hedeflerinden oluşmaktadır. AEB Kurucu Anlaşması 4. maddesine göre AEB'nin temel hedefleri; vatandaşlarının yaşam standartlarını arttırmayı hedefleyen üye devletlerin sürdürebilir ekonomik gelişimi için uygun koşulları sağlamak, AEB içinde mallar, hizmetler, sermaye ve iş gücü için ortak pazar oluşturmaya çalışmak ve küresel ekonomi içinde yer alan ulusal ekonomilerin işbirliği ve rekabet gücünü arttırmaktır.⁴⁰⁸ AEB'nin geldiği noktayı ve başarısını anlamak için bu temel hedefleri ne kadar uyguladığına ve yerine getirdiğine bakmak gereklidir.

Gümrük Birliği kurulduğunda temel hedefler; temel çalışma alanlarında ortak hukuki çerçevenin geliştirilmesinin üye devletler tarafından çözülmesi ve diğer faaliyet alanlarını ulusal düzeyden uluslararası düzeye dönüştürülmesinde üye devletlerin iç hukuklarının uyumlaştırılmasının başlaması için gerekli koşulların oluşturulmasıdır. 1 Ocak 2010'da dış ticaret düzenlemeleri yetkisi Gümrük Birliği Komitesi'ne geçtiği zaman Gümrük Birliği'nin faaliyete geçmesi için hukuki koşullar oluşturulmaya başlandı. 1 Haziran 2010'dan itibaren Komisyon, ortak gümrük bölgesine yabancı ülkelere gelen mallara uygulanan koruma, anti-dumping ve telafi edici tedbirler gibi faaliyetleri yapmakla yetkilendirilmiştir. 2011'den

⁴⁰⁷ Eurasian Economic Union Official Website, "Treaty on the Eurasian Economic Union", p.1. (Çevrimiçi) <https://docs.eaeunion.org/en-us/pages/displaydocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&entityid=3610>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2018.

⁴⁰⁸ *Ibid.* p.6.

2017'ye dek Komisyon, 31 soruşturma yürütmüş ve tamamlamıştır. Avrasya Ekonomik Komisyonu birlik bölgesine gelen ihracatın hızla artmasından dolayı oluşan büyük zararın azaltılması için 7 özel korumacı tedbir ve yabancı üreticilerin haksız rekabeti sonucu endüstri sektöründe oluşan zararın telafi edilmesi için 20 anti-dumping önlemi uygulamıştır. Haziran 2017'nin sonuna kadar da 6 anti-dumping soruşturması yürütülmüştür.⁴⁰⁹ 6 Haziran 2010'da Gümrük Birliği Gümrük Yasası yürürlüğe girmiş ve 2011'in sonuna kadar birliğin akdi ve hukuki çerçevesi oluşturulmuştur. Bu süreçte 70'den fazla uluslararası anlaşma yapılmış ve Gümrük Birliği Komisyonu 900'ün üzerinde karar almıştır.⁴¹⁰

2012 yılında Ortak Ekonomik Alan kurulmasındaki temel hedef; hizmet, sermaye ve işçi dolaşımının serbestiyeti için uygun koşulların oluşturulması ve malların serbest dolaşımının önünde çözülmeyen diğer engellerin kaldırılmasını sağlamaktır. AEB kurulana kadar geçen süreçte mutabakatlı makroekonomi, mali ve teknik düzenleme politikaları, ortak gümrük düzenlemesi ve ortak mal pazarı oluşturuldu. 2015 yılında AEB'nin kurulmasıyla beraber ortak hizmet ve işçi pazarı, fikri mülkiyet, sağlık, veterinerlik ve bitki sağlığı konularında mutabakatlı politikalar oluşturulmuştur.⁴¹¹ Üye devletlerin ekonomik işleyişini yeknesaklaştırmak, etkin işbirliği ile sosyal ve ekonomik gelişim sağlamak için AEB Kurucu Anlaşması; mallar, hizmetler, sermaye ve iş gücünün serbest dolaşımı, enerji, ilaç ve medikal aletler, ulaşım, tarım, endüstri, makroekonomi politikaları, resmi istatistiksel bilgilerin oluşturulması ve dağıtılması, işçi göçü, finans, vergi ve tüketiciyi koruma gibi birçok alanda çeşitli hedefler ve düzenlemeler getirmiştir.⁴¹²

1 Ocak 2015'ten bu yana AEB içinde hizmetlerin serbest dolaşımı 43 sektörde sağlanmış durumdadır ve yaklaşık olarak üye devletlerin toplam hizmet hacminin yarısına tekabül etmektedir. Nisan 2017'de yeni serbestleştirme planlarının yürürlüğe girmesiyle 2020'ye kadar 20 hizmet sektörünün daha serbest pazara dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. AEB üyesi devlet vatandaşları ortak işçi pazarı sayesinde herhangi bir izne gerek olmadan ve kotayla sınırlandırılmadan yaşama, okuma, çalışma ve

⁴⁰⁹ Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures", 2017, p.21.

⁴¹⁰ *Ibid.*, p.22.

⁴¹¹ Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures", p.72.

⁴¹² Eurasian Economic Union Official Website, "Treaty on the Eurasian Economic Union", p.1.

ücretsiz acil sağlık hizmeti haklarından yararlanabilmektedir. İşveren ile işçi sözleşmesi ya da sivil anlaşma yapıldığı takdirde herhangi bir ek belge ya da formaliteye gerek olmadan diğer üye devletlerde çalışmaya hak kazanılmaktadır. Üye devletlerden birinde iş bulmak isteyen kişilerin pedagoji, tıp, eczacılık ve hukuk alanları dışındaki eğitim sertifikaları doğrudan tanınmaktadır. Ayrıca çocuklara eğitim hakkı ve ücretsiz acil sağlık bakımı gibi sosyal haklar çalışanların ailelerine de tanınmıştır.⁴¹³ 2016 yılında ise mutabakatlı ulaşım politikasının temel yönerge ve aşamaları belirlenmiş ve 2017 yılında ilaç ve medikal ürünler ortak pazarı faaliyete başlamıştır.⁴¹⁴

Aralık 2018'deki AEB toplantısında üye ülkeler ortak petrol pazarı konusunda anlaşmaya varmıştır. Rusya'nın St. Petersburg şehrinde gerçekleşen AEB toplantısında Putin, 2018 yılının ilk yarısında AEB ülkeleri arasında ekonomik büyüme yüzde 2 arttığını, ticaret hacminin %12 artarak 44 milyar dolara ulaştığını, sanayi üretiminde yüzde 3,3 tarım üretiminde ise yüzde 2,4 büyüme gerçekleştiğini ve toplam ticaret payının 548 milyar dolara ulaştığını belirtmiştir. 2019 yılında finansal teknolojiler kullanılarak ortak bir finans sisteminin kurulması için yapılan çalışmalar ile birlikte daha az dolar ve döviz cinsinden ticaret yapma fırsatı yaratılmaya çalışılmaktadır.⁴¹⁵

Belarus, Kazakistan ve Rusya devlet liderleri eşgüdümlü enerji politikası ile elektrik, doğalgaz ve petrol ürünlerini kapsayan ortak enerji pazarı kurma konusunda mutabakata varmışlardır. Kurucu Anlaşma'da bu hedefin birkaç aşamada uygulanarak 2025'te tamamlanacağını belirtilmiştir. AEB'nin ortak elektrik pazarının 2019'da; vergiye tabi malların (tütün ve alkol ürünleri) ortak pazarının 2020; gaz, petrol ve petrol ürünleri ortak pazarı, ortak finans ve ulaşım pazarlarının ise 2025'e kadar tamamlanması hedeflenmektedir.⁴¹⁶ Ayrıca AEB bölgesinin uzun dönemli ulaşım politikasının temel öncelikleri tanımlanmış ve tarım politikası oluşturulması ve

⁴¹³ Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures", p.74.

⁴¹⁴ *Ibid.*, p.9.

⁴¹⁵ "Avrasya Ekonomik Birliği Toplantısında Ortak Petrol Pazarı Anlaşması", 6 Aralık 2018, (Çevrimiçi) <https://www.haberler.com/avrasya-ekonomik-birligi-toplantisinda-ortak-11512263-haberi/>, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2018.

⁴¹⁶ Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures", p.73.

uygulanması konusunda mutabakata varılmıştır. İlk defa üye devletler AEB sınırları içinde tüketiciyi koruma konusunda ortak politika uygulamaya mutabık olmuştur.⁴¹⁷

AEB'nin temel hedefi önceden de bahsedildiği gibi mal, hizmet, sermaye ve işçi dolaşımının serbestiyetini sağlamak ve varolan sınırların kaldırılmasıdır fakat bu konuda çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. AEB içindeki tarife dışı engellerin kaldırılması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 2017 yılına kadar 81 engel ortadan kaldırılmıştır fakat 450 engel hala AEB pazarında etkin olarak devam etmektedir. Bu engellerin %80'ine ise muafiyet ve sınırlama adı altında AEB Anlaşması tarafından izin verilmiştir.⁴¹⁸ 2016 yılında yaşanan yeni Gümrük Kanunu müzakereleri süreci uzun ve meşakkatli geçmiştir. Avrasya Ekonomik Komisyonu bu konuda 1500'e yakın yorum ve öneri almış, Rusya ve Belarus yüzlerce teknik değişiklik önermiştir. Kazakistan ise gümrük düzenlemeleri yetkisinin önemli bir parçasının ulusal düzeyde kalması gerektiği konusunda ısrarcı olmuştur.⁴¹⁹ Rusya'nın yüksek ve korumacı gümrük tarifesinin Gümrük Birliği'nin ortak dış tarifesi olarak uygulanması, Rusya'dan daha liberal dış ticaret koşullarına sahip olan Kazakistan gibi diğer üye devletlerin üyelik sonrası gümrük tarifesi oranlarını yükseltmelerine sebep olmuştur. Kazakistan'ın dış ticaretini olumsuz etkileyen bu önemli problem Kazakistan'ın yaklaşık olarak 3500 üründen muaf tutulmasıyla yumuşatılmaya çalışılmıştır. Kazakistan gümrük tarifelerini yükseltme konusunda müzakerelere başlayacağını taahhüt etse de bunun tarihini ileriye atmıştır.⁴²⁰ Üye devletlerin gümrük tarifelerinden muaf tuttuğu ürünlerin fazlalığı ise ortak pazarın işleyişini ve bütünlüğünü olumsuz etkilemektedir.

Ortak politikaların uygulanmasındaki bir diğer problem AEB Kurucu Anlaşması'nın finansal ve mali düzenleme ve kurlarının uygulanmasında yaşanan aksaklıklar ve ihlallerdir. Petrol fiyatının düşmesi ve Batı'nın Rusya'ya karşı uyguladığı ekonomik ambargolar sonucu Rus ekonomisinde oluşan şoklar, ticaret ve işçi dövizlerinin düşmesiyle diğer üye devletlerde de negatif üretim açığının oluşması

⁴¹⁷ Eurasian Economic Union Official Website, "Treaty on the Eurasian Economic Union", p.2-100.

⁴¹⁸ Evgeny Vinokurov et. al., "Eurasian Economic Integration: 2017", **EDB Centre for Integration Studies**, Report 43, Saint Petersburg, 2017, p.11.

⁴¹⁹ **Ibid.** p.16.

⁴²⁰ Dragneva and Wolczuk, "The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power", p.22.

gibi sebeplerle komşu ekonomileri olumsuz etkilemiştir.⁴²¹ Üye devletlerin ekonomik büyüklük, nüfus, dış ticaret hacmi gibi birçok alanda büyük farklara sahip olmaları bölgeye etki eden ekonomik şoklara farklı tepkiler vermelerine sebep olmaktadır. Bu zor koşullar altında ekonomik entegrasyonu sağlamak için AEB Kurucu Anlaşması, 70. Madde ile ortak finans pazarının kurulması için üye devletler arasındaki entegrasyonun derinleştirilmesini öngörmüş ve çeşitli düzenlemeler getirmiş ve 64. Madde ile mali politikalar konusunda düzenlemeler ve kurallar getirmiştir. Fakat Kurucu Anlaşma bu kuralların uygulanması için esaslı bir temel oluşturmamaktadır. 2015'te rublenin devalüasyonu üye devletlerin ekonomileri için sürprize ve karşılıklı döviz kurunda önemli değişime sebep olduğu zaman bu durum açıkça gözlemlenmiştir. AEB Kurucu Anlaşması'nın koyduğu mali kriterlerin üçü* birden kriz sonrasında üye devletler tarafından ihlal edilmiştir.⁴²²

Üretim faktörlerinin tamamının birlik içinde serbest dolaşımını hedefleyen AEB, 2025'e kadar belirli aşamalarla sistemli bir şekilde bu hedeflerinin tamamını başarıya ulaştırmaya çalışmaktadır. Fakat gelinen noktaya bakıldığında ortak mal pazarında var olan engellerin bir kısmına Kurucu Anlaşma tarafından izin verilmesi, üye devletlerin belirli ürünlerde ortak politika uygulamaktan muaf tutulması, hizmet sektörünün yaklaşık yarısının ortak pazara dahil edilmemiş olması, Kurucu Anlaşma'nın birçok alanda düzenlemeler getirmesi fakat bunların üye devletler tarafından uygulanmasını sağlayacak altyapının oluşturulmaması, entegrasyonun derinleşmesi için gerekli olan ulus üstü mekanizmaların arttırılması yerine politikaların "koordine edilmiş" veya "uyumlaştırılmış" politikalar şeklinde yapılandırılması sonucu üye devletlere daha geniş bir serbestiyet kazandırılması gibi sebeplerle getirilen düzenlemeler ve hedeflerin uygulanması konusunda sorunlar yaşanmaktadır.

⁴²¹ Evgeny Vinokurov et al., "Customs unions, currency crises, and monetary policy coordination: The case of the Eurasian Economic Union", **Russian Journal of Economics**, Vol. 3, 2017, p.289.

* Üye devletlerin yerine getirmek zorunda olduğu üç mali kriter vardır. Birincisi; yıllık birleştirilmiş bütçe açığı GSMH'nin %3'ünden büyük olmayacaktır. İkincisi, kamu açığı GSMH'nin yarısından büyük olmayacaktır. Üçüncüsü, yıllık enflasyon seviyesi üye devletler arasındaki en düşük enflasyon seviyesinden %5'ten fazla yüksek olmayacaktır.

⁴²² Vinokurov et al., "Customs unions, currency crises, and monetary policy coordination: The case of the Eurasian Economic Union", p.288.

3.3.2. Birliğin Gücü

Avrasya Gümrük Birliği, bölgede daha önce kurulmuş benzer projelerden daha etkili hukuki ve kurumsal çerçeveye sahiptir. En önemli kurumları Adalet Mahkemesi ve Avrasya Ekonomik Komisyonu olan AEB'nin kurumsal yapısı önceden problem oluşturan konularda dört temel gelişmeye ev sahipliği yapmıştır. İlki, Hükümetlerarası Konsey ikili anlaşmaların çelişkili ve bölünmüş kısımlarını birleşmiş hukuki bir rejimde kanunlaştırmaya başladı. Böylece Gümrük Kanunu (*ECU Custom Code*) oluşturuldu. İkincisi, Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun verdiği kararlar ülke içinde geçerli olması için özel bir düzenleme ya da onaylama olmaksızın direkt yürürlüğe giren bağlayıcı bir statüye kavuşturuldu. Üçüncüsü, 2010'da Avrasya Ekonomik Komisyonu Mahkemesine özel bir statü verilmesiyle anlaşmazlık çözüm mekanizması kuruldu. Son olarak, 2011'de Gümrük Birliği'nin hukuki çerçevesi, DTÖ kuralları ile uyumlu hale gelmesi için Gümrük Birliği tarafından imzalanan "Gümrük Birliği'nin İşleyiş Anlaşması" ile Rusya'nın DTÖ'ye katılımına ilişkin yasal şartlarla tamamlanmıştır.⁴²³

AEB'nin ciddi bir entegrasyon girişimi olduğunu gösteren çeşitli ibareler vardır. Birincisi, EURASEC altında kurulan Avrasya Mahkemesi dışında Şubat 2012'de kurulan Avrasya Ekonomik Komisyonu, Avrasya entegrasyon sürecindeki ilk ulus üstü kurumdur. İkincisi, AEB'nin başarılı bir şekilde yayılmasıdır. 2015'te Ermenistan ve Kırgızistan'ın AEB'ye katılması, Avrasya ekonomik entegrasyonunun eski Sovyet bölgesinde ilerlemeyi amaçladığını göstermektedir.⁴²⁴ 29 Mayıs 2015'te AEB ile Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti arasında serbest ticaret anlaşması imzalandı. Avrasya Komisyonu ayrıca Mısır'la kurulabilecek serbest ticaret bölgesi hakkında araştırma yapan bir çalışma grubu kurmuştur. Ekim 2015'te devlet başkanları AEB ile Çin'in İpek Yolu Ekonomi Kuşağı Projesi'nin birleştirilmesi konusunda düzenlemeler getirerek resmi müzakerelere 2016 yılında başlamışlardır.⁴²⁵ AEB'nin küresel partnerleri ise Vietnam, İran, Şili, İsrail, Güney Kore, MERCOSUR, Mısır, Çin,

⁴²³ Kirkham, "The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony?", p.117.

⁴²⁴ Sean P. Roberts and Arkady Moshes, "The Eurasian Economic Union: a case of reproductive integration?", **Post-Soviet Affairs**, Vol. 32, No: 6, 2016, p.544.

⁴²⁵ Eurasian Economic Commission, "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures", p.8.

ASEAN, Hindistan, Singapur ve AB olarak belirtilmiştir.⁴²⁶ Üçüncü olarak AEB kurumları AB'den örnek alınarak sistemli bir şekilde inşa edilmeye çalışılmıştır. Kurumsallaşması ulus üstüculüğün ve çok taraflılığın bazı özelliklerini kapsamaktadır. Fakat Avrupa tecrübesinin Sovyetler sonrası entegrasyon projelerinde yeniden yaratılışı sorunlu olarak görülmektedir. Kazharski'ye göre AB'nin kurumsal çerçevesi kopyalanmış fakat içerik alınmamıştır.⁴²⁷ Bu açıdan AEB kurumları içinde ulus üstü kurumlara bakmak önem taşımaktadır.

3.3.2.1. Ulus Üstü Kurumlar

3.3.2.1.1. Avrasya Ekonomik Komisyonu

Avrasya Ekonomik Komisyonu, Komisyon Konseyi ve Komisyon Kurulu olmak üzere iki organdan oluşmaktadır. Kurul her üye devletten gelen üç milletvekilinden oluşmaktadır ve Kırgızistan'ın da AEB'ye katılımıyla üye sayısı on beş olmuştur. Konsey ise Komisyon'un yüksek organıdır ve her üye devletten bir başbakan yardımcısı tarafından temsil edilmektedir. Konsey gerekli olduğunda müzakerede bulunmak ve danışmanlık yapmak için toplanırken Kurul daimi olarak çalışmaktadır.⁴²⁸ Komisyon'daki milletvekillerinin kontrolü altında her biri Kurul üyeleri arasında paylaşılmış 23 departman vardır ve yerel temsilcilerin iş bölümünde bile eşitlik ilkesi söz konusudur. Her departman üye devletlerin ilgili yönetim organıyla koordinasyon kurarak entegrasyonun ve ekonomik faaliyetlerin bir alanıyla ilgilenir. Komisyon'da kararlar oy birliği ile alınmaktadır ve nitelikli oy çokluğu yöntemi düşük düzeydeki kararlar için kullanımla sınırlandırılmaktadır.⁴²⁹ AEB kurulmadan önce Komisyon'da Belarus ve Kazakistan'ın oylarının ağırlığı %21,5 iken %57'lik oy oranıyla Rusya dominant pozisyona sahipti fakat bunun yeni kurulan birlikle eşit oy dağılımına kavuşturulması Rusya'nın oy üstünlüğü sağlamasını engellemiştir.⁴³⁰

⁴²⁶ *Ibid.*, p.57.

⁴²⁷ Aliaksei Kazharski, "The "Eurasian Union": rivaling the EU through institutional isomorphism", p.3.

⁴²⁸ Eurasian Economic Union Official Website, "Treaty on the Eurasian Economic Union", p.20.

⁴²⁹ Roberts and Moshes, "The Eurasian Economic Union: a case of reproductive integration?", p.548.

⁴³⁰ Kirkham, "The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony?", p.117.

AEB'nin resmi söylemlerinden farklı olarak Avrasya Komisyonu ulus üstünden çok hükümetlerarası bir kurumdur. Ayrıca Avrasya Komisyonu, kararlarının AEB üye devletleri içinde bağlayıcı olduğunu söylemesine rağmen bu söylem biraz yanıltıcıdır.⁴³¹ Astana Anlaşmasının son hali öncekilerden farklı olarak Komisyonu ulus üstü bir kurum olarak tanımlamamıştır.⁴³² Komisyon üyelerinin tamamı ulusal hükümetler tarafından tayin edilerek belirlenmektedir ve bu aşamada Komisyon'un aldığı herhangi bir karar üye devletler arasındaki oy birliğinin bir sonucu olmaktadır. Ayrıca AEB'nin en yüksek organı Komisyon değildir ve Yüksek Konsey'dir. Yüksek Konsey'in üyeleri ise üye devletlerin devlet başkanlarından oluşmakta ve bütün kararlar vetoya açık bir şekilde alınmaktadır. Komisyon bakanları profesyonel bir şekilde ulusal tabiyetlerini bir kenara bırakıp entegrasyonu daha ileri götürmek için uğraşsalar dahi reelde bütün önemli kararlar ilk olarak ulusal hükümetlerin başkan yardımcılarında oluşan Komisyon Konseyi ve sonrasında eğer anlaşmaya varılamazsa Yüksek Konsey tarafından emir-komuta zinciri içerisinde alınır. İkinci sorun ise kararların uygulanma mekanizmasıyla alakalıdır. Avrasya Komisyonu gözlem yapma, önerilerde ve düzenlemede bulunma gücü vardır fakat daha ileri yapabileceği tek şey olayı Avrasya Mahkemesi'ne göndermektir.⁴³³ Her durumda Komisyon, Avrasya Mahkemesi'ne giden vakayı Yüksek Konsey'e bildirmek zorundadır ve bu durum üye devletlerin başkanları arasında anlaşmalar yapmasına perde aralamaktadır. Gerçek bir bağlayıcı karar alma gücünün yokluğunda Komisyon'un en önemli zorlayıcı görevi üyelerin birbirinden farklı ulusal çıkarlarını harmonize etmeye çalışmak ve ortak pazarla ilgili konularda konsensüs sağlamaktır. Fakat üyelerin ekonomik modelleri, öncelikleri ve büyüklükleri arasındaki sert farklılıklar varken konsensüs sağlamak kolay bir hedef değildir.⁴³⁴ Ayrıca AEB Kanunu'nun doğrudan uygulanabilirliği ve üstünlüğü fikri Rusya'nın Anayasa Mahkemesi dışında hiçbir üye devlet tarafından değerlendirilmemiştir. Böyle olunca

⁴³¹ Roberts and Moshes, "The Eurasian Economic Union: a case of reproductive integration?", p.548.

⁴³² Dragneva and Wolczuk, "The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power", p.15.

⁴³³ Roberts and Moshes, "The Eurasian Economic Union: a case of reproductive integration?", p.548.

⁴³⁴ *Ibid.*, p.549.

da üye devletler Avrasya hukukunun iç hukukta uygulanması konusunun resmi karar vericileri olarak kalmışlardır.⁴³⁵

3.3.2.1.2. Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi

AEB Mahkemesi, AEB'nin kalıcı yargı kurumudur. Mahkeme'nin ikamet yeri Minsk, Belarus'tur.⁴³⁶ AET Mahkemesi'nin ardılı olan AEB Mahkemesi'nin temel işlevi; üye devletler ve AEB kurumlarının düzgün bir biçimde AEB Hukuku'nu uygulamasını sağlamaktır. AEB Hukuku'nun içine AEB Anlaşması, AEB çerçevesi içinde yapılmış uluslararası anlaşmalar, AEB'nin üçüncü taraflarla yaptığı uluslararası anlaşmalar ve AEB Anlaşması ile AEB çerçevesi içinde yapılan uluslararası anlaşmaların verdiği yetki sınırları içinde AEB kurumlarının kabul ettiği yasalar girmektedir.⁴³⁷ AEB Mahkemesi iki tür davaya bakmaktadır. Birincisi, tartışmalı davalar; üye devletler ve ticari kuruluşlar tarafından ibraz edilen hukuki anlaşmazlıklardır. İkincisi ise istişari işlemler; üye devletler ya da AEB kurumlarının hukuki sorunlar hakkında tavsiye niteliğindeki görüşlerini istemesi gibi işlemlerdir.⁴³⁸ AEB Mahkemesinin en önemli özelliği ise birinci tür davaların kararlarının bağlayıcı olmasıdır. İkinci tür ise tavsiye niteliği taşımaktadır.⁴³⁹

AEB Mahkemesinin yargıçları her üye devletten iki tane seçilerek oluşturulur ve üye devletlerin 9 yıllık dönem için verdikleri teklifle Yüksek Konsey tarafından atanır. AEB Mahkeme Başkanı ve Yardımcısı yine Yüksek Konsey tarafından 3 yıllığına atanır. Yargıçlar Yüksek Konsey, Mahkeme ya da geldikleri üye devlet tarafından gücü kötüye kullanmak, suç işlemek veya hastalık gibi sebeplerle görevden alınabilir. Ayrıca yargıçların dokunulmazlıkları Yüksek Konsey tarafından kısıtlanabilir. Bu da yargıçların bağımsızlıklarını olumsuz etkilemektedir.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Dragneva and Wolczuk, "The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power", p.16.

⁴³⁶ Eurasian Economic Union Official Website, "Treaty on the Eurasian Economic Union", p.20.

⁴³⁷ Zhenis Kembayev, "The Court of the Eurasian Economic Union: An Adequate Body for Facilitating Eurasian Integration?", **Review of Central and East European Law**, Vol. 41, 2016, p.351.

⁴³⁸ *Ibid.*, p.350.

⁴³⁹ Maksim Karliuk, "Russian Legal Order and the Legal Order of the Eurasian Economic Union: An Uneasy Relationship", **Russian Law Journal**, Vol. 5, Issue: 2, 2017, p.36.

⁴⁴⁰ Kembayev, "The Court of the Eurasian Economic Union: An Adequate Body for Facilitating Eurasian Integration?", p.345-349.

AEB Mahkemesi'ne davaların sadece taraf devletler değil ayrıca ticari kuruluşlar tarafından da getirilmesi ve Mahkeme'nin bağlayıcı yargı yetkisine sahip olması olumlu yönlerini göstermektedir. Fakat bağlayıcı karakter ve belirli kanunların doğrudan uygulanabilirliği özelliği getirilmiş olsa da hukuki sonuçları tanımlanmamıştır ve böylece AEB Anlaşması'nın Mahkeme kararlarının üstünlüğünü düzenlenmediği görülmektedir.⁴⁴¹ AEB Mahkemesi'nin, AET Mahkemesi ve BDT Ekonomik Mahkemesi gibi resmi olarak ne kanun yapma yetkisi vardır ne de üye devletlerin hukukları Avrasya entegrasyon hukukuyla çatıştığı zaman üye devletlerin hukuklarını geçersiz kılma gücüne sahiptir. Ayrıca AEB Mahkemesi, Avrasya hukukunun son söz söylecisi değildir. Son söz söyleyici kurum ise Yüksek Konsey'dir. AET Mahkemesi'nin ilerleme kaydettiği bazı konularda AEB Mahkemesi gerileme göstermiştir. Yargıçların atama ve işten çıkarma kuralları, yargıçların dokunulmazlığının kaldırılması ve Yüksek Konsey'in yargıçları ataması yargıçları üye devletlere daha bağımlı hale getirmekte ve AEB'nin yargı gücü bağımsızlığını olumsuz etkilemektedir. AEB Mahkemesi kararlarını sadece kısıtlı aralıktaki konulara uyguladığında bu kararlar tarafların belirlediği konuların kapsamından öteye gitmeyecektir. Avrasya Komisyonu gibi Avrasya kurumlarının hukuki süreci başlatma yetkisi yoktur. Bu sebepler de yargı organının işlevselliğini olumsuz etkilemektedir.⁴⁴²

2010-2014 yılları arasındaki entegrasyon süreciyle karşılaştırıldığında Astana Anlaşması, entegrasyonun ulus üstü özelliklerinden çok hükümetlerarası özellikler barındırdığını doğrulamıştır. Üye devletlerin taahhütlerinin yine üye devletlerin tercihlerine bırakılması, AEB'de ulus üstü yapının sınırlı olduğunu göstermektedir. Resmi olarak bağlayıcı hükümlerin yokluğu, Avrasya entegrasyonunun faaliyet alanını hassas, problemlili ve tartışmalı konuların dışındaki alanlarla sınırlandırmaktadır. Üstelik bu tartışmasız alanlarda dahi ulusal taahhütlerin gerçekleşmesini sağlayacak mekanizmanın yokluğu entegrasyonun geleceği için sorun oluşturmaktadır.⁴⁴³

⁴⁴¹ Karliuk, "Russian Legal Order and the Legal Order of the Eurasian Economic Union: An Uneasy Relationship",

⁴⁴² Kembayev, "The Court of the Eurasian Economic Union: An Adequate Body for Facilitating Eurasian Integration?", p.365.

⁴⁴³ Dragneva and Wolczuk, "The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power", p.17.

3.4. Süreç Koşulları

Haas ve Schmitter’ın belirledikleri süreç koşulları olan karar alma tarzı, birlik kurulduktan sonraki faaliyetlerin oranı ve hükümetlerin uyum yeteneği değişkenlerine bu bölümde sırasıyla yer verilecektir.

3.4.1. Karar Alma Tarzı

AEB; Avrasya Ekonomik Yüksek Şurası (Yüksek Şura), Avrasya Hükümetlerarası Konseyi (Hükümetlerarası Konsey), Avrasya Ekonomik Komisyonu (Komisyon) ve Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi (Birlik Mahkemesi) adında dört temel kurumdan oluşmaktadır.⁴⁴⁴

Tablo 16: AEB'nin karar alma organları⁴⁴⁵

Organ	Üye devlet temsilcisi	Karar alma türü	Toplantı sıklığı
Yüksek Şura	Devlet başkanları	Oy birliği	Yılda 1
Hükümetlerarası Konsey	Hükümet başkanları	Oy birliği	Yılda 2
Komisyon Konseyi	Hükümet başkan yardımcılar	Oy birliği	Yılda 4
Komisyon Kurulu	Bağımsız uzmanlar	Oy çokluğu ya da oy birliği	Kalıcı organ

Yüksek Şura, AEB’nin en yüksek kurulusudur ve üyeleri devlet başkanlarından oluşmaktadır. Yüksek Şura toplantıları yılda en az bir kez yapılır. Yüksek Şura’nın başkanı toplantıları yönetir, Yüksek Şura’nın çalışmalarını organize eder ve genel olarak Yüksek Şura’ya sunulan konuların hazırlanmasını yönetir. Yüksek Şura’nın, Hükümetlerarası Konsey’in ve Komisyon’un başkanları yılda birkez dönüşümlü olarak değişmektedir. Yüksek Şura’nın kararları oy birliği ile alınmaktadır. Yüksek Şura’nın temel görevleri;

- AEB’nin kurulması ve gelişmesi için gerekli stratejileri, hedefleri ve beklentileri belirlemek ve AEB’nin hedeflerinin uygulanmasını amaçlayan kararlar almak,

⁴⁴⁴ Ibid. p.9.

⁴⁴⁵ Eurasian Economic Union Official Website, “Treaty on the Eurasian Economic Union” and Dragneva and Wolczuk, “The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power”, p.13.

- Komisyon Heyeti'ni onaylamak, heyet üyeleri arasında sorumlulukları bölüştürmek ve güçlerini sınırlandırmak,
- Komisyon Heyeti'ne başkan atamak ve görevini sonlandırmaya karar vermek,
- AEB Mahkemesinin yargıçlarını üye devletlerin tavsiyeleri üzerine atamak,
- Komisyon'un usul kurallarını onaylamak,
- AEB bütçesini onaylamak, bütçenin uygulanmasını raporlandırmak ve üye devletlerin bütçeye yapacağı katkının miktarını belirlemek,
- Hükümetlerarası Konsey ya da Komisyon'un uyguladığı kararların iptal edilmesi ya da değiştirilmesi ile alakalı herhangi bir konuda üye devletlerin önerilerini gündeme almak,
- AEB Mahkemesine önerilerde bulunmak,
- AEB'ye yeni üyeliğe başvuru için gerekli prosedürleri belirlemek ve gerekirse süreci sonlandırmak,
- Üyelik sürecinde aday ülke ya da gözlemci ülke statüsünün onaylanmasına ya da fesh edilmesine karar vermek ve
- Üçüncü ülkeler ile AEB yararına müzakereler yapılmasına karar vermektir.⁴⁴⁶

Hükümetlerarası Konsey, üye devletlerin hükümet başkanlarından oluşur ve Konsey'in toplantıları yılda en az iki kere olmak üzere gerek görüldükçe yapılır. Hükümetlerarası Konsey'de kararlar oy birliği ile alınır. Hükümetlerarası Konsey'in temel görevleri;

- AEB Kurucu Anlaşması'nın uygulanmasını sağlamak ve uygulandığını kontrol etmek,
- Komisyon Konseyi'nin önerisi üzerine, Komisyon Konseyi'nin karar verme sürecinde konsensüsa varılamayan konularda önerilerde bulunmak,
- Komisyona yönergeler vermek,

⁴⁴⁶ Ibid. p.10-15.

- Yüksek Şura'ya Konsey ve Komisyon kurumlarının üyeleri için yeni adaylar sunmak,
- AEB'nin bütçe taslağını onaylamak ve uygulanmasını raporlamak,
- AEB kurumlarının finansal ve ekonomik faaliyetlerinin denetlenmesi konusundaki düzenlemeleri onaylamak,
- Komisyon tarafından alınan iptal ya da değişiklik kararlarıyla ilgili konularda üye devletlerden gelen önerileri değerlendirmek ve
- Konsey ya da Komisyon kurumlarının kararlarını askıya almaya karar vermektir.⁴⁴⁷

AEB Komisyonu, AEB'nin kalıcı yönetim organıdır. Komisyon, Konsey ve Kurul adında iki kurumdan oluşmaktadır. Komisyon kararlar alır, değişiklikler ve önerilere karar verir. Komisyon Konseyi'nde kararlar oybirliği ile alınır. Komisyon Kurulu'nda ise kararlar nitelikli oy çokluğu veya oy birliği ile alınır. Yüksek Konsey, Komisyon Kurulu tarafından oy birliği ile çözülmesi için hassas konuların listesini oluşturmakla görevlidir. Böyle durumlarda karar alabilmek için Komisyon Kurulu üyelerinin üçte ikilik nitelikli oy çokluğu gereklidir. Komisyon'un ikamet yeri Moskova'dır.⁴⁴⁸

AEB düzenlemelerine göre, üçte ikilik oy çokluğuyla Komisyon Kurulu'ndan geçen kararlar bütün üye devlet için bağlayıcı hale gelir. Fakat her üye devlet, üyelerin başbakan yardımcılarında oluşan ve Komisyon Kurulu'nun kararlarını onaylamakla yükümlü olan Komisyon Konseyi aracılığıyla veto hakkına sahip olmaktadır. Pratikte kararlar genellikle doğrudan ya da Komisyon Kurulu altındaki Tavsiye Komiteleri içinde ulusal temsilcilerle uzun görüşmeler yapılarak oy birliğiyle alınır. Eğer bir anlaşmazlık çıkarsa konu hızlıca Avrasya Hükümetlerarası Konseyi'ne taşınır. Bilhassa çatışmalı konular Yüksek Şura'ya gönderilir. Bu karar alma yapısı, bürokratik ve teknik konuların yoğunlukta olduğu daha tartışmasız alanlarda çalışılmasına sebep olmaktadır.⁴⁴⁹ Bunlara ek olarak, Rusya'nın ekonomik ve siyasi ağırlığı yanında teknik ve profesyonel bilgi konusundaki avantajı alınan kararlarda onu

⁴⁴⁷ *Ibid.* p.16-19.

⁴⁴⁸ *Ibid.* p.20.

⁴⁴⁹ International Crisis Group, "The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade Europe and Central Asia", Report No: 240, 20 July 2016, p.9.

kaçınılmaz olarak daha etkili hale getirdiği düşünülmektedir. Karmaşık anlaşmazlıkları çözmek için yüksek düzey siyasi kanallar dışında bir mekanizmanın olmaması Komisyon'un yaptırım gücünün zayıflığını göstermektedir. Bölgede yüksek derecede merkezileşmiş ve tepeden aşağı şekillenen siyasi kültürün bir yansıması olarak devlet liderleri, Komisyon ile çalışmak yerine telefon diplomasisi ve birebir görüşmelerle karar almayı tercih etmektedir.⁴⁵⁰ Bu durum da karar alma sisteminin, ulus üstünden çok hükümetlerarasına ve yüksek düzey siyasilerin kararlarına bağlı olarak şekillenmesine daha yatkın olduğunu göstermektedir.

3.4.2. Faaliyetlerin Oranı

2008 ekonomik krizi, küresel ticaret ve ekonomik büyümenin yavaşlaması, Ukrayna krizi sonrası Rusya'ya uygulanan ekonomik yaptırımlar, Rusya'nın uyguladığı karşı yaptırımlar, petrol fiyatlarındaki keskin düşüş, diğer ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanmalar, AEB üyesi devletlerin ulusal para birimlerinin devalüasyona uğraması gibi küresel, bölgesel ve ulusal ekonomik problemler⁴⁵¹ hesaba katılmadan üye devletlerin ekonomik faaliyetlerinin seviyesini ölçmek doğru olmayacaktır. Bahsedilen bu ekonomik problemlerle AEB'nin kuruluşunun aynı döneme denk gelmesi ise AEB'nin üye devletlerin ekonomik faaliyetlerini ne derecede etkilediğinin ölçülmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Yaşanan ekonomik durgunluk ve rublenin devalüasyonu, Rusya'nın üye devletlerle ilişkisini derinden etkilemiştir. Rusya'nın üye devletlerle ticareti 2015 yılında bir yıl öncesine göre 15 milyar dolar azalmıştır ve 2016'da daha da fazla azalış göstermiştir. Rusya'nın uyguladığı korumacı politikalar ise ekonomik durgunluğun etkisini daha da arttırmıştır ve bu politikalar AEB'nin bütünlüğüne zarar vermiştir.⁴⁵²

Genel itibariyle AEB üye devletlerinin karşılıklı ticaret değeri 2013'ten bu yana düşmektedir. 2015'te birlik içi ticaret %26 ve üçüncü ülkelerle yapılan ticaret %34 düşmüştür.⁴⁵³ 2016'nın sonunda ise AEB üyelerinin karşılıklı ticaretinin değeri

⁴⁵⁰ Ibid. p.10.

⁴⁵¹ Vinokurov et. al., "Eurasian Economic Integration: 2017", p.39-40.

⁴⁵² Dragneva and Wolczuk, "The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power", p.12.

⁴⁵³ International Crisis Group, "The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade Europe and Central Asia", p.9.

%6,7 oranında düşerken üçüncü ülkelerle yaptığı ticaret cirosunun değeri %12 azalmıştır. Dış ticaretin %60,5'i ise ihracattan oluşmaktadır ve ihracatın değeri hala birlik içi ticaretin değerinden büyüktür.⁴⁵⁴ AEB üyelerinin karşılıklı ticari faaliyetlerinde enerji kaynaklarının oranı %22,8 ve üçüncü ülkelerle yapılan ihracatta enerji kaynaklarının oranı %58,9'dur. Bu sebeple küresel petrol fiyatlarındaki değişim AEB üyelerinin ticari faaliyetlerini ciddi derecede etkilemektedir. AEB pazarından temin edilen petrolün varil başı fiyatı 2016'da 29\$, 2015'te 34\$ ve 2014'te 46\$'dı. Buna ek olarak üye devletlerin para birimlerinin dolar karşısında değer kaybetmeleri karşılıklı ticaret cirosunun düşmesine sebep olmuştur. AEB içi mal ticaretinde para birimi olarak ruble kullanılması ve rublenin değer kaybı sebebiyle 2016'da karşılıklı ticaret %0,4 artsa bile karşılıklı ticaretin toplam değeri geçen yıla göre azalmıştır.⁴⁵⁵

Tablo 17: AEB üye devletlerinin AEB içi ve dış ticaret verileri⁴⁵⁶

	2015 (milyar dolar)	2016 (milyar dolar)	2015-2016 değişim %
Birlik içi ticaret değeri	45,6	42,5	-6,7
AEB ihracat değeri	373,8	308,4	-17,5
AEB ithalat değeri	205,5	201,3	-2
AEB dış ticaret cirosu	579,4	509,8	-12

AEB'nin dış ticaretinde AB devletleri ihracatta %53,3 ve ithalatta %40,9 paya sahiptir. Asya-Pasific Ekonomik İşbirliği (APEC) üye devletleri ise ihracatta %23,6 ve ithalatta %40,6 paya sahiptir.⁴⁵⁷ AEB içi ticarete ise ihracatın %62,4'ü Rusya, %26,5 Belarus, %9,2 Kazakistan, %1 Kırgızistan ve %0,9 Ermenistan tarafından yapılmaktadır.⁴⁵⁸ AEB kurulduktan sonra üye devletlerin dış ticaretinde üçüncü ülkelerinin payı hala baskın olarak devam etmektedir. Kazakistan'ın ihracatında üye ülkelerin oranı %10'dur ve bunun yaklaşık %98'ini Rusya oluşturmaktadır. İthalatında ise AEB ülkeleri %38'lik paya sahiptir ve bunun çoğunluğu yine Rusya'ya aittir. (bkz. Ek 17) Belarus'un dış ticaretinde ise üye devletler içinde sadece Rusya ile ticareti artmıştır ve diğer üye devletlerle ticareti toplam dış ticareti içinde yaklaşık olarak

⁴⁵⁴ Vinokurov et. al., "Eurasian Economic Integration: 2017", p.38.

⁴⁵⁵ *Ibid.*, p.41.

⁴⁵⁶ *Ibid.*, p.39.

⁴⁵⁷ *Ibid.*, p.49.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, p.54.

%1,22 oranında kalmıştır. (bkz. Ek 18) Ermenistan'ın 2016'da Avrasya'ya ihracatının %53 artmasıyla beraber 2016'da toplam ihracatı %20 artmıştır. Kırgızistan'ın ise 2016'da AEB üyelerine ihracatı %4,4 ve üçüncü ülkelere %5,2 artmıştır.⁴⁵⁹ Aynı yıl Kırgızistan %3,8 ve Ermenistan %0,2 ekonomik büyüme de kaydetmesine rağmen bu olumlu gelişmeler AEB'nin toplam ekonomik gelişiminin pozitif duruma getirmeye yetecek ölçüde değildir. (bkz. Ek 19 ve 20)

AEB karşılıklı doğrudan yabancı yatırım miktarı 2012'deki en yüksek seviyesinden 2015'e kadar %14,3 düşmüştür. Aynı zaman diliminde BDT'nin doğrudan yabancı yatırım miktarı da %25,8 azalmıştır. AEB içindeki karşılıklı doğrudan yatırım 2008'de 17,7 milyar dolar, 2012'de 27,6 milyar dolar ve 2015'te 23,6 milyar dolar değerinde yapılmıştır. Rus yatırımcılar AEB içindeki yatırımın %81,5'ini yaparken en çok yatırım yapan ikinci ülke %17,4 oranla Kazak şirketler olmuştur. Karşılıklı yatırım en çok petrol ve doğalgaz (%42,6) ve demir dışı metal (%12) sektörlerine yapılmaktadır. Önde gelen diğer sektörler ise ulaşım, iletişim, tarım, gıda ürünleri ve finansdır. AEB yatırım projelerinin büyük kısmı Gazprom, Transneft, Slavneft ve Polymetal gibi önde gelen Rus şirketler tarafından yapılmaktadır. En büyük 25 Rus şirketinin AEB üye devletlerinde yaptığı yatırımlar toplam yatırımların %72'sini oluşturmaktadır. Kazak şirketleri ise en çok Kırgızistan ve Rusya'ya yoğunlukla tarım ve gıda ürünleri, ulaşım ve turizm gibi sektörlerde yatırım yapmıştır.⁴⁶⁰

Yüksek seviyedeki uluslararası işçi akışına bağlı olarak Kırgızistan ve Ermenistan'ın dış gelirlerinin önemli bir kısmı işçi dövizlerinden kaynaklanmaktadır. 2015'te nakit işçi dövizlerinin miktarı rublenin devalüasyonu nedeniyle önemli derecede düşmüştür. Ermenistan'ın 2013'te GSMH'sinin %19,7'si işçi dövizlerinden kaynaklanırken 2015'te bu oran %14,1'e gerilemiştir. Dünyada GSMH'sinde en çok nakit işçi dövizini bulunduran ülkeden biri olan Kırgızistan'da ise bu oran 2013'te %31,1 iken 2015'te %25,7'e gerilemiştir. 2016 yılında ise her üye devletin GSMH'sindeki

⁴⁵⁹ Ibid., p.10.

⁴⁶⁰ Ibid., p.59-61.

işçi döviz oranı farklı seyretmiştir. Örneğin Belarus'ta bir önceki yıllar aynı kalmış, Ermenistan'da gerilemiş⁴⁶¹ ve Kırgızistan'da %34,5 oranında seyrek olarak artmıştır.⁴⁶²

Genel itibariyle AEB kurulduktan sonra geçen sürede birlik içi faaliyet oranı her alanda düşmüştür fakat bu düşüşün sebepleri bahsedildiği üzere küresel, bölgesel ve ulusal problemlerle şekillenmiştir. Bu ekonomik faaliyetlerdeki düşüşün oranı gittikçe azalan şekilde seyretmektedir. Ayrıca üye devletlerin dış ticaretinde ve yatırım ilişkilerinde hala üçüncü ülkeler üye devletlerden daha fazla öneme sahiptir. Faaliyetlerin oranında artış gözlenmemesine ve Rusya'nın ekonomik problemlerinden üye devletler olumsuz etkilenmelerine rağmen hala birlik içinde yer almaları olumlu karşılanabilir.

3.4.3. Hükümetlerin Uyum Yeteneği

Önceden de bahsedildiği üzere 2010 yılında Gümrük Birliği'nin kurulmasından sonra Rusya'nın korumacı ve yüksek ithalat tarifesi, Gümrük Birliği'nin ortak dış gümrük tarifesi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Böylece Gümrük Birliği'ne dahil olan devletlerin dünyanın geri kalanıyla ticaret ilişkileri Rusya'nın tercihlerinden etkilenmiştir. Örneğin Rusya'dan daha liberal dış ticaret koşullarına sahip olan Kazakistan'ın, üyelik sonrası gümrük tarifelerinin oranlarını önemli ölçüde yükseltmesi gerekmiştir. Rusya, DTÖ'ye üye olduktan sonra gümrük tarifelerini düşürmesine rağmen Kazakistan'ın gümrük tarifelerinden daha yüksek bir seviyede idi. Bu problem Kazakistan'ın yaklaşık olarak 3500 üründen muaf tutulmasıyla yumuşatılmaya çalışılmıştır. Kazakistan gümrük tarifelerini yükseltme konusunda müzakerelere başlayacağını taahhüt etse de bunun tarihini ileriye atmıştır.⁴⁶³ Benzer şekilde Rusya da taahhütlerini yerine getirmemektedir ve belirli konulardan kendini muaf tutmaktadır. Örneğin 2016 yılında Rusya, Kazakistan ve Belarus'un reddine rağmen Ukrayna'ya karşı en çok kayırlan ülke koşulunu da içeren tek taraflı ticaret sınırlamaları getirmiştir.⁴⁶⁴ Belarus, Rusya'nın korumacı tedbirler

⁴⁶¹ Ibid., p.72-73.

⁴⁶² World Bank Group, "Migration and Remittances: Recent Developments and Outlook, Special Topic: Global Compact on Migration", **Migration and Development Brief**, No: 27, April 2017, p.3.

⁴⁶³ Dragneva and Wolczuk, "The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power", p.22.

⁴⁶⁴ Ibid., p.23.

alma isteğini reddettikten sonra kendi ekonomisi çıkarına tek taraflı olarak Ukrayna'dan gelen şekerleme ve biraya yasak getirmesi AEB'nin getirdiği düzenlemeleri çok fazla ciddiye almadığını göstermektedir.⁴⁶⁵ Üye devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda ortak rejimin sorumluluk ve şartlarını göz ardı etmeleri, taahhütlerini ileri tarihlere atmaları ve diğer üyeleri bu şekilde oyalamaları entegrasyonun gelişmesini ve derinleşmesini engelleyen sorunların başında gelmektedir.

Belarus ve Kazakistan, entegrasyonun çok fazla ilerlemesinin entegrasyonun ulusal ekonomilerinin Rus sermayesi tarafından domine edilmesine zemin aralayacağı konusunda ortak bir korkuya sahiptir. Kazakistan'ın daimi korkularından biri de Rus şirketlerinin yerel rekabeti bitireceği endişesidir ve bu durum belirli politikaların uyumlaştırılmasını geciktirmektedir.⁴⁶⁶ Bunlara ek olarak, üye devletlerin ikili olarak sıklıkla birbirleri ile yaşadıkları ticaret savaşları entegrasyon girişimine zarar vermektedir. Örneğin Kazakistan ve Kırgızistan birbirlerine ihraç edilen mallara sınırlama getirmiş, ek gümrük belgeleri istemiş ve Kırgızistan sınırından Rusya'ninkine kadar Kazakistan içinde hareket eden ticari kamyonlar gözlenmeye başlanmıştır.⁴⁶⁷ Belarus, Avrupa pazarından gelen malları yeniden ihraç ettiği için Rusya tarafından Belarus'tan ithal edilen süt ürünlerine yasak getirilmiştir. Rusya ve Belarus arasında yaşanan et ve süt savaşlarına ek olarak petrol ve doğalgaz yolları konusunda da sıklıkla gerilim yaşanmaktadır.⁴⁶⁸

Üye devletlerin uyum yeteneğini etkileyen bir diğer sorun; Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, Ukrayna'nın doğusundaki çatışma, Rusya'ya uygulanan ekonomik yaptırımlar ve Rusya'nın bu yaptırımlara karşı uyguladığı yaptırımların entegrasyon süreci üzerinde ekstra baskı uyandırmasıdır. Rusya'nın öngörülemezliği korkusu, bölgedeki

⁴⁶⁵ Yauheni Preiherman, "A split in the Eurasian Union: Belarus refuses to join Russia's trade war with Ukraine", **Belarus Digest**, 7 July 2017, (Çevrimiçi) <https://udf.by/english/featured-stories/105146-a-split-in-the-urasian-union-belarus-refuses-to-join-russias-trade-war-with-ukraine.html>, Erişim Tarihi: 12 Kasım 2018.

⁴⁶⁶ Roberts and Moshes, "The Eurasian Economic Union: a case of reproductive integration?", p.554.

⁴⁶⁷ Ivan Zuenko, "The Eurasian Gap: Winners and Losers of the Economic Union", **Carnegie Moscow Center**, 11 November 2016, (Çevrimiçi) <https://carnegie.ru/commentary/65114>, Erişim Tarihi: 12 Kasım 2018.

⁴⁶⁸ Nicholas Trickett, "Will Putin 4.0 look to the Eurasian Economic Union?", **Aspenia Online**, 4 April 2018, (Çevrimiçi) <https://www.aspeninstitute.it/aspenia-online/article/will-putin-40-look-urasian-economic-union>, Erişim Tarihi: 13 Kasım 2018.

bazı devletlerin kendini rahat hissetmemesine sebep olmaktadır. Rusya'nın Rusya Federasyonu dışında yaşayan etnik Rusların çıkarlarını korumaya istekli oluşu komşularının tedirginliğini arttırmaktadır ve bu durum da entegrasyonun ilerlemesi ve sürekliliği için elzem olan güvenin konsolide edilmesini engelleyen bir unsurdur.⁴⁶⁹ Üye devletlerin uyum yeteneğini kısıtlayan sorunlardan bir diğeri ise üyelerin her birinin AEB'nin getirdiği entegrasyon düzenlemelerini yerine getirecek teknik donanım ve kurumlara sahip olmayışıdır. Örneğin Kırgızistan, AEB standartlarını yerine getirmekte veterinerlik hizmetleri ve laboratuvarlar gibi gerekli altyapıya sahip olmadığından dolayı güçlük çekmektedir.⁴⁷⁰ AEB'nin etkin bir yaptırım gücünün olmayışı, karar alıcı son mercinin devlet başkanlarından oluşan Yüksek Şura'ya ait oluşu ve entegrasyon düzenlemelerinin uygulanmasının büyük ölçüde devletlerin ulusal mercilerinin inisiyatifine kalması hükümetlerin uyum yeteğini zayıflatmaktadır.

⁴⁶⁹ Roberts and Moshes, "The Eurasian Economic Union: a case of reproductive integration?", p.554.

⁴⁷⁰ International Crisis Group, "The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade Europe and Central Asia", p.11.

SONUÇ

Avrasya entegrasyonunda bölgeselleşme ve bölgecilik süreçleri değerlendirildiğinde bölgede en fazla ön plana çıkan entegrasyon projesi olan Avrasya Ekonomik Birliği; Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında 2010 yılında Gümrük Birliği'nin, 2011'de Ortak Ekonomik Alan'ın, 2012'de bölgenin ilk ulus üstü entegrasyon kurumu olan Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun ve 1 Ocak 2015'te AEB'nin kurulmasıyla bölgenin kümülatif ve sistemli ilerleyen en önemli kurumu haline gelmiştir. AEB, kurulduğu yıl üyelerinin arasına Ermenistan ve Kırgızistan'ı almış ve bölge dışı ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları gibi etkileşimler kurmaya başlayarak yayılma eğilimleri göstermiştir. Son bölümde, AEB'nin başarısını, geldiği noktayı ve entegrasyon türünü anlamak için Haas ve Schmitter'ın entegrasyon koşulları Avrasya bölgesine uyarlanarak uygulanmıştır. Bu değişkenler; birlik kurulmadan önce edinilmesi gereken değişkenler (altyapı koşulları), birliğin kurulması için müzakere edilirken ve fiilen kurulduğu zamanki değişkenler (kuruluş koşulları) ve birlik faaliyete geçtikten sonraki süreçte ortaya çıkan değişkenler (süreç koşulları) olarak üç temel kategoriye ayrılmaktadır.

Tablo 18: Haas ve Schmitter'ın ekonomik birliğin başarılı bir şekilde uygulanması için gerekli gördüğü entegrasyon koşullarının AEB'ye uyarlanmış tablosu (zayıf/orta/yüksek)

Altyapı Koşulları	
1. Birimlerin büyüklüğü	Orta (bir büyük, iki küçük ve iki çok küçük üye devlet)
2. Ticari faaliyet oranı (AEB öncesi)	Orta (fakat üye devletlerin toplam dış ticaretinde Rusya dışındaki üyelerin toplam oranı %10'dan az)
3. Devlet liderleri (-)	Yüksek (önemli kararlar devlet liderleri düzeyinde alınıyor, devlet liderlerinin entegrasyondaki kişisel rolü yüksek bu da entegrasyonun geleceğini belirsiz kılıyor)
4. Zorlayıcı gücün varlığı (-)	Orta (bölgede zorlayıcı gücün varlığı arttığı zaman entegrasyonda geriye dönüşler ve durgunluklar yaşanıyor)
Kuruluş Koşulları	
5. Ortak politikaların uygulanması	Orta (koyulan temel hedeflerin yarıya yakını AEB'de düzenlenmiş durumda, geriye kalanının 2025'e kadar tamamlanması hedefleniyor)

6. Birliğin gücü	Zayıf (ulus üstü kurumların entegrasyon yararına bağımsız karar alma ve uygulama gücü zayıf)
Süreç Koşulları	
7. Karar alma tarzı	Orta (ulus üstünden çok hükümetlerarası özellikler taşıdığı için zayıfa yakın bir orta)
8. Ticari Faaliyet oranı	Orta (küresel ve bölgesel olumsuz koşullara bağlı olarak birlik öncesi faaliyet oranlarından daha düşük)
9. Hükümetlerin uyum yeteği	Zayıf (üye devletler kriz döneminde ulusal ekonomileri için entegrasyon kurallarını kolayca ihlal etme yoluna gidiyor, üye devletler arası ekonomik, hukuki ve teknik farkların büyüklüğü koyulan kurallara üyelerin uymasını zorlaştırıyor)

Üye devletlerin nüfus, yüz ölçümü, ekonomik büyüklük ve askeri güç açısından birbirine yakın olmaması ve bahsedilen dinamiklerin toplamının yaklaşık olarak %85'inin üye devletler içinde Rusya'ya ait olması entegrasyonun oluşmasını kolaylaştıran üyeler arası homojenliğin yüksek olmadığını göstermektedir. Ayrıca bu durum üye devletlerin Rusya'nın ekonomik ve siyasi koşullarından ve tercihlerinden önemli ölçüde etkilenmelerine sebep olmaktadır. Benzer şekilde Rus baskınlığını ekonomik faaliyet oranlarında görmek mümkündür. Üye devletler arası karşılıklı ekonomik faaliyetler en çok Rusya ile yapılmış ve diğer üyelerle çok sınırlı ölçüde kalmıştır. Birlik içi karşılıklı faaliyet miktarları arasındaki bu büyük orantısızlık ve üye devletlerin dış ticaretindeki en önemli partnerlerinin AEB üyeleri yerine üçüncü ülkelerden oluşması başarılı bir entegrasyon zemini oluşmasını zedelemektedir. Fakat tarihi, kültürel ve dilsel yakınlık, göç yoğunluğu, Sovyetler döneminden kalan uluslararası ticaret yollarının çokluğu gibi etmenler AEB içi faaliyetlerin düşük olmadığını ama Rusya merkezli geliştiğini göstermektedir.

Haas ve Schmitter'in altyapı koşullarından diğer ikisi olan çoğulculuk ve elitlerin uyumu yerine Avrasya entegrasyonun temel karar vericileri olan devlet liderleri ile bölgede baskı unsuru ile zorlayıcı güç olarak hareket eden Rusya'ya yer verilmiştir. Avrasya bölgesi Putin, Nazarbayev ve Lukashenko gibi güçlü liderlere ve zayıf kurumlara sahiptir. Avrasya'da gücü elinde tutan otoriter rejimlerin kendi kontrolleri dışında bir

kuruma bu gücü devretme konusunda oldukça isteksiz oluşu, ulus üstü kurumların güçlenmesi ve entegrasyonun derinleşmesini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca bölgesel problemlerin büyük kısmı entegrasyon kurumları yerine devlet liderlerinin gayri resmi iletişimleri yoluyla alınmaktadır ve bu da entegrasyon kurumlarına duyulan ihtiyacı ve kurumların işlevini azaltmaktadır. Oluşturulmaya çalışılan Avrasya kimliğinin entegrasyona etkisinin nasıl olacağını görmek için ise zamana ihtiyaç vardır fakat şu an için kimlik oluşturma politikasının daha çok üye devletlerin çok etnikli toplumlarını bir arada tutacak kimlik bulma arayışı gibi ulusal çıkarlarına ve liderlerin rejimlerinin istikrarına hizmet ettiği söylenebilir. Ayrıca devlet liderlerinin entegrasyonun işleyişindeki kişisel baskınlıkları, bu liderlerin ölümleri ya da yerine başkasının geçmesi durumunda sürecin nasıl işleyeceği konusunda entegrasyonun geleceğini belirsizleştirmektedir.

Rusya, bölge devletlerinin entegrasyon tercihlerini kendi istediği doğrultuda değiştirmek için hem yumuşak (rejim desteği ve ekonomik yardımlar) ve sert güç unsurlarını (Kırım'ın ilhakı) kullanmakta hem de ödül (sübvansiyonlar, kredi, yardımlar, ucuz enerji ithalatı anlaşmaları) ve ceza (sınır kontrollerinin sertleştirilmesi ve ticari ambargo) araçlarından yararlanmaktadır. Rusya'nın zorlayıcı güç olarak hareket etmesi, revizyonist hareketlerden ve sert güç unsurlarını kullanmaktan çekinmemesi, Rusya'ya karşı varolan karşılıklı bağımlılığın zararlı etkisini entegrasyon ile bölge devletlerinin daha fazla arttırmak istememesi ve kendi egemenliklerine karşı yaşadıkları tehdit algısı entegrasyon sürecini olumsuz etkilemektedir. Ukrayna ve Moldova örneğinde olduğu gibi baskı unsurunun artması bölge ülkelerinin entegrasyon girişiminden uzak durmasına sebep olduğu gibi entegrasyonun genişlemesini ya da Ukrayna krizi sonrası AEB üye devletlerinin daha korumacı tedbirler alması ve karşılıklı gerginlikler yaşanması gibi entegrasyonun derinleşmesini engelleyebilecektir.

AEB'nin temel hedefi mal, hizmet, sermaye ve işçi dolaşımının serbestiyetini sağlamak ve bu konuda varolan sınırları kaldırmaktır. 2010 yılında Gümrük Birliği kurulduğundan bu yana AEB, 2025'e yılına kadar aşamalı olarak tamamlamayı

düşündüğü hedeflerini başarıya ulaştırmaya çalışmaktadır. Entegrasyon kurumu içinde koyulan hedeflerin ne kadarının düzenlendiği ve üyelerin bu düzenlemelere ne kadar uyduğu birliğin başarısını anlamada önemli bir ölçüttür. AEB'nin ortak mal pazarında varolan 450 engelin %80'ine Kurucu Anlaşma tarafından izin verilmesi, üyelik öncesi daha düşük gümrük tarifelerine sahip olan Kazakistan gibi üyelerin binlerce üründe ortak politika uygulamaktan muaf tutulması, hizmet sektörünün yaklaşık yarısının henüz ortak pazara dahil edilmemiş olması, Kurucu Anlaşma'nın birçok alanda düzenleme getirmesi fakat bunların üye devletler tarafından uygulanmasını sağlayacak altyapının oluşturulmaması, entegrasyonun derinleşmesi için gerekli olan ulus üstü mekanizmaların arttırılması yerine politikaların “koordine edilmiş” veya “uyumlaştırılmış” politikalar şeklinde yapılandırılması sonucu üye devletlere daha geniş bir serbestiyet kazandırılması gibi sebepler getirilen düzenlemeler ve hedeflerin uygulanması konusunda sorunlar yaşandığını göstermektedir.

İkili anlaşmaların çelişkili ve bölünmüş kısımlarının tek bir hukuki rejimde kanunlaştırılmaya çalışılması, Gümrük Birliği'nin hukuki çerçevesinin DTÖ kurallarıyla uyumlaştırılmaya kalkışılması, yeni üyeler ve bölge dışı devletlerle ekonomik ilişkiler geliştirerek yayılma girişiminde bulunulması ve AEB Komisyonu ile Mahkemesi'ne bağlayıcı karakter kazandırılması ve belirli kanunların doğrudan uygulanabilirliği özelliği verilmesi AEB'yi bölgede şimdiye kadar kurulan diğer entegrasyon projelerinden daha güçlü ve farklı kılmaktadır. Fakat 2010-2014 yılları arasındaki entegrasyon süreciyle karşılaştırıldığında AEB Kurucu Anlaşması, entegrasyonun ulus üstü özelliklerden çok hükümetlerarası özellikler barındırdığını doğrulamıştır. Üye devletlerin taahhütlerinin yine üye devletlerin tercihlerine bırakılması, AEB'de ulus üstü yapının sınırlı olduğunu göstermektedir. Resmi olarak bağlayıcı hükümlerin yokluğu, Avrasya entegrasyonunun faaliyet alanını hassas, problemlili ve tartışmalı konuların dışındaki alanlarla sınırlandırmaktadır. Üstelik bu tartışmasız alanlarda dahi ulusal taahhütlerin gerçekleşmesini sağlayacak mekanizmanın yokluğu entegrasyonun geleceği için sorun oluşturmakta ve AEB'nin gücünü zayıflatmaktadır.

Haas ve Schmitter, “otomotik entegrasyon” ve “müzakere yoluyla entegrasyon” şeklinde iki entegrasyon çeşidinden bahsetmiştir. Müzakere yoluyla entegrasyonda üye devletlerin açık niyetlerinde ve pratikte ulus üstü fikrinden kaçındıkları daha gevşek kurumsal yapı vardır, entegrasyonun her temel basamağı yeniden müzakare edilerek oluşturulur, istisna ve kaçınma hükümleri artar ve yönetim merkezileşmemiştir. Birlik belirli sabit organlara sahip olsa da onların güçleri önemsizdir çünkü bütün önemli kararlar kendi başına hareket eden hükümetlerin daimi delegeleri tarafından ya da periodik olarak yapılan konferanslarla alınır. Ulus üstü özelliklere sahip örneklerde hükümetlerarası delegeler arasındaki oy verme formülü ağırlıklı çoğulculuk sistemine, hükümetlerarası örneklerde ise üçte ikilik oy çokluğu sistemine yatkındır.⁴⁷¹ AEB’nin karar alma tarzının anlatıldığı bölümde ayrıntılı olarak işlendiği üzere AEB’nin kurumsal yapısı Haas ve Schmitter’in bahsettiği müzakere yoluyla entegrasyon çeşidiyle büyük ölçüde uyum sağlamaktadır. Üye devletler, birliğin ulus üstü kurumlarının güç kazanmasından imtina etmekte, entegrasyon düzenlemelerinde sıklıkla yetkilerin önemli kısmının ulusal düzeyde kalması konusunda ısrarcı olmakta ve ulus üstü kurumlarda alınan kararlarda son söz söyleyici kurumu Yüksek Şura yaparak Avrasya Komisyonu ve Mahkeme’sinin yetkilerini sınırlandırmaktadır. AEB belirli kalıcı organlara sahiptir fakat AEB’nin ulus üstü kurumu olan Komisyon’da daha çok tartışmasız ve teknik konulara karar verilirken entegrasyonun gidişatını etkileyen temel ve tartışmalı konular devlet liderlerinin birebir görüşmeleri ve telefon diplomaması yoluyla alınmaktadır. Yine müzakere yoluyla entegrasyon türüne benzer olarak Komisyon Kurulu’nda kararlar üçte ikilik oy çokluğuyla diğer kurumlarda ise oybirliği ya da oy çokluğuyla alınmaktadır.

Genel itibariyle AEB kurulduktan sonra geçen sürede birlik içi faaliyet oranı öncesine göre her alanda düşmüştür fakat bu düşüşün sebepleri petrol fiyatlarının düşüşü, Ukrayna krizi sonrası Avrupa’nın Rusya’ya uyguladığı ambargolar ve bölge ekonomilerinin yaşadığı devalüasyonlar gibi küresel, bölgesel ve ulusal ekonomik problemlerle şekillenmiştir. Bu ekonomik faaliyetlerdeki düşüşün oranı gittikçe azalan

⁴⁷¹ Haas and Schmitter, “Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America”, p.713-714.

şekilde seyretmektedir. AEB kurulduktan sonra geçen sürede üye devletlerin dış ticaretinde ve yatırım ilişkilerinde hala üçüncü ülkeler üye devletlerden daha fazla öneme sahiptir. AEB'nin üye devletlerin ekonomilerine ve karşılıklı ekonomik faaliyetlere etkisinin doğru bir şekilde ölçülmesi için yaşanan küresel ve bölgesel krizlerin etkisinin daha fazla azalmış olması gerekmektedir.

Rusya dahil olmak üzere üye devletlerin özellikle kriz dönemlerinde AEB kurallarını ihlal etmesi, üyeler arası ticaret savaşları yapılması, üyelerin kendi çıkarları doğrultusunda ortak rejimin sorumluluk ve şartlarını göz ardı etmeleri, taahhütlerini ileri tarihlere atmaları, bazı üyelerin entegrasyon düzenlemelerini yerine getirecek teknik donanım ve kurumlara sahip olmaması gibi gelişmeler ise üye devletlerin entegrasyona uyum yeteneklerinin henüz gelişmemiş olduğunu göstermektedir.

Haas ve Schmitter, bahsedilen entegrasyon koşullarına bakarak çalışmalarında inceledikleri birliklerin siyasileşme şansını ortaya koymaya çalışmışlardır.⁴⁷² Avrasya entegrasyon sürecinin her politize olma girişiminde özellikle Kazakistan'daki siyasi kurumlara olan hassasiyet derin bir rahatsızlığı yansıtmaktadır. Sadece “Avrasya Birliği” değil de “Avrasya Ekonomik Birliği” isminin projenin resmi adı olarak seçilmesi ya da Avrasya Komisyonu'nun temel prensiplerinden birinin siyasileşmekten kaçınma olması raslantı değildir. Bu durum, krizler ve siyasallaşmanın artmasının daha ileri bir entegrasyona neden olacağını öneren yeni işlevselci teorinin **spill-over** süreciyle ters düşmektedir. Siyasallaşmadan kayda değer ekonomik entegrasyon kurma, AEB'nin en iddialı hedefidir.⁴⁷³ Üye devletler entegrasyon sürecinin siyasileşmesini önlemek adına ciddi bir efor sarfettikleri için gelecekteki krizlerin **spill over**'a yol açma ihtimali yüksek değildir.⁴⁷⁴ Hatta bölgede yaşanan ekonomik krizler ve siyasi baskı üye devletlerin daha korumacı tedbirler almasına ve AEB düzenlemelerini ihlal etmesine sebep olmuştur.

⁴⁷² Haas and Schmitter, “Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America”, p.721.

⁴⁷³ Roberts and Moshes, “The Eurasian Economic Union: a case of reproductive integration?”, p.551.

⁴⁷⁴ **Ibid.**, p.560.

Üye devletler içinde siyasi bir birliğe dönüşümü isteyen tek ülke Rusya'dır ve Rusya'nın bu konudaki girişimleri ile para birliği kurulması isteği diğer devletler tarafından ulusal egemenliklerine bir tehdit olarak görülmüştür. Kazakistan Büyükelçiliği resmi sitesinde, Kazakistan'ın Avrupa Parlamentosu gibi ulus üstü siyasi herhangi bir organının kurulmasını desteklemeyeceğini açıkça belirtmiştir. Kazakistan'ın ekonomik birlikten ötesine geçilmeyeceği konusundaki ısrarı sebebiyle entegrasyonun günümüzdeki anlaşmaya varılan formatından öteye gitmesinin pek olası olmadığı söylenmiştir.⁴⁷⁵ Sonuç olarak, AEB entegrasyon koşullarını yüksek derecede karşılayamadığı için ve üye devletlerin egemenliklerinin belirli bir kısmını ulus üstü kurumlara vermekteki isteksizleri şu an için AEB'nin siyasi birliğe dönüşmesini muhtemel kılmamaktadır.

AEB resmi raporlarında her ne kadar AB kurumlarına benzer kurumlar inşa edildiği söylene de AEB Kurucu Anlaşması'nın ulus üstü kurumları daha fazla zayıflattığı, bu ulus üstü kurumların karar alıcı son mercii olmadığı, oluşturulan politikaların 'uyumlaştırılmış' ve 'anlaşmaya varılmış' gibi yumuşak ifadelerle şekillendirildiği görülmektedir. Yetkilerinin bir kısmını başka bir kuruma devretmek istemeyen ve ulusal ve kişisel çıkarlarını her şeyin üstünde tutan bölgedeki siyasi liderlerin AEB'yi kurmakta ya da AEB'ye katılmaktaki temel motivasyonlarından birinin kendilerine özgü ve kendilerine ait bir entegrasyon geliştirerek AB kurumsallaşmasından kaçınmak istemeleri olduğu düşünülmektedir. Böylece siyasi liderler bir yandan iç politikada kendi rejimlerini aynı şekilde devam ettirebilecek, diğer yandan bölgeyle etkileşimini arttırmak isteyen rakip aktörler arasında denge oluşturabilecek ve bu aktörlerin etkisinin büyük kısmını yalnızca ekonomik ilişkilerle sınırlandırabileceklerdir. Kendi kurdukları ve kabul ettikleri AEB merkezli entegrasyonun ulusal kurumlarında değişiklik getirmesini bile istemeyen üye devletlerin, otoriter rejimlerini sarsacak demokratik ve liberal kurumların etkisinin artmasına yanaşmaması muhtemel bir durumdur.

⁴⁷⁵ "Eurasian Economic Union", **Embassy of Republic of Kazakhstan official website**, (Çevrimiçi) <https://www.kazakhembus.com/content/eurasian-economic-union>, Erişim Tarihi: 14 Aralık 2018.

Rusya'nın tek taraflı olarak Avrupa'ya uyguladığı yaptırımları Belarus ve Kazakistan'a da uygulatmayı başaramaması ve bu ülkeler tarafından reddedilmesi gibi üye devletlerin ulusal ekonomilerini olumsuz etkileyebilecek görüş ayrılıklarının ileride AEB kurumları içinde barışçıl bir yolla Rusya'ya karşı denge oluşturarak çözülmesi, üye devletlerin en önemli siyasi ve ekonomik kazanımlarından biri olacaktır. Diğer yandan Rusya'nın kendi isteklerini ve politikalarını uygulatma konusundaki baskısının artması üye devletlerin entegrasyondan geri adım atmaları ve potansiyel yeni üyelerin entegrasyona yanaşmaktan korkmaları ile sonlanacaktır. Baskı ile entegrasyon arasındaki ilişki daha derin bir çalışmaya ve kavramsallaştırmaya ihtiyaç duyulan önemli bir konudur.

KAYNAKÇA

1. BELGELER

Eurasian
Economic
Union:

“Treaty on the Eurasian Economic Union”, **Eurasian Economic Union Official Website** (Çevrimiçi)
<https://docs.eaeunion.org/en-us/pages/displaydocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&entityid=3610>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2018.

2. KİTAPLAR

Barthold, V. V.:

Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, 3. Baskı, İstanbul, Kronik, 2017.

Bregel, Yuri:

An Historical Atlas of Central Asia, Ed. by Denis Sinor and Nicola Di Cosmo, Leiden and Boston, Brill, 2003.

Calleya, Stephan
C.:

Regionalism in the Post-Cold War World, England, Ashgate Publishing, 2000.

Czerewacz-
Filipowicz,
Katarzyna and
Konopelko,
Agnieszka:

Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States: Economic and Political Factors, Switzerland, Springer International Publishing, 2017.

- Dani, Ahmad
Hasan: **History of Civilizations of Central Asia: Volume II**, Ed. by Janos Harmatta, Delhi, Motilal Banarsidass Publishers, 1999.
- Dosenrode, Søren: “Chapter 13: Limits to Regional Integration: Equilibrium and Spill-back”, **Limits to Regional Integration**, Ed. by Søren Dosenrode, Routledge, 2016, pp.241-257.
- Fawcett, Louise: “Regionalism from an Historical Perspective”, **Global Politics of Regionalism: Theory and Practice**, Ed. by Mary Farrell, Björn Hettne, and Luk Van Langenhove, Pluto Press, London, 2005, pp.21-37.
- Fingar, Thomas: **The New Great Game : China and South and Central Asia in the Era of Reform**, Stanford, Stanford University Press, 2016.
- Freire, Maria
Raquel and Kanet,
Roger E.: **Key Players and Regional Dynamics in Eurasia: The Return of the ‘Great Game’**, UK, Palgrave Macmillan, 2010.
- Gardner, H.
Stephen: **Soviet Foreign Trade: The Decision Process**, Boston, Kluwer-Nijhoff Publishing, 2012.
- Güneş, Hakan: “Türkiye-Orta Asya İlişkileri,” **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu,

Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, DER Yayınları, İstanbul, 2012, s.715-740.

Güneş, Hakan:

“Sovyet Sonrası Orta Asya’da Kalkınma Modelleri: Yapısal Dönüşümün Karşılaştırılmalı Analizi”, **Kalkınma ve Küreselleşme**, Der. Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşat, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.315-154.

Haas, Ernst B.:

The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957, California, Stanford University Press, 1958.

Heywood,
Andrew:

Global Politics, UK, Palgrave Macmillan, 2011.

Kanet, Roger E.
and Piet, Rémi:

Shifting Priorities in Russia’s Foreign and Security Policy, England, Ashgate, 2014.

Kanet, Roger E.
and Sussex,
Matthew:

Power, Politics and Confrontation in Eurasia: Foreign Policy in a Contested Region, New York, Palgrave Macmillan, 2015.

Keohane, Robert
O. and Nye,
Joseph S.:

Power and Interdependence, 4th Edition, Boston, Longman, 2012.

- Libman, Alexander and Vinokurov, Evgeny: **Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration**, UK, Palgrave Macmillan, 2012.
- Lombaerde, Philippe De and Söderbaum, Fredrik: **Regionalism: Volume I Classical Regional Integration (1945–1970)**, London, Sage, 2013.
- Mahnovski, Sergej, Akramov, Kamil and Karasik, Theodore: **Economic dimensions of security in Central Asia**, Pittsburg, RAND Corporation, 2006.
- Maness, Ryan C. and Valeriano, Brandon: **Russia's Coercive Diplomacy: Energy, Cyber, and Maritime Policy as New Sources of Power**, UK, Palgrave Macmillan, 2015.
- Mattli, Walter: **The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond**, UK, Cambridge University Press, 1999.
- Mitrany, David: **A Working Peace System**, Chicago, Quadrangle Books, 1966.
- Moravcsik, Andrew: "Robert Keohane: Political Theorist", **Power, Interdependence and Nonstate Actors in World Politics**, Ed. by Helen V. Milner and Andrew

Moravcsik, New Jersey, Princeton University Press, 2009, pp.243-265.

Moravcsik,
Andrew:

The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht, London and New York, Taylor and Francis, 1998.

Moravcsik,
Andrew:

“Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community”, **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Ed. by Brent F. Nelsen and Alexander C-G . Stubb, the United States of America, 1994, pp.211-235.

Nag, Rajat, Kohli,
Harinder S. and
Johannes F. Linn:

Central Asia 2050 : Unleashing the Region’s Potential, India, Sage Publications, 2016.

Nye, J. S.:

Peace in parts; integration and conflict in regional organization, Boston, Little, Brown and Company, 1971.

Rosamond, Ben:

Theories of European Integration, New York, St. Martin’s Press, 2000.

Smith, Alan:

Russia and the World Economy: Problems of Integration, London and New York, Routledge, 1993.

Sweet, Alec Stone
and Sandholtz,
Wayne:

European Integration and Supranational Governance, New York, Oxford University Press, 1998.

Wiener, Antje and
Diez, Thomas:

European Integration Theory, New York, Oxford University Press, 2009.

Wirtinghaus,
Niklas:

“Ephemeral Regionalism: The Proliferation of (Failed) Regional Integration Initiatives in Post-Soviet Eurasia”, **Roads to Regionalism: Genesis, Design, and Effects of Regional Organizations**, Ed. by Tanja A. Börzel, Lukas Goltermann, Kai Striebinger, London and New York, Routledge, 2016, pp.25-44.

3. MAKALELER VE RAPORLAR

Allison, Roy:

“Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia”, **Central Asian Survey**, Vol. 27, No: 2, 2008, pp.185-202.

Aminov, K. and et
al.:

“Language use and Language Policy in Central Asia”, **Central Asia Regional Data Review**, Vol. 2, No: 1, Spring, 2010, pp.1-29.

Blank, Stephen:

“The Strategic Importance of Central Asia: An American View”, **Defense Technical Information Center**, Spring, 2008, pp.73-87.

Blockmans,
Steven,
Kostanyan, Hrant
and Vorobiov,
Ievgen:

“Towards a Eurasian Economic Union: The challenge of integration and unity”, **CEPS Special Report**, No: 75, December 2012, pp.1-39.

Bond, Ian:

“The EU, the Eurasian Economic Union and One Belt, One Road Can they work together?”, **Centre for European Forum**, March 2017, pp.1-14.

Breslin, Shaun
and Higgott,
Richard:

“Studying Regions: Learning from the Old, Constructing the New”, **New Political Economy**, Vol. 5, No: 3, 2000, pp.333-353.

Dąbrowski,
Marek:

“The Reasons of the Collapse of the Ruble Zone”, **CASE Research Foundation**, Warsaw, November 1995, pp.1-38.

Dieter, Heribert
and Higgott,
Richard:

“Exploring alternative theories of economic regionalism: from trade to finance in Asian co-operation?”, **Review of International Political Economy**, Vol. 10, No: 3, 2003, pp.430-454.

Dosenrode,
Søren:

“Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework”, **Perspectives on Federalism**, Centro Studi Sul Federalismo, Vol. 2, Issue: 3, 2010, pp.1-28.

Dragneva, Rilka
and Wolczuk,
Kataryna:

“Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?”, **Chatham House**, Briefing Paper, Russia and Eurasia Programme, August 2012, pp.1-16.

Dragneva, Rilka
and Wolczuk,
Kataryna:

“The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power”, **Chatham House**, Russia and Eurasia Programme, May 2017, pp.1-27.

Eurasian
Economic
Commission:

“Eurasian Economic Integration: Facts and Figures”, First 6 Month, 2015, pp.1-30. (Çevrimiçi) www.eurasiancommission.org, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2018.

Eurasian
Economic
Commission:

“Eurasian Economic Integration: Facts and Figures”, 2017, pp.1-76. (Çevrimiçi) www.eurasiancommission.org, Erişim Tarihi: 2 Aralık 2018.

Fawcett, Louise:

“Exploring regional domains: a comparative history of regionalism”, **International Affairs**, Vol. 80, No: 3, 2002, pp.429-446.

Fawn, Rick:

“‘Regions’ and their study: wherefrom, whatfor and whereto?”, **Review of International Studies**, Vol. 35, 2009, pp.5–34.

- Ghemawat,
Pankaj and
Altman, Steven
A.: “DHL Global Connectedness Index 2014: Analyzing global flows and their power to increase prosperity”, **DHL**, 2014, pp.1-292.
- Gurieva, Sergei
and Melnikov,
Nikita: “Happiness convergence in transition countries”, **EBRD**, Working Paper No: 204, September 2017, pp.1-32.
- Haas, Ernst B. and
Schmitter,
Philippe C.: “Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America”, **International Organization**, Vol. 18, No: 4, Autumn 1964, pp.705-737.
- Haas, Marcel de: “War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!”, **The Journal of Slavic Military Studies**, Vol. 29, No: 3, 2016, pp.378-406.
- Hettne, Björn and
Söderbaum,
Fredrik: “Theorising the Rise of Regionness”, **Contribution to New Political Economy**, Vol. 5, No: 3, December, pp.457-473.
- International
Crisis Group: “The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade Europe and Central Asia”, Report No: 240, 20 July 2016, pp.1-26.

- Kang, Yoo-Duk: “Development of Regionalism: New Criteria and Typology”, **Journal of Economic Integration**, Vol. 31, No: 2, June 2016, pp.234-274.
- Karliuk, Maksim: “Russian Legal Order and the Legal Order of the Eurasian Economic Union: An Uneasy Relationship”, **Russian Law Journal**, Vol. 5, Issue: 2, 2017, pp.33–52.
- Kazharski, Aliaksei: “The “Eurasian Union”: rivaling the EU through institutional isomorphism”, **IESIR**, Working paper, December 2012, pp.1-26.
- Kembayev, Zhenis: “The Court of the Eurasian Economic Union: An Adequate Body for Facilitating Eurasian Integration?”, **Review of Central and East European Law**, Vol. 41, 2016, pp.342-367.
- Kirkham, Ksenia: “The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony?”, **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 7, 2016, pp.111–128.
- Kudaibergenova, Diana T.: “Eurasian Economic Union integration in Kazakhstan and Kyrgyzstan”, **European Politics and Society**, Vol. 17, 2016, pp.97-112.

- Kuznetsov,
Alexey and et. al.,
“EAEU and Eurasia: Monitoring and Analysis of Direct Investments”, **EDB Centre for Integration Studies**, 2017, pp.1-66.
- Lang, Józef:
“Central Asia: the crisis of the migration model and its potential impact on the EU”, **Centre for Eastern Studies**, No: 237, 25 April 2017, pp.1-10.
- Libman,
Alexander:
“Regionalisation and regionalism in the post-Soviet space: Current status and implications for institutional development”, **Europe-Asia Studies**, Vol. 58, No: 3, 2007, pp.401–415.
- Lombaerde,
Philippe De and et
al.:
“The problem of comparison in comparative regionalism”, **Review of International Studies**, Vol. 36, 2010, pp.731–753.
- Mariani,
Bernardo:
“China’s role and interests in Central Asia”, **Saferworld**, October 2013, pp.1-21.
- Martinsen, Kaare
Dahl:
“The Russian-Belarusian Union and the Near Abroad”, **Norwegian Institute for Defence Studies**, June 2002, pp.1-42.
- Mearsheimer,
John J.:
“Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin”, **Foreign Affairs**, September/October 2014, pp.1-12.

- Naceur, Sami
Ben, Hosny, Amr
and Hadjian,
Gregory:
- “How to De-Dollarize Financial Systems in the Caucasus and Central Asia?”, **IMF Working Papers**, September 2015, pp.1-21.
- Nikitin,
Alexander:
- “The End of the ‘Post-Soviet Space’: The Changing Geopolitical Orientations of the Newly Independent States”, **Chatham House**, Russia and Eurasia Briefing Paper, February 2007, pp.1-10.
- Nye, Joseph S.:
- “Comparative Regional Integration: Concept and Measurement”, **International Organization**, Vol. 22, No: 4, Autumn 1968, pp.855-880.
- Obydenkova,
Anastassia:
- “Comparative regionalism: Eurasian cooperation and European integration. The case for neofunctionalism?”, **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 2, 2011, pp.87–102.
- Pham, J. Peter:
- “Beijing’s Great Game: Understanding Chinese Strategy in Central Eurasia”, **American Foreign Policy Interests**, Vol. 28, 2006, pp.53–67.
- Pomfret, Richard:
- “Regional integration in Central Asia”, **Econ Change Restruct**, Springer, Vol. 42, 2009, pp.47–68.
- Pryce, Paul:
- “Putin’s Third Term: The Triumph of Eurasianism?”, **Romanian Journal of European Affairs**, Vol. 13, No: 1, March 2013, pp.25-43.

- Popescu, Nicu: “Eurasian Union: the real, the imaginary and the likely”, **Chaillot Paper**, No: 132, September 2014, pp.1-48.
- Roberts, Sean P. and Moshes, Arkady: “The Eurasian Economic Union: a case of reproductive integration?”, **Post-Soviet Affairs**, Vol. 32, No: 6, 2016, pp.542-565.
- Rosamond, Ben: “The uniting of Europe and the foundation of EU studies: revisiting the neofunctionalism of Ernst B. Haas”, **Journal of European Public Policy**, Vol. 12, No:2, April 2005, pp.237–254.
- Sakwa, Richard: “How the Eurasian elites envisage the role of the EEU in global perspective”, **European Politics and Society**, Vol. 17, Sup: 1, 2016, pp.4-22.
- Samokhvalov, Vsevolod: “The new Eurasia: post-Soviet space between Russia, Europe and China”, **European Politics and Society**, Vol. 17, Sup: 1, 2016, pp.82-96.
- Selivanova, Irina F: “CIS: From Civilized Divorce to The Eurasian Union The Evolution of Integration Policy in the Post-Soviet Space”, **Pol. Sc. Int. Rel.**, Vol. 11, No: 2, 2014, pp.155–164.

- Schminmelfennig,
Frank: “On the Way to a Post-Functionalist Theory of European Integration”, **B.J.Pol.S.** Cambridge University Press, Vol. 39, 2008, pp.211–215.
- Schmitter,
Philippe C. and
Zoe Lefkofridi: “Neo-Functionalism as a Theory of Disintegration”, European Disintegration - A Blind Spot of Integration Theory?, **22nd CES Conference**, Paris, July 8-10, 2015, pp.1-39.
- Schmitter,
Philippe C.: “Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism”, **Journal of European Public Policy**, Vol. 12, No: 2, April 2005, pp.255-272.
- Schmitter,
Philippe C.: “A Revised Theory of Regional Integration”, **International Organization**, Regional Integration: Theory and Research, Vol. 24, No: 4, Autumn 1970, pp.836-868.
- Starr, S.
Frederick: “Rediscovering Central Asia”, **The Wilson Quarterly**, Vol. 33, No. 3, 2009, pp.33-43.
- Strzelecki, Jan: “The Eurasian Economic Union: a time of crisis”, **OSW Commentary**, No: 195, 2016, pp.1-8.
- Szyszlo, Peter: “Countering NATO Expansion: A Case Study of Belarus-Russia Rapprochement”, **NATO Research Fellowship 2001-2003**, Final Report, June 2003, pp.1-33.

- Sweet, Alec Stone
and Sandholtz,
Wayne: "European Integration and Supranational Governance", **Journal of European Public Policy**, Vol. 4, No: 3, September 1997, pp.297-317.
- Şanlı, Bahar: "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 22, Sayı: 1, Ocak 2008, s.13-30.
- Väyrynen, Raimo: "Regionalism: Old and New", **International Studies Review**, Vol. 5, No: 1, 2003, pp.25-51.
- Vieira, Alena
Vysotskaya
Guedes: "Eurasian integration: elite perspectives before and after the Ukraine crisis", **Post-Soviet Affairs**, Vol. 32, No: 6, 2016, pp.566-580.
- Vinokurov,
Evgeny: "Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results", **Russian Journal of Economics**, Vol. 3, 2017, pp.54–70.
- Vinokurov,
Evgeny and
Alexander
Libman: "Do economic crises impede or advance regional economic integration in the post-Soviet space?", **Post-Communist Economies**, Vol. 26, No: 3, 2014, pp.341-358.
- Vinokurov,
Evgeny et. al.: "Eurasian Economic Integration: 2017", **EDB Centre for Integration Studies**, Report 43, Saint Petersburg, 2017, pp.1-88.

Vinokurov,
Evgeny et al.: “Customs unions, currency crises, and monetary policy coordination: The case of the Eurasian Economic Union”, **Russian Journal of Economics**, Vol. 3, 2017, pp.280–295.

Warleigh-Lack,
Alex: “Towards a conceptual framework for regionalisation: Bridging 'new regionalism' and 'integration theory'”, **Review of International Political Economy**, Vol.13, No: 5, pp.750-771.

World Bank
Group “Migration and Remittances: Recent Developments and Outlook, Special Topic: Global Compact on Migration”, **Migration and Development Brief**, No: 27, April 2017, pp.1-33.

World Bank
Group “Doing Business 2018: Reforming to create jobs”, **A World Bank Group Flagship Report**, Washington, 2018, pp.1-170.

4. İNTERNET KAYNAKLARI

AKI Press: “Ukraine begins process of withdrawal from CIS”, **AKI Press**, March 20, 2014, (Çevrimiçi), <https://akipress.com/news:537764>, Erişim Tarihi: 1 Mart 2018.

Altynsarina, Elya: “Kazakhstan adopts new version of Latin-based Kazakh alphabet”, **The Astana Times**, 26 February, 2018, (Çevrimiçi)

<https://astanatimes.com/2018/02/kazakhstan-adopts-new-version-of-latin-based-kazakh-alphabet/>, Erişim Tarihi: 19 Mart 2018.

Arntz, Helena:

“Does identity building in Nazarbayev’s Kazakhstan mean an exit from the Russian world?”, **Raam op Rusland**, (Çevrimiçi) <https://www.raamoprusland.nl/studenten/scripties/1008-does-identity-building-in-nazarbayev-s-kazakhstan-mean-an-exit-from-the-russian-world>, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2018.

Atlas Media

“The Observatory of Economic Complexity”, **Atlas Media**, (Çevrimiçi) <https://atlas.media.mit.edu/en/>, Erişim Tarihi: 22 Mart 2018.

AVIM:

“CSTO Countries Conduct Joint Military Exercises in Tajikistan”, **AVIM**, (Çevrimiçi) <http://avim.org.tr/en/Bulten/CSTO-COUNTRIES-CONDUCT-JOINT-MILITARY-EXERCISES-IN-TAJIKISTAN>, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2018.

Blank, Stephen:

“Russia’s Waning Soft Power in Central Asia”, **The Diplomat**, January 09, 2015, (Çevrimiçi) <https://thediplomat.com/2015/01/russias-waning-soft-power-in-central-asia/>, Erişim Tarihi: 18 Mart 2018.

China official website:

China official website, (Çevrimiçi) <http://english.gov.cn/policies/infographics/2015/04/23>

/content_281475094425039.htm, Erişim Tarihi: 3 Mart 2018.

CIA official website:

“CIA The World Factbook”, **CIA**, (Çevrimiçi) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2147rank.html>, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

CIS official website:

CIS official website, (Çevrimiçi) <http://www.cisstat.com/eng/cis.htm>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.

Court of EAEC official website:

Court of EAEC official website, (Çevrimiçi) <http://courteurasian.org/en/page-24651>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.

EBRD official website:

“European Bank Transition Report 2015-1016: Rebalancing Finance”, **EBRD official website**, (Çevrimiçi) <http://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/ebrd-transition-report-201516.html>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.

Embassy of Republic of Kazakhstan official website:

“Eurasian Economic Union”, **Embassy of Republic of Kazakhstan official website**, (Çevrimiçi) <https://www.kazakhembus.com/content/eurasian-economic-union>, Erişim Tarihi: 14 Kasım 2018.

En Son Haber
internet sitesi:

“Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi’ne Rusça damgası”,
En Son Haber internet sitesi, (Çevrimiçi)
<http://www.ensonhaber.com/turkce-konusan-ulkeler-zirvesi-rusca-konusan-ulkeler-zirvesine-dondu.html>,
Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

European Council
official website:

“20 Deliverables for 2020: Bringing tangible results for citizens”, **European Council**, (Çevrimiçi)
<http://www.consilium.europa.eu/media/31690/eap-generic-factsheet-digital.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

Eurasian
Economic
Commission
official website:

Eurasian Economic Commission official website, (Çevrimiçi)
<http://eec.eaeunion.org/en/act/trade/catr/ett/Pages/default.aspx>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.

Eurasian
Economic Union
official website:

Eurasian Economic Union official website, (Çevrimiçi)
<http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.

Gharabegian,
Areg:

“The Eurasian Economic Union and Armenia”, **The Armenian Weekly**, October 20, 2015, (Çevrimiçi)
<https://armenianweekly.com/2015/10/20/the-eurasian-economic-union-armenia/>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2018.

Gurt, Marat:

“Leaders launch start of Afghan section of TAPI gas pipeline”, **Reuters**, February 23, 2018, (Çevrimiçi)

<https://www.reuters.com/article/us-turkmenistan-afghanistan-gas-pipeline/leaders-launch-start-of-afghan-section-of-tapi-gas-pipeline-idUSKCN1G70PU>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

Haberler internet sitesi:

“Avrasya Ekonomik Birliği Toplantısında Ortak Petrol Pazarı Anlaşması”, **Haberler internet sitesi**, 6 Aralık 2018, (Çevrimiçi) <https://www.haberler.com/avrasya-ekonomik-birligi-toplantisinda-ortak-11512263-haberi/>, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2018.

Hürriyet haber sitesi:

“Türkçe konuşan ülkeler Rusça anlaştı”, **Hürriyet**, 19 Aralık 2006, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/turkce-konusan-ulkeler-rusca-anlasti-5640894>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

IMF official website:

“IMF Datamapper: GDP statistics 2017”, **IMF**, (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD>, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

International Democracy Watch:

“Commonwealth of Independent States”, **International Democracy Watch**, (Çevrimiçi) <http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/commonwealth-of-independent-states>, Erişim Tarihi: 1 Mart 2018.

- Lo, Bobo: “A Partnership of Convenience”, **The New York Times**, June 7, 2012, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2012/06/08/opinion/a-partnership-of-convenience.html>, Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.
- Ministry of national economy of Republic of Kazakhstan Committee: **Ministry of national economy of Republic of Kazakhstan Committee on statistics**, (Çevrimiçi) http://stat.gov.kz/faces/homePage?_adf.ctrl-state=1cofdestrj_9&lang=en&_afLoop=4542950131348801#%40%3F_afLoop%3D4542950131348801%26lang%3Den%26_adf.ctrl-state%3Ddt6f1fjg1_4, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.
- Ministry of Education and Science of the Russian Federation: “CIS Branches of the Russian Higher Educational Institutions”, **Ministry of Education and Science of the Russian Federation**, (Çevrimiçi) <http://en.russia.edu.ru/zvuz/1067/>, Erişim Tarihi: 19 Mart 2018.
- Ministry of Defence of Russian Federation official website: “Combat Brotherhood 2017 CSTO strategic exercise”, **Ministry of Defence of Russian Federation official website**, (Çevrimiçi) <http://eng.mil.ru/en/mission/practice/more.htm?id=12144354@egNews>, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2018.
- Ministry of Defence of Russian Federation official website: “Search 2017 CSTO tactical special exercise launched in Rostov region”, **Ministry of Defence of Russian Federation official website**, (Çevrimiçi)

Federation official
website:

http://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12144494@egNews, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2018.

National
Statistical
Committee of the
Republic of
Belarus:

National Statistical Committee of the Republic of Belarus, (Çevrimiçi)

http://www.belstat.gov.by/en/ofitsialnaya-statistika/social-sector/demografiya_2/osnovnye-pokazateli-za-period-s-__-po-___gody_3/size-and-natural-increase-of-population_2/, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

National
Statistical Service
of Armenia:

National Statistical Service of Armenia, (Çevrimiçi)

<http://docs.armstat.am/nsdp/>, Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018.

National
Statistical
Committee of the
Kyrgyz Republic:

National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, (Çevrimiçi) <http://stat.kg/en/>, Erişim Tarihi:

16 Ekim 2018.

Neweurasia:

“Minor clashes on Kyrgyz-Tajik border”,
Neweurasia, (Çevrimiçi)

https://www.neweurasia.info/archive//2000/hot_en/08_22_Minorclashes_eng.htm, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2018.

Newsru:

“Shuvalov Uspokoil Kazakhstan”, **Newsru**, May 18, 2014, (Çevrimiçi)

<http://www.newsru.com/russia/28may2014/shuvalov.html>, Erişim Tarihi: 15 Kasım 2018.

Novite news
agency:

“Russia, Belarus, Kazakhstan Start 'Eurasian' Economic Space”, **Novite: Sofia News Agency**, January 1, 2012, (Çevrimiçi) <https://www.novinite.com/articles/135291/Russia%2C+Belarus%2C+Kazakhstan+Start+%27Eurasian%27+Economic+Space>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2018.

Official Website
of Republic of
Belarus:

“Presidents of Belarus, Russia and Kazakhstan sign Eurasian Economic Integration Declaration”, **Official Website of Republic of Belarus**, November 18, 2011, (Çevrimiçi) http://www.belarus.by/en/press-center/news/presidents-of-belarus-russia-and-kazakhstan-sign-eurasian-economic-integration-declaration_i_2873.html, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2018.

Organization for
Security and Co-
operation in
Europe:

Organization for Security and Co-operation in Europe official website, (Çevrimiçi) <https://www.osce.org/>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

Park, Jeanne:

“The European Union’s Eastern Partnership”, **Council on Foreign Relations**, March 13, 2014, (Çevrimiçi) <https://www.cfr.org/background/european-unions-eastern-partnership>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

Preiherman,
Yauheni:

“A split in the Eurasian Union: Belarus refuses to join Russia's trade war with Ukraine”, **Belarus Digest**, July 7, 2017, (Çevrimiçi) <https://udf.by/english/featured-stories/105146-a-split-in-the-eurasian-union-belarus-refuses-to-join-russias-trade-war-with-ukraine.html>, Erişim Tarihi: 12 Kasım 2018.

Resource Trade
Earth website:

Resource Trade Earth website, (Çevrimiçi) <https://resourcetrade.earth/data?year=2016&units=value>, Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.

Russia Federal
State Statistic
Service:

Russia Federal State Statistic Service official website, (Çevrimiçi) http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/figures/construction/, Erişim Tarihi: 25 Mart 2018.

Standing
Committee of
Union State:

Standing Committee of Union State official website, (Çevrimiçi) <https://www.postkomsg.com/>, Erişim Tarihi: 26 Şubat 2018.

Satpaev, Dosym:

“Kazakhstan and the Eurasian Economic Union: The view from Astana”, **ECFR**, 12 January 2015, (Çevrimiçi) https://www.ecfr.eu/article/commentary_kazakhstan_and_the_eurasian_economic_union_view_from_astana395, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2018.

- TASAM: “İran'ın Orta Asya Stratejisi”, **TASAM**, 17 Mayıs 2016, (Çevrimiçi)
http://www.tasam.org/trTR/Icerik/28847/iranin_orta_asya_stratejisi, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.
- T.C Dış İşleri Bakanlığı resmi internet sitesi: “Orta Asya Ülkeleri İle İlişkiler”, **T.C Dış İşleri Bakanlığı resmi internet sitesi**, (Çevrimiçi)
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.
- TİKA resmi internet sitesi: “Hakkımızda”, **TİKA resmi internet sitesi**, (Çevrimiçi)
<http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.
- The New York Times website: **The New York Times website**, (Çevrimiçi)
<http://www.nytimes.com/1996/03/24/world/belarus-to-join-russia-in-a-union.html>, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018.
- The State Council of the People's Republic of China official website: “From Initiative to reality: Moments in developing the Belt and Road Initiative”, **the State Council of the People's Republic of China official website**, (Çevrimiçi)
http://english.gov.cn/policies/infographics/2015/04/23/content_281475094425039.htm, Erişim Tarihi: 3 Mart 2018.

The Shanghai
Cooperation
Organisation
official website:

“The Shanghai Cooperation Organisation”, **The Shanghai Cooperation Organisation official website**, (Çevrimiçi)
http://eng.sectsco.org/about_sco/, Erişim Tarihi: 3 Mart 2018.

Trickett,
Nicholas:

“Will Putin 4.0 look to the Eurasian Economic Union?”, **Aspenia Online**, April 4, 2018, (Çevrimiçi)
<https://www.aspeninstitute.it/aspenia-online/article/will-putin-40-look-eurasian-economic-union>, Erişim Tarihi: 13 Kasım 2018.

Tolipov, Farkhod:

“Revere or Reverse? Central Asia between Cyrillic and Latin Alphabets”, **the Central Asia-Caucasus Analyst**, June 6, 2017, (Çevrimiçi)
<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13447-revere-or-reverse?-central-asia-between-cyrillic-and-latin-alphabets.html>, Erişim Tarihi: 19 Mart 2018.

TÜİK resmi
internet sitesi:

TÜİK resmi internet sitesi, (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1067, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2018.

Türkiye
Cumhuriyeti Dış
İşleri Bakanlığı

“Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)”, **Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı resmi internet sitesi**, (Çevrimiçi)

resmi internet sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

Türk Konseyi resmi internet sitesi: “Genel Bilgi”, **Türk Konseyi resmi internet sitesi**, (Çevrimiçi) http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10, Erişim Tarihi: 4 Mart 2018.

Zuenko, Ivan: “The Eurasian Gap: Winners and Losers of the Economic Union”, **Carnegie Moscow Center**, November 11, 2016, (Çevrimiçi) <https://carnegie.ru/commentary/65114> Erişim Tarihi: 12 Kasım 2018.

WITS official website: **WITS official website**, (Çevrimiçi) <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>, Erişim Tarihi: 19 Ekim 2018.

WITS official website: “Country Analysis”, **WITS official website**, (Çevrimiçi) <http://wits.worldbank.org/visualization/country-analysis-visualization.html> Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.

5. TEZLER

Descalzi, Carmen
Amelia Gayoso: “Russian hegemony in the CIS region: an examination of Russian influence and of variation in consent and dissent by CIS states to regional hierarchy”,

(unpublished doktorate thesis), The London School of Economics, London, 2011, pp.1-261.

Liplijn, Bram:

“Eurasian Integration: Regional Integration in the Heart of the Continent: Neofunctionalism, Liberal Intergovernmentalism and the Eurasian Integration Process”, **(unpublished master thesis)**, Leiden University, The Netherlands, 2015, pp.1-67.

EKLER

Ek 1: BDT Ülkelerinin Demografik Verileri

	Nüfus	Nüfus büyüme oranı (%)	Doğum oranı (%)	Ölüm oranı (%)	Kentsel nüfusun oranı (%)	Sağlık harcamalarının GSMH'deki oranı (%)	Eğitim harcamalarının GSMH'deki oranı (%)	Okuma-yazma oranı (%)
Azerbaycan	9961396	0,87	15,8	7,1	55,2	6	2,6	99,8
Belarus	9549747	-0,22	10,3	13,2	77,4	5,7	4,9	99,7
Ermenistan	3045191	-0,21	12,9	9,4	62,5	4,5	2,8	99,7
Gürcistan	4926330	-0,02	12,3	10,9	54	7,4	2	99,8
Kazakistan	18556698	1,04	18,1	8,1	53,2	4,4	3,1	99,8
Kırgızistan	5789122	1,05	22,1	6,5	36	6,5	5,5	99,5
Moldova	3474121	-1,05	11,5	12,6	45,2	10,3	7,5	99,4
Özbekistan	29748859	0,93	16,8	5,3	36,6	5,8	NA	100
Rusya	142257519	-0,08	11	13,5	74,2	7,1	3,9	99,7
Tacikistan	8468555	1,62	23,3	6	27	6,9	5,2	99,8
Türkmenistan	5351277	1,12	19,1	6,1	50,8	2,1	3	99,7
Ukrayna	44033874	-0,41	10,3	14,4	70,1	7,1	6	99,8

Ek 2: BDT Ülkelerinin GSMH İstatistikleri

	GSMH (satın alma gücü paritesi) (\$)	GSMH (\$)	GSMH (gerçek büyüme oranı) (%)	Kişi başına düşen GSMH(\$)	Tarım sektörünün GSMH içindeki payı (%)	Sanayi sektörünün GSMH içindeki payı (%)	Hizmet sektörünün GSMH içindeki payı (%)
Azerbaycan	166,8 milyar	39,21 milyar	-1	17,400	6,2	49,1	44,7
Belarus	175,9 milyar	52,78 milyar	0,7	18,600	8,3	40,6	51,1
Ermenistan	27,21 milyar	11,04 milyar	3,5	9,100	17,7	27,8	54,5
Gürcistan	39,32 milyar	15,23 milyar	4	10,600	9,6	23,4	66,2

Kazakistan	474,3 milyar	156,2 milyar	3,3	26,100	4,8	34,4	60,8
Kırgızistan	22,64 milyar	7,061 milyar	3,5	3,700	14,3	32,5	53,2
Moldova	20,07 milyar	7,945 milyar	4	5,700	14,2	21	64,8
Özbekistan	221,7 milyar	67,21 milyar	6	7,000	18,5	34,4	47
Rusya	4 trilyon	1,469 trilyon	1,8	27,900	4,7	32,4	62,3
Tacikistan	27,67 milyar	7,234 milyar	4,5	3,100	28,6	25,5	45,9
Türkmenistan	103,5 milyar	41,67 milyar	6,5	18,700	7,5	44,9	47,7
Ukrayna	366,4 milyar	104,1 milyar	2	8,700	14	27,8	58,7

Ek 3: BDT Ülkelerinin İş Gücü Verileri

	İş gücü	İşsizliğin toplam nüfusa oranı (%)	Yoksulluk sınırının altındaki insanların toplam nüfusa oranı (%)
Azerbaycan	5.118 milyon	6	4,9
Belarus	4.381 milyon	1	5,7
Ermenistan	1.507 milyon	18,9	32
Gürcistan	1.998 milyon	11,5	9,2
Kazakistan	9.147 milyon	5	2,7
Kırgızistan	2.841 milyon	7,4	32,1
Moldova	1.295 milyon	4,3	20,8
Özbekistan	18.12 milyon	4,9	14
Rusya	76.53 milyon	5,5	13,3
Tacikistan	2.295 milyon	2,4	31,5
Türkmenistan	2.305 milyon	11	0,2
Ukrayna	17.99 milyon	9,5	24,1

Ek 4: BDT Ülkelerinin Bütçe Verileri

	Bütçe geliri (\$)	Bütçe gideri (\$)	Bütçe fazlası (+), Bütçe açığı (-) (%GSMH)	Kamu borcu (%GSMH)	Dış borç (\$)
Azerbaycan	9,852 milyar	10,4 milyar	-1,4	48,8	16,62 milyar
Belarus	22,8 milyar	22,54 milyar	0,5	46,2	38,75 milyar
Ermenistan	2,536 milyar	2,91 milyar	-3,4	56,7	9,17 milyar
Gürcistan	4,29 milyar	4,852 milyar	-3,9	44,2	14,15 milyar
Kazakistan	34,13 milyar	37,89 milyar	-2,4	27,5	159,2 milyar
Kırgızistan	2,05 milyar	2,304 milyar	-3,6	58,4	8,679 milyar
Moldova	2,796 milyar	3,027 milyar	-2,9	43,4	6,503 milyar
Özbekistan	20,11 milyar	19,92 milyar	0,3	15,1	16,86 milyar
Rusya	253,9 milyar	287,5 milyar	-2,3	11,8	451,5 milyar
Tacikistan	2,214 milyar	2,316 milyar	-1,4	41,5	5,77 milyar
Türkmenistan	4,436 milyar	4,703 milyar	-0,6	23,9	443,4 milyon
Ukrayna	35,6 milyar	38,91 milyar	-3,2	89	125,3 milyar

Ek 5: BDT ülkelerinin Dış Ticaret Verileri

	İhracat (\$)	İthalat (\$)	Doğrudan yabancı yatırım (ülke içinde) (\$)	Doğrudan yabancı yatırım (ülke dışında) (\$)
Azerbaycan	15,69 milyar	8,734 milyar	80,63 milyar	19,05 milyar
Belarus	242 milyar	26,2 milyar	6,929 milyar	3,547 milyar
Ermenistan	2,233 milyar	3,361 milyar	4,169 milyar	228 milyon
Gürcistan	3,533 milyar	7,846 milyar	16,2 milyar	2,505 milyar
Kazakistan	44,11 milyar	31,09 milyar	156,2 milyar	34,74 milyar
Kırgızistan	1,768 milyar	4,326 milyar	5,86 milyar	675,5 milyon
Moldova	1,78 milyar	4,01 milyar	3,581 milyar	206,1 milyon
Özbekistan	11,38 milyar	11,44 milyar	NA	NA
Rusya	336,8 milyar	212,7 milyar	479,7 milyar	443 milyar
Tacikistan	794,7 milyon	2,725 milyar	2,272 milyar	16,3 milyar
Türkmenistan	7,394 milyar	4,801 milyar	3,061 milyar	-
Ukrayna	36,85 milyar	44,42 milyar	71,15 milyar	8,983 milyar

Ek 6: BDT Ülkelerinin Elektrikle Alakalı İstatistikleri

	Üretim (kWh)	Tüketim (kWh)	İhracat (kWh)	İthalat (kWh)
Azerbaycan	23,3 milyar	20,27 milyar	265 milyon	108 milyon

Belarus	32,04 milyar	31,75 milyar	3,482 milyar	6,104 milyar
Ermenistan	7,393 milyar	5,331 milyar	1,424 milyar	174 milyon
Gürcistan	11,57 milyar	12,44 milyar	560 milyon	478,9 milyon
Kazakistan	100,4 milyar	95,26 milyar	1,614 milyar	1,618 milyar
Kırgızistan	12,8 milyar	10,68 milyar	10,68 milyar	184 milyon
Moldova	5,741 milyar	4,611 milyar	0	18 milyon
Özbekistan	59 milyar	48 milyar	13 milyar	13 milyar
Rusya	1,008 trilyon	890,1 milyar	13,13 milyar	3,194 milyar
Tacikistan	16,98 milyar	12,94 milyar	NA	63 milyon
Türkmenistan	21,18 milyar	15,09 milyar	3,201 milyar	0
Ukrayna	152,2 milyar	133,4 milyar	3,591 milyar	2,241 milyar

Ek 7: BDT Ülkelerinin Petrol İstatistikleri

	Üretim (bbl/günlük)	İhracat (bbl/günlük)	İthalat (bbl/günlük)	Rezerv miktarı (bbl)	Rafine petrol ürünlerinin ihracat miktarı (bbl/günlük)	Rafine petrol ürünlerinin ithalat miktarı (bbl/günlük)
Azerbaycan	833,500	721,600	0	7 milyar	46,770	6,171
Belarus	32,670	31,770	450,200	198 milyon	290,300	2,387
Ermenistan	0	0	0	0	0	7,736
Gürcistan	400	1,002	200	35 milyon	283.1	23,910
Kazakistan	1.595 milyon	1,292 milyon	145,800	30 milyar	846	44,490
Kırgızistan	1,000	19,65	100	40 milyon	2,698	31,960
Moldova	0	0	20	0	261	15,560
Özbekistan	52,910	27,000	380	594 milyon	4,102	0
Rusya	10.55 milyon	5,116 milyon	15,110	80 milyar	3.133 milyon	47,770
Tacikistan	180	78,6	0	12 milyon	0	21,980
Türkmenistan	230,800	62,880	0	600 milyon	53,780	0
Ukrayna	32,070	1,336	7,840	395 milyon	15,210	177,700

Ek 8: BDT Ülkelerinin Doğalgaz İstatistikleri*

	Üretim (cu m)	Tüketim (cu m)	İhracat (cu m)	İthalat (cu m)	Rezerv miktarı (cu m)
Azerbaycan	29,37 milyar	18,2 milyar	7,32 milyar	200 milyon	991,1 milyar
Belarus	30 milyon	26,5 milyar	0	17,3 milyar	2,832 milyar
Ermenistan	0	2,73 milyar	0	2,05 milyar	0
Gürcistan	10 milyon	2,18 milyar	0	1,26 milyar	8,495 milyar
Kazakistan	21,38 milyar	13,1 milyar	13,7 milyar	4,7 milyar	2,407 trilyon
Kırgızistan	30 milyon	773 milyon	0	160 milyon	5,663 milyar
Moldova	10 milyon	3,48 milyar	0	2,72 milyar	0
Özbekistan	55,7 milyar	10,44 milyar	14,7 milyar	0	1,841 trilyon
Rusya	598,6 milyar	418,9 milyar	197,7 milyar	18 milyar	47,8 trilyon
Tacikistan	20 milyon	189 milyon	0	212 milyon	5,663 milyar
Türkmenistan	83,7 milyar	67,52 milyar	40,3 milyar	0	7,504 trilyon
Ukrayna	19 milyar	41,1 milyar	0	14,18 milyar	1,104 trilyon

Ek 9: Rusya'nın BDT ülkelerine ile yaptığı ihracat (US milyon dolar)*;

	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Azerbaycan	136	858	1562	2846	2943	3373	2287	1508
Belarus	5568	10118	18081	25085	20228	20605	15350	14051
Ermenistan	27,5	191	700	920	998	1094	1051	957
Gürcistan	42,3	353	211	399	536	518	531	590
Kazakistan	2247	6524	10690	15697	17632	14113	10786	9427
Kırgızistan	103	398	991	1634	2029	1743	1302	1026
Moldova	210	448	1108	1609	1321	1480	1036	912
Özbekistan	274	861	1889	2324	2804	3121	2235	1965
Tacikistan	55,9	240	673	679	724	891	763	662
Türkmenistan	130	224	757	1211	1430	1156	914	571
Ukrayna	5024	12402	23148	27215	23813	17062	9294	6280
EurAsEC ile toplam ticaret	7974	17269	30435	43094	40614	38006	30083	26554
Toplam	13824	32627	59601	79219	73922	63984	45018	37358

* Ek 1'den Ek 9'a kadar olan tablolardaki veriler IMF Factbook'dan alınmıştır.

* Ek 9 ve Ek 10'daki veriler Russia Federal State Statistic Service resmi sitesinden alınmıştır.

Ek 10: Rusya'nın BDT ülkelerinden yaptığı ithalat (US milyon dolar);

	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Azerbaycan	135	206	386	564	636	636	518	446
Belarus	3710	5716	9954	13723	13959	15346	8869	9406
Ermenistan	44.0	101	159	301	352	314	210	378
Gürcistan	76,6	158	38.0	39.1	150	268,5	163	203
Kazakistan	2200	3225	4449	10051	5887	7396	4783	3612
Kırgızistan	88,6	146	393	196	110	73.8	71,7	171
Moldova	325	548	421	477	417	316	186	249
Özbekistan	663	904	1557	1391	1257	875	602	761
Tacikistan	237	95	214	68,3	37,9	37,3	52,2	26,4
Türkmenistan	473	77,2	148	184	139	90,9	73,5	331
Ukrayna	3651	7819	14047	17945	15791	10749	5673	3951
EurAsEC ile ticaret	6236	9181	15009	24038	19994	25884	14841	14322
Toplam	11604	18995	31728	44899	38587	32806	21037	19332

Ek 11: Bölgedeki güçlerin BDT ülkelerine ihracatları*;

	AB (milyar)(2016)	ABD (2017)	Çin (bin) (2016)	Rusya (2016)	Türkiye (bin) (2017)
Azerbaycan	8,25	354,5 milyon	345.883,25	1508 milyon	1 357 427
Belarus	3,15	72,7 milyon	1.144.424,26	14051 milyon	422 112
Ermenistan	0,43	54,9 milyon	111.083,09	957 milyon	13
Gürcistan	0.54	383,4 milyon	745.243,60	590 milyon	1 208 727
Kazakistan	13,79	551,3 milyon	8.292.320,84	9427 milyon	746 436

* Ek 11 ve Ek 12'in verilerinde, AB verileri European Commission official website, http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/statistics/index_en.htm; Türkiye verileri TÜİK Ülkelerine göre ihracat 2017 verileri, (Bin ABD \$), <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> ; Rusya verileri Russia Federal State Statistic Service official website, http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/figures/construction/ ve Çin verileri United States Census Bureau official website, <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/index.html> kaynakları kullanılarak hazırlanmıştır.

Kırgızistan	0,108	26,1 milyon	5.605.425,56	1026 milyon	343 634
Moldova	1,41	18 milyon	76.628,05	912 milyon	284 720
Özbekistan	0,21	282 milyon	2.007.463,68	1965 milyon	155 890
Tacikistan	0,108	17,9 milyon	1.725.083,79	662 milyon	680 274
Türkmenistan	0,65	136,3 milyon	338.478,86	571 milyon	1 038 599
Ukrayna	14,33	1.825,9 milyon	4.216.952,80	6280 milyon	1 341 221

Ek 12: Bölgedeki güçlerin BDT ülkeleriyle ithalatları;

	AB (milyar ABD \$)	ABD (milyon ABD \$)	Çin (Bin ABD \$)	Rusya (milyon ABD \$)	Türkiye (Bin ABD \$)
Azerbaycan	2,06	211,8 milyon	412.081,78	446 milyon	350 870
Belarus	5,43	277,8 milyon	435.188,91	9406 milyon	182 969
Ermenistan	0,65	67,5 milyon	57.603,78	378 milyon	2 145
Gürcistan	2,17	130,6 milyon	53.564,33	203 milyon	215 276
Kazakistan	5,54	785,4 milyon	4.805.078,58	3612 milyon	1 463 158
Kırgızistan	0,37	6,5 milyon	71.234,90	171 milyon	143 794
Moldova	2,17	40,1 milyon	24.371,53	249 milyon	180 559
Özbekistan	1,73	13,8 milyon	1.607.057,92	761 milyon	823 289
Tacikistan	0,21	0,9 milyon	31.244,89	26.4 milyon	197 767
Türkmenistan	1,3	14,3 milyon	5.563.294,66	331 milyon	403 553
Ukrayna	17,92	1.017,3 milyon	2.490.794,65	3951 milyon	2 817 132

Ek 13: Etnisitenin popülasyona dağılımı*;

Azerbaycan	Azeri %91.6, Lezgi %2, Rus %1.3, Ermeni %1.3, Talış %1.3, diğerleri %2.4
Belarus	Belarus %83.7, Rus %8.3, Polonyalı %3.1, Ukranyalı %1.7, diğerleri %2.4, belirsiz %0.9 (2009)
Ermenistan	Ermeni %98.1, Yezidi (Kürt) %1.1, diğer %0.7 (2011)

* Ek 13, Ek 14 ve Ek 15 CIA Factbook verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Gürcistan	Gürcü %86.8, Azeri %6.3, Ermeni %4.5, diğer %2.3 (Russ, Osetyalı, Yezidi, Ukranyalı, Yunan, Kist,) (2014)
Kazakistan	Kazak %63.1, Rus %23.7, Özbek %2.9, Ukraynalı %2.1, Uygur %1.4, Tatar %1.3, Alman %1.1, diğer %4.4 (2009)
Kırgızistan	Kırgız %73.2, Özbek %14.6, Rus %5.8, Dungan %1.1, diğer %5.3 (Uygur, Tacik, Türk, Kazak, Tatar, Ukranyalı, Koreli, Alman) (2017)
Moldova	Moldovalı %75.1, Romanyalı %7, Ukranyalı %6.6, Gagavuz %4.6, Rus %4.1, Bulgar %1.9%, diğer 0.8% (2014)
Özbekistan	Özbek %80, Rus %5.5, Tacik %5, Kazak %3, Karakalpak %2.5, Tatar %1.5, diğer %2.5 (1996)
Rusya	Rus %77.7, Tatar 3.7%, Ukranyalı %1.4, Başkurt %1.1, Çuvaş %1, Çeçen %1, diğer %10.2, belirlenmemiş %3.9
Tacikistan	Tacik %84.3, Özbek %13.8, diğerleri 2% (Kırgız, Rus, Türkmen, Tatar, Arap) (2010)
Türkmenistan	Türkmen %85, Özbek %5, Rus %4, diğer %6 (2003)
Ukrayna	Ukranyalı %77.8, Rus %17.3, Belar %0.6, Moldovalı %0.5, Kırım Tatarı %0.5, Bulgar %0.4, Macar %0.3, Romanyalı %0.3, Polonyalı %0.3, Yahudi %0.2, diğer %1.8 (2001)

Ek 14: BDT ülkelerinde konuşulan dillerin popülasyona dağılımı;

Azerbaycan	Azeri (resmi) %92.5, Rusça %1.4, Ermenice %1.4, diğer %4.7 (2009)
Belarus	Rusça (resmi) %70.2, Belarusça (resmi) %23.4, diğer %3.1, belirsiz %3.3 (2009)
Ermenistan	Ermenice (resmi) %97.9, Kürtçe %1, diğer %1 (2011)
Gürcistan	Gürcüce (resmi) %87.6, Azerice %6.2, Ermenice %3.9, Rusça %1.2, diğer %1
Kazakistan	Kazakça (resmi) %74 (Kazakçayı anlayan ve konuşan), Rusça 94.4% (anlayan ve konuşan) (2009)
Kırgızistan	Kırgız (resmi) %71.4, Özbek %14.4, Rusça (resmi) %9, diğer %5.2 (2009)
Moldova	Moldova dili/Romence %80.2 (resmi) (%56.7 kendi anadilini Moldova dili olarak tanımlıyor ve %23.5'i kendi anadilini Romence olarak tanımlıyor), Rusça %9.7, Gagavuz Türkçesi %4.2, Ukraynaca %3.9, Bulgarca %1.5, Romence %0.3, diğer 0.2% (2014)
Özbekistan	Özbekçe (resmi) %74.3, Rusça %14.2, Tacikçe %4.4, diğer %7.1
Rusya	Rusça (resmi) %85.7, Tatarca %3.2, Çeçence %1, diğer 10.1

Tacikistan	Tacikçe (resmi), Rusça (yaygın olarak kullanılıyor)
Türkmenistan	Türkmençe (resmi) %72, Rusça %12, Özbekçe %9, diğer %7
Ukrayna	Ukraynaca (resmi) %67.5, Rusça (bölgesel dil) %29.6, diğer %2.9 (2001)

Ek 15: BDT ülkelerinin nüfuslarında dini inanışların oranı;

Azerbaycan	Müslüman %96.9 (Şii), Hristiyan %3, diğer <0.1, belirsiz<0.1 (2010)
Belarus	Ortodoks %48.3, Katolik %7.1, diğer %3.5, ateist %41.1 (2011)
Ermenistan	Ermeni Apostolik 92.6%, Evanjel %1, diğer %2.4, hiçbirisi %1.1, belirsiz %2.9 (2011)
Gürcistan	Ortodoks (resmi) %83.4, Müslüman %10.7, Ermeni Apostolik %2.9, diğer %1.2 (Katolik, Yahova Yezidi, Yezidi, Protestan, Yahudi), hiçbirisi %0.5, belirsiz %1.2 (2014)
Kazakistan	Müslüman %70.2, Hristiyan %26.2 (çoğunluk Rus Ortodoks), diğer %0.2, ateist %2.8, belirsiz %0.5
Kırgızistan	Müslüman %75, Rus Ortodoks %20, diğer %5
Moldova	Ortodoks %90.1, diğer Hristiyanlar %2.6, diğer %0.1, agnostik %1, ateist %0.2, belirsiz %6.9 (2014)
Özbekistan	Müslüman %88 (çoğunluğu Sunni), Doğu Ortodoks %9, diğer %3
Rusya	Rus Ortodoks %15-20, Müslüman %10-15, diğer Hristiyanlar %2 (2006)
Tacikistan	Sunni Müslüman %85, Şii Müslüman %5, diğer %10 (2003)
Türkmenistan	Müslüman %89, Doğu Ortodoks %9, bilinmeyen %2
Ukrayna	Ortodoks, Yunan Katolik, Roman Katolik, Protestan, Müslüman, Yahudi

Ek 16: Rusya'daki yüksek öğrenim veren devlet okullarına kaydolmuş yabancı öğrenci sayısı:*

	2000	2005	2015	2016
Belarus	3368	5527	8278	7922
Ermenistan	1097	1393	2313	2712

* Russia in Figures 2017: Statistical Handbook, Rosstat, Moscow, 2017, p.145.

Kazakistan	16665	17204	46645	52336
Kırgızistan	1230	825	3811	5658
Üye ülkelerden gelen toplam öğrenci sayısı	7360	24949	61047	68628
Toplam öğrenci sayısı	58992	58992	195551	207356

Ek 17: Kazakistan'ın ihracat ve ithalatında üye devletlerin miktarları ve toplam ihracat ve ithalat partnerleri arasında aldıkları oranlar (bin ABD doları)

	2015				2016			
	İhracat	%	İthalat	%	İhracat	%	İthalat	%
Rusya	4.547.502	9,9	10.529.281	34,4	3.509.161	9,5	9.129.774	36,2
Belarus	53.433	0,12	182.013	0,6	31.865	0,1	332.607	1,32
Ermenistan	716	0,0	42	0,0	279	0,0	2.993	0,01
Kırgızistan	517.722	0,13	488.032	1,6	376.134	0,2	200.579	0,8
Üyelerle toplam oran		10,1		36,6		9,8		38,3
Üçüncü ülkelerin oranı		89,9		63,4		90,2		61,7

Ek 18: Belarus'un ihracat ve ithalatında üye devletlerin miktarları ve toplam ihracat ve ithalat partnerleri arasında aldıkları oranlar (bin ABD doları)

	2015				2016			
	İhracat	%	İthalat	%	İhracat	%	İthalat	%
Rusya	10.308.109	38,64	16.894.289	55,7	10.901.669	46,3	14.973.018	54,2
Kazakistan	522.778	1,96	45.181	0,15	363.103	1,54	55.324	0,2

Kırgızistan	55.381	0,21	4.011	0,01	47.837	0,2	4.579	0,02
Ermenistan	27.776	0,1	5.819	0,02	21.988	0,09	6.814	0,02
Üyelerle toplam oran		40,9		55,9		48,1		54,4
Üçüncü ülkelerin oranı		59,1		44,1		51,9		45,6

Ek 19: Ermenistan'ın ihracat ve ithalatında üye devletlerin miktarları ve toplam ihracat ve ithalat partnerleri arasında aldıkları oranlar (bin ABD doları)

	2015				2016			
	İhracat	%	İthalat	%	İhracat	%	İthalat	%
Rusya	225.879	15,2	991.144	30,4	372.986	20,6	990.575	30,8
Kazakistan	4.857	0,23	292	0,01	5.267	0,29	676	0,02
Belarus	5.461	0,37	33.783	1,04	13.112	0,73	23.203	0,72
Kırgızistan	349	0,02	83	0,0	1.132	0,06	81	0,0
Üyelerle toplam oran		15,8		31,4		21,7		31,5
Üçüncü ülkelerin oranı		84,2		68,6		78,3		68,5

Ek 20: Kırgızistan'ın ihracat ve ithalatında üye devletlerin miktarları ve toplam ihracat ve ithalat partnerleri arasında aldıkları oranlar (bin ABD doları)

	2015				2016			
	İhracat	%	İthalat	%	İhracat	%	İthalat	%
Kazakistan	227.702	15,8	677.702	16,6	151.150	10,6	635.547	16,5
Rusya	157.300	10,9	1.271.642	31,2	145.208	10,2	799.821	20,8

Belarus	13.638	0,9	53.605	1,32	898	0,06	35.166	0,91
Ermenistan	169	0,01	331	0,01	6	0,0	1.028	0,03
Üyelerle toplam oran		27,6		49,1		20,9		38,2
Üçüncü ülkelerin oranı		72,4		50,9		79,1		61,8